

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису
УДК 298.8:37(043.3)

ЧОРНОЙВАН Яна Василівна

**КОНЦЕПЦІЯ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ВІРІ БАГАЇ:
ЗМІСТ, СТРУКТУРА, ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ**

09.00.11 – релігієзнавство

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Науковий керівник:
кандидат філософських наук
Кисельов Олег Сергійович

Київ – 2014

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА З ПИТАНЬ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ВІРИ БАГАЇ.....	12
1.1. Ступінь наукового вивчення проблеми та аналіз джерельної бази дослідження.....	12
1.2. Постановка питання про освіту та виховання як елемент релігійного вчення віри багаї: з'ясування термінології дослідження.....	29
1.3. Методологія дослідження питань освіти та виховання у вірі багаї.....	45
Висновки до I розділу.....	60
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ВІРИ БАГАЇ.....	62
2.1. Баб та Багаулла: витоки концепції освіти та виховання.....	62
2.2. Освіта та виховання в інтерпретації Абдул-Бага.....	74
2.3. Шогі Еффенді: реалізація концепції освіти та виховання.....	92
2.4. Всесвітній Дім Справедливості та практичне втілення принципу всезагальної освіти.....	104
Висновки до II розділу.....	134
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ НА ОСНОВІ ВЧЕННЯ ВІРИ БАГАЇ.....	138
3.1. Сучасний стан освітніх проєктів та ініціатив всевітньої громади багаї: світовий досвід.....	138
3.2. Адміністративні органи віри багаї у сфері організації педагогічного процесу у межах громади.....	151
3.3. Особливості функціонування дитячих класів багаї.....	171
3.4. Специфіка виховної роботи та освіти у підліткових групах.....	177
3.5. Реалізація концепції освіти та виховання віри багаї в Україні... ..	185
Висновки до III розділу.....	199
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	203
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	208
ДОДАТКИ.....	242

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВДС – Всесвітній Дім Справедливості

ВСЕР – Відділ соціально-економічного розвитку

ДСБ – Десниці Справи Божої

ІП – Інститути з підготовки

ККР – Континентальна колегія радників

МДЗ – Місцеві Духовні Збори

МНЦ – Міжнародний навчальний центр

НДЗ – Національні Духовні Збори

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ПГ – підліткові групи

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Процеси освіти та виховання є головною умовою формування людської особистості, її світоглядних, етичних, моральнісних установок та цінностей, що реалізуються у ставленні її до життя, сім'ї, держави і суспільства, вводять у реалії сучасного життя. Вирішення питання освіти та виховання сьогодні для України є надзвичайно важливим, особливо з огляду на останні законотворчі процеси й активні суспільні обговорення з приводу нового Закону «Про освіту». Пошуки ефективних моделей освіти та виховання для вітчизняного педагогічного процесу роблять актуальними дослідження досвіду педагогічної діяльності як світських, так і релігійних освітніх систем, зокрема застосування ними моральнісного та духовного виховання у галузі освіти. Відтак, модернізація українського суспільства залежить від вивчення успішного досвіду інших суспільств та спільнот, зокрема світських і релігійних концепцій педагогіки. У цьому контексті і слід розглядати освітню та виховну складову релігійного вчення й суспільно корисної діяльності віри багаї.

Актуальність дослідження зумовлена активним вивченням релігійної освіти як елементу віровчення у межах різних світових конфесій вітчизняними та закордонними фахівцями з релігієзнавства. Особливо гостро відчувається недостатність таких досліджень в українському релігієзнавстві, зокрема достатньої уваги не отримало дослідження вчення віри багаї на наявність освітньої та виховної компоненти. Зважаючи на те, що основною метою віри багаї є єдність людства через побудову нового світового порядку, розбудову людської цивілізації на основі духовних цінностей, цікавим є теоретичний та практичний досвід цієї релігійної традиції щодо застосування релігійних принципів у вирішенні проблем духовного виховання людства. Релігієзнавчий аналіз системи освіти багаї надає багатий матеріал для компаративістських досліджень як для релігієзнавства, так і для педагогіки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі культурології Інституту філософської освіти і науки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Тема дослідження затверджена Вченою Радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол №5 від 23 грудня 2010 р.) в межах комплексної теми «Актуальні проблеми розвитку духовної культури України», що входить до Тематичного плану науково-дослідної роботи університету, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук» (протокол №4 від 24 грудня 2008 р.).

Мета дисертаційного дослідження полягає у здійсненні аналізу змісту, структури, особливостей розвитку та реалізації концепції освіти і виховання у віри багаї. Для вирішення поставленої мети необхідно реалізувати наступні завдання:

- проаналізувати історіографію та визначити теоретично-методологічну основу дослідження;

- розкрити значення принципу всезагальної освіти як центрального принципу релігійного вчення віри багаї;
- простежити історичний розвиток уявлень про освіту та виховання у віри багаї на основі аналізу учення та діяльності центральних фігур віри багаї: Баба, Багаулли, Абдул-Бага та Шогі Еффенді, а також Всесвітнього Дому Справедливості;
- з'ясувати сучасний стан організації педагогічного процесу у віри багаї через аналіз особливостей освітніх рівнів віри багаї, зокрема специфіки діяльності у галузі освіти та виховання української громади багаї.

Об'єктом дослідження є концепція освіти та виховання віри багаї.

Предмет дослідження – зміст, структура, особливості розвитку й реалізації концепції освіти та виховання у віри багаї.

Методологічна основа дослідження. Вибір методів дисертаційного дослідження обумовлені метою та завданнями роботи. Для вирішення поставлених завдань дисертантом використані загальнонаукові методи, передусім аналіз, редукція, узагальнення, класифікація та метод каузальності.

У дисертації автор спирається на методи конкретних суспільних та гуманітарних наук. Так, з арсеналу філософських методів пізнання у дослідженні використано феноменологічний, логічний, категоріальний та структурно-функціональний аналіз. Зокрема, феноменологічний аналіз – один із центральних методів дисертаційного дослідження, що сприяв збору інформації через поділ об'єкту дослідження на окремі феномени і процеси, а також полягає у застосуванні емпатії щодо досліджуваного об'єкту. Для простеження історії розвитку уявлень про освіту та виховання у віри багаї дисертант застосовує загальноісторичні методи, а саме: ретроспективний і проблемно-хронологічний. Так само автор спирається на методи емпіричного історичного пізнання, передусім на історико-порівняльний метод. Для збору інсайдерської інформації дисертантом застосовано методи польової етнографії – просте і внутрішнє спостереження, кросс-культурний метод, а також методи соціології: аналіз документів, зокрема аналіз текстів проповідей і релігійної літератури, аналіз письмових джерел та історичних документів; якісні та кількісні соціологічні методи, передусім включеного спостереження й опитування (інтерв'ю, анкетування).

У ході дослідження дисертант дотримується релігієзнавчих методологічних принципів: об'єктивності, світоглядного плюралізму, позаконфесійності й толерантності.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що у дисертації вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено комплексний аналіз концепції освіти та виховання як елементу релігійного вчення віри багаї. Наукова новизна отриманих результатів розкривається у наступних положеннях:

Уперше:

- простежено процес постановки питання освіти та виховання у віровченні багаї та його поступового перетворення в один із центральних принципів цієї релігійної традиції – принцип всезагальної освіти, що полягає у проголошенні безперешкодного доступу до освіти та виховання усіх

представників людської спільноти. Зокрема, виявлена формалізація принципу не в текстах засновника релігії, а у тлумаченнях його послідовника – Абдул-Бага;

– з’ясовано центральну роль питань освіти та виховання у реалізації потреб розвитку віри багаї, що відображено у Планах цієї релігії, на основі змісту яких автором виокремлено основні цілі втілення принципу всезагальної освіти як сутнісного змісту концепції освіти і виховання віри багаї:

поглиблення у знаннях віровчення членів громади; розповсюдження релігійного вчення і духовних принципів багаї серед населення світу; відгук віровчення на потреби сучасності; розбудова розвинутої конфесійної системи безперервної освіти;

– введено в науковий обіг поняття «багайська педагогіка» у значенні системи, що поєднує процеси освіти, навчання і виховання у віри багаї та проектується у навчальних матеріалах, методиках і рекомендаціях для забезпечення діяльності загальноосвітніх шкіл, інститутів й університетів, а також інших соціальних освітніх проектів, які створені та діють на основі віросповідних принципів багаї;

– дано окреслення поняття «багайська релігійна педагогіка», під якою дисертант розуміє систему діяльності, що поєднує релігійну освіту, релігійне навчання та релігійне виховання у межах традиції віри багаї і характеризує процеси з надання релігійних знань, умінь і навичок та прищеплення багайських релігійних чеснот. Визначено основні риси багайської релігійної педагогіки: відсутність теологічної освіти; відкритість суспільству; заперечення використання тиску на особистість, зокрема форм навернення (прозелітизм, пропаганда тощо); постійний процес вдосконалення через раціональне конструювання змісту навчання, засобів та методів впливу на особистість учасників за допомогою багаторівневого (місцевий, регіональний, національний і міжнародний рівні) та системного планування (цикл «обговорення – дія – роздуми»);

Набуло подальшого розвитку:

– застосування визначення релігійної освіти (за Ф. Козирєвим) та її типологізації (за Дж. Халлом та М. Гріммітом), зокрема відносно багайської релігійної педагогіки;

– використання терміну «багаєзнавство» у вітчизняному релігієзнавстві як аналога терміну «Baha’i Studies» для позначення сфери релігієзнавчих досліджень віри багаї (за В. Литвинчуком), що у межах дослідження реалізується у двох напрямках, залежно від методів і принципів вивчення феноменів віри багаї, а також дослідницької ролі ученого (інсайдер-аутсайдер): конфесійне багаєзнавство (Baha’i Scholarship) – наукове вивчення віри багаї послідовниками цієї традиції; академічне багаєзнавство (Baha’i Studies) – наукове дослідження віри багаї без конфесійної приналежності до цієї релігії;

– визначення центральних аспектів звернення релігійних лідерів віри багаї до теми освіти та виховання, за яким виокремлено основні категорії багайського педагогічного процесу: освіта, що класифікована дисертантом на духовну (пізнання Бога), релігійну (основи релігійних знань), загальноосвітню (професійно-прикладні знання з ремесел, мистецтва та наук); виховання, що

отримало у дисертації розподіл на божественне (Богом відносно людства за посередництва Його посланців), релігійне (відповідно до віроповчальних принципів багаї), батьківське (щодо власних дітей), загальнолюдське (віруючими багаї відносно людства);

– дослідження застосування основних положень релігійного вчення багаї у функціонуванні основних рівнів багайського педагогічного процесу, зокрема дитячих класів, підліткових груп та навчальних гуртків, у тому числі на прикладі освітньої активності багаї України. Визначено напрями діяльності багайських освітніх проектів із метою втілення законів Багаулли й активізації духовного життя громади: релігійний – здійснення релігійної освіти у межах багайської громади (багайська релігійна педагогіка), соціальний – соціальне служіння віруючих у сфері освіти та виховання на користь суспільства (багайська педагогіка);

Уточнено:

– застосування феноменологічного підходу (за Г. ван дер Леувом) у дослідженні релігійних феноменів віри багаї, зокрема сфери реалізації освіти та виховання у межах громади багаї;

– визначення дослідницької ролі ученого (інсайдер-аутсайдер) у межах вивчення феноменів віри багаї на трьох етапах: на початку дослідження, під час збору інформації, під час формування дослідницьких висновків.

Практичне значення дослідження. Результати, одержані у ході дослідження, можуть бути використані для доповнення курсів дисциплін: «Релігієзнавство», «Віросповідна література», «Сучасний стан релігійних процесів в Україні та світі», «Нові релігійні течії та рухи», «Релігія й освіта» тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки і положення наукової новизни отримані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації здійснювалась через участь дисертанта у роботі міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій: I Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Історико-філософські читання молодих учених» (Суми, 2012); Всеукраїнської науково-практичної конференції «Духовно-моральне виховання молодого покоління. Вітчизняний і зарубіжний досвід» (Остріг, 2012); Міжнародної наукової конференції «Дні науки філософського факультету – 2013» (Київ, 2013); V Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Виховання, освіта, менеджмент, філософія, право: історичний аспект» (Євпаторія, 2013); Всеукраїнської науково-теоретичної конференції з міжнародною участю «Українська регіоніка у контексті діалогу культур: теоретичний та практичний виміри» (Київ, 2013); Міжнародної наукової конференції «Дні науки філософського факультету – 2014» (Київ, 2014).

Основні положення та висновки дисертації були обговорені на засіданні кафедри культурології НПУ імені М.П. Драгоманова (протокол №16 від 30 червня 2014 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено у 12 одноосібних друкованих працях (з яких 6 – у фахових наукових виданнях із

філософських наук, зокрема 1 – у електронних виданнях інших держав та 1 – у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз) та тезах 6 виступів, опублікованих у матеріалах конференцій.

Структура дисертації і послідовність викладу матеріалу зумовлені логікою дослідження проблеми та впливають із поставленої мети й основних дослідницьких завдань. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (296 найменування на 33 сторінках), додатків (6 найменувань на 66 сторінках). Загальний обсяг дисертації становить 308 сторінок, із них – 191 сторінка основного тексту.

РОЗДІЛ 1 МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА З ПИТАНЬ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ВІРІ БАГАЇ

1.1 Ступінь наукового вивчення проблеми та аналіз джерельної бази дослідження

Формування концепції освіти та виховання у вірі багаї відбувалось упродовж довгого часу, що характеризується пошуками шляхів втілення і реалізації релігійного вчення засновника віри багаї – Багаулли, та у суті своїй перекликається з непростю історією становлення самої конфесійної традиції багаї. На жаль, доводиться констатувати, що рівень розробки даної тематики у сучасній академічній науці є низьким.

Концепції освіти та виховання з початку виникнення віри багаї відіграла на значну роль у втіленні та розповсюдженні її релігійного вчення. Постановка питання про освіту та виховання відбувається першопочатково ще у вченні «предтечі» Багаулли як фундатора багаїзму – Баба, послідовники якого називали себе «бабідами», історія релігії яких вважається першою стадією формування віровчення багаї. Так, зв'язок релігії бабі з вченням багаї стверджують такі вчені: Е. Браун, П. Сміт, Х. Балуззі, М. Момен, О. Мартиненко, Ю. Іоаннесян та інші.

У ситуації часткової розробки наукового дослідження концепції освіти та виховання у вірі багаї на рівні аналітичної, критичної та науково-дослідної літератури як джерел вторинної інформації, ефективним виявляється аналіз інформації з первинних джерел, а саме корисними та найбільш повними для дослідження є першоджерела релігійної традиції багаї: загальноновизнані вірою багаї Священні писання та «канонічні» твори центральних фігур віри багаї, праці їх послідовників, а також роботи наукового та популярного характеру на теми загального та дотичного до теми дослідження характеру, що написані авторитетними дослідниками віри багаї.

Для збору інформації про сучасний стан розвитку та реалізації концепції освіти та виховання у вірі багаї важливим є аналіз офіційних документів вищого адміністративного та духовного органу віри багаї – Всесвітнього Дому Справедливості (далі – ВДС). Практичне вирішення питань освіти та виховання знаходимо зокрема й у періодичних друкованих та електронних виданнях громад багаї місцевого, національного та світового значення. Корисною для наукової розвідки стала інформація, розміщена на сайтах світових громад багаї, а також відеоматеріали, що містяться у Всесвітній мережі Інтернет.

Важливу роль у проведенні даного дослідження відіграло включене спостереження за роботою освітньої системи віри багаї на території України, а також використання якісних методів соціологічного дослідження: анкетування та інтерв'ю. Вказані методи дозволили отримати новий емпіричний матеріал, що дає можливість ввести у науковий обіг нові дані, зокрема пов'язані із функціонуванням багаїської громади в Україні.

Так дисертантом для збору інформації за темою дослідження проведено ряд інтерв'ю з представниками Національних Духовних Зборів (далі – НДЗ)

бахаї¹ України та інших осіб, які безпосередньо задіяні в освітньому процесі багаї. Зокрема корисними для збору інформації про досвід діяльності освітніх структур багаї є наступні бесіди:

з О. Зимою – членом Місцевих Духовних Зборів (далі – МДЗ) бахаї м. Києва та НДЗ бахаї України, місцевого координатора підліткових груп у м. Київ [80];

з І. Францкевич – представником платформи обміну досвідом роботи за підлітковою програмою [81];

з А. Барановою – Національним координатором Інституту з підготовки (з 2013 р.) [78; 79];

з доктором І. Сезгіним (Туреччина) – членом Континентальної колегії радників та офіційним представником ВДС у минулому [71].

Додатково у період літо-осінь 2013 р. проведено систематичне анкетування батьків та безпосередніх учасників підліткових таборів, організованих у межах підліткового руху за ініціативи МДЗ бахаї м. Києва та за сприяння НДЗ бахаї України [163].

Першоджерела віри багаї: Священні писання та твори основоположників релігії. Надзвичайно важливими для досягнення поставлених завдань даного дисертаційного дослідження є першоджерела релігії багаї. Адже саме у першоджерелах в оригіналі містяться принципи та закони віри багаї, думки і висловлювання засновника релігії та його наступників – Центру Завіту (Абдул-Бага) та Хранителя Віри (Шогі Еффенді). Використання першоджерел дає можливість дослідникові уникати суб'єктивних та критичних тлумачень, які мають місце при опрацюванні критичної літератури та літератури, що написана послідовниками даної релігійної традиції.

Звертаючись до першоджерел, ми маємо змогу, за умови використання основних методів дослідження, виокремити постулати, що стосуються освіти та виховання дітей і дорослих, класифікувати їх за історичним принципом у міру розвитку віри багаї, уникаючи викривлення фактів. Звичайно, це можливо лише при адекватному перекладі першоджерела з мови оригіналу.

До першоджерел, що дають найбільший фактичний матеріал для дослідження концепції освіти та виховання, відносяться, у першу чергу, Священні писання віри багаї, а саме:

«Байян» [122], написаний Бабом, а також різноманітні видання, що містять витримки з писань, листів та багатьох інших творів Баба, які виходять під назвою «Вибране з Писань Баба» [14];

«Кітаб-і-Агдас» [17], «Скрижалі, що явлені після Кітаб-і-Агдас» [20], «Сокровенні Слова», «Розкриваючи наше духовне призначення», що написані Багауллою, а також витримки та компіляції творів Багауллі, що містять найважливіші постулати віровчення;

У тексті дисертації відповідно правил транскрибування іншомовних слів українською мовою загальна назва досліджуваної релігії буде вживатися згідно загальноприйнятим нормам, що містяться у Постанові Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. №55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею», тобто «віра багаї», «багаї», «всесвітня громада багаї» тощо. Відносно офіційної назви адміністративних інститутів даної конфесії, що представлені в Україні, дисертант вживатиме написання, що офіційно зареєстровано на державному рівні, тобто «бахаї».

«Відповіді на деякі запитання» [4], «Паризькі бесіди» [5], «Скрижалі Божественних Приписів» [9], «Секрет Божественної цивілізації» [8], «Проголошення всезагального миру» [7], «Вибране з Писань Абдул-Бага» [2], листи та звернення до всесвітньої громади багаї та НДЗ світу, автором яких являється Абдул-Бага;

«Заклик до народів світу» [175], «Настав День обіцяний» [174], «Бог проходить поряд» [200], листи до віруючих та звернення до всесвітньої громади багаї та НДЗ світу, написаних від імені Шогі Еффенді.

Також до першоджерел відносяться різноманітні компіляції – витримки, цитати та вибране з Писань віри багаї, а саме: «Виховання в душі багаї: Збірник цитат з Писань Багаулли, Абдул-Бага, Шогі Еффенді» [35; 36; 184], «Шлюб та сімейне життя багаї: Витримки з Писань Віри Багаї» [27], «Крупичі з Писань Багаулли» [18] та інші.

До важливих першоджерел слід віднести видання ВДС: листи, послання, звернення та заяви такі, як «Обітниця миру в усьому світі» [115], «Хто творить майбутнє», «Історичний поворот для народів світу» [76], «Процвітання людства» [131; 208], «Століття світла» [144].

Для теми роботи найбільше значення мають уривки з найважливішого твору Баба – книги «Байан» («Пояснення»), що показують реформаторську направленість світогляду Баба [122]. У «Байані» через виклад законів нового віровчення висвітлюються ідеї розповсюдження освіти.

«Кітаб-і-Агдас» або «Найсвятіша Книга» – Одкровення Багаулли, що містить виклад основ релігійного вчення віри багаї, законів, установлень і настанов, осуджень та попереджень, серед яких Багаулла як Божий Посланець підкреслює обов'язки батьків щодо освіти дітей [17].

Багауллою було написано багато «Скрижалей», послань та інших праць, які вважаються Священними текстами релігії багаї. У «Скрижалі, що явлені після Кітаб-і-Агдас» зібрані більш пізні «Скрижалі», в яких він проголосив додаткові заповіді і принципи віри багаї, уточнив і роз'яснив закони, що були проголошені ним раніше, явив пророцтва і перестороги, встановив допоміжні закони у доповнення до Кітаб-і-Агдас [20]. Серед заповідей Багаулли є такі, що стосуються освіти та виховання дітей, ролі батька та матері у вихованні своїх дітей, обов'язків батьків та громади в освіті підростаючого покоління. Ці заповіді уточнюють і підкреслюють важливість установлених у Кітаб-і-Агдас законів щодо освіти та виховання.

«Скрижалі Божественних Приписів» Абдул-Бага займають одне з найважливіших місць серед Священних писань багаї [9]. У цій праці Абдул-Бага надає форму основному плану духовного відродження світу, важливе значення в якому мають також вирішення навчальних та виховних проблем. Абдул-Бага як єдиний, хто отримав виняткове право тлумачити вчення Багаулли, детально роз'яснив для віруючих, конкретизував та поглибив його висловлювання про освіту та виховання.

Вагомі доповнення вніс Абдул-Бага у концепцію освіти та виховання як елемент віровчення багаї, а також у своїх працях окреслив власне бачення розв'язання проблем освіти та виховання для багаї та людства. Зокрема у «Проголошенні всезагального миру» він звертає увагу на проблему нео

свіченості багатьох людей світу і наполягає на необхідності отримання всіма без винятку достатнього та необхідного рівня знань [7]. У «Секреті Божественної Цивілізації» наполягає на розповсюдженні освіти, для чого пропонує використовувати найрізноманітніші засоби, включаючи публіцистику [8].

У багатьох своїх працях Абдул-Бага вказує на способи організації педагогічного процесу, важливість дисципліни для навчання дітей, про необхідність підготовки майбутніх учителів, про рівні права всіх членів суспільства, передусім на гендерному рівні – рівність чоловіків та жінок в отриманні освіти.

У праці «Відповіді на деякі запитання» наведено положення, що пов'язані з релігійним світоглядом і відносинами науки і релігії. Абдул-Бага розкриває широке коло тем, що складають інтерес для людини, яка шукає духовної істини, зокрема міститься коло питань, актуальних для вченого [4]. У четвертому розділі Абдул-Бага розглядає питання щодо походження та можливостей людини, звертається до її становища у «царстві творіння». В останньому розділі серед запитань різного плану син Багаулли обґрунтовує положення віри щодо природи людського знання, що у підсумку зводиться до визнання священного статусу освіти у віровченні багаї. У ході вивчення зазначеного джерела з'ясовуються причини надання переваги вивченню певних видів ремесел та мистецтва.

Шогі Еффенді, як Хранитель віри багаї, сприяв конкретному та практичному втіленню намічених Багауллою загальних принципів освіти та виховання. Своїми листами та творами Хранитель сприяв розвитку та впровадженню ініціатив та проектів віруючих усього світу з поширення освіти та заснування навчальних центрів багаї. У своїх творах Шогі Еффенді продовжує наголошувати на основних аспектах розвитку та реалізації концепції освіти та виховання, що були започатковані Багауллою та Абдул-Бага.

Найбільш конкретними джерелами з проблем духовного виховання та освіти у вірі багаї є компіляції Писань «Виховання в душі багаї» й «Шлюб та сімейне життя». Ці праці дають дослідникові чіткий виклад основних та найбільш важливих поглядів центральних фігур релігії багаї стосовно основних категорій дисертаційного дослідження.

«Виховання у душі багаї» – збірник цитат з Писань Багаулли, Абдул-Бага, Шогі Еффенді, які присвячені питанням освіти та виховання у громадах багаї [35]. Ці уривки найширше та безпосередньо ілюструють розуміння значення освіти та виховання для розвитку дитини, для громади та людства взагалі. У збірці окреслюються обов'язки батьків, громади та адміністрації багаї щодо вирішення питань освіти та виховання у межах релігійної традиції багаї.

«Шлюб та сімейне життя» – компіляція, що містить витримки зі Священних писань багаї, присвячених питанням шлюбу та сімейного життя. Дана компіляція має допомогти людям підготуватися до шлюбу, підтримати тих, хто вже вступив до нього, а також укріпити сімейне життя [27]. Вказане видання містить настанови батькам щодо виховання дітей та організації їхнього навчання, пояснює обов'язки і права батьків та дітей, обов'язки батька та

матері, а також рекомендує покарання у випадку недотримання законів багаї у питаннях батьківства.

Джерела про віру багаї, написані авторами багаї. Серед існуючих сьогодні публікацій, що присвячені вірі багаї та написані її послідовниками, потрібно виділити наступні роботи: «Нова світова релігія: Віра Багаї», що написана В. Хетчером та Дж. Мартіном [158], «Багаулла і нова ера» Дж. Ессемонта [170], «Багаїзм» М. Перкінса та Ф. Хейнсворта [121], «Віра Багаї» Ю. Іоаннесяна [74]. Ці видання містять комплексний та стислий виклад історії віровчення, релігійної практики та постулатів віровчення Багаулли, особливостей адміністративних принципів та устрою у середині громади багаї.

Характерною особливістю перелічених публікацій є короткий виклад серед принципів та основ віровчення багаї найважливішого для даного дослідження принципу – всезагальної освіти, а також висвітлення у контексті рівності чоловіка та жінки першочерговості жіночої освіти. Зокрема Дж. Ессемонт присвячує у своїй роботі питанням виховання у вірі багаї окремий пункт, де пише про його важливість, обов'язковість та безмежні можливості [170]. Приводяться цитати з Писань Багаулли, де йдеться про всезагальне виховання, про обов'язки батьків і громади стосовно освіти дітей. М. Перкінс та Ф. Хейнсворт торкаються теми виховання у розділі, присвяченому питанням шлюбу та сім'ї, та роблять висновки про обов'язковість виховання для впливу на моральність суспільства [121].

Джерела про віру багаї, що написані авторами небагаї. Свідченням з перших вуст про роль виховання у вірі багаї слугує бесіда з послідовником віри багаї – Фейзолла Намдаром, що викладена у роботі киргизького радянського письменника Чингіза Торекуловича Айматова «Бесіда з одним багаї» [10].

Автор приводить виклад основних принципів релігії багаї у формі інтерв'ю. Так у ході бесіди автор задає своєму співрозмовнику запитання про виховання багаї. Ф. Намдар висловлює свої думки про важливість виховання як одного із найважливіших законів багаї. Також у даному інтерв'ю висвітлюються три аспекти виховання багаї: виховання людства пророками; самовиховання людини; виховання дітей. У роботі Ч. Айматова вихованню підростаючого покоління відводиться особливе місце та дається короткий огляд суттєвих настанов у вихованні дітей багаї.

Одним з найбільш значних досліджень віри багаї на сьогоднішній день вважається праця російського сходознавця І. Базиленка – «Короткий огляд історії та ідеології багаїзму (XIX–XX ст.)» [15]. Проте для даного дослідження більше значення має праця «Багаїзм у сучасній Росії» [16], а саме друга частина цієї праці, в якій містяться короткі історичні свідчення про стан та значення шкіл багаї у часи Радянського Союзу. Також автор приводить слова начальника комітету у справах релігії адміністрації Пермської області Н. Суворіна, який коментує принципи вчення багаї, стверджує важливість заходів громади багаї у галузі духовного виховання та покладає надії на діяльність громади у житті району, що входить до його відомства [16].

Дослідження віри багаї, написані авторами, що не сповідують дане релігійне вчення, також поділяються на радянську та сучасну критику. До радянських джерел відносяться такі роботи, як «Бабізм» та «Багаїзм»

вірменського сходознавця А. Аршаруні [13], «Сучасні релігійні настрої буржуазії», а саме розділ «Багаїзм», білоруського дослідника релігії, кандидата філософських наук П. Кирюшина [86]. Хоча автор й пише у рамках атеїстичної пропаганди, робота П. Кирюшина слугує класичною ілюстрацією втілення міфів про віру багаї та репрезентує спектр проблем, з якими зіштовхується дослідник цієї релігії. Серед сучасної критики можна виділити «Царство культів» В. Мартіна [101], «Багаїзм у світлі вчення про єдність релігій» В. Питанова, «Псевдоісламські секти з Хайфи» С. Башларова. Загальною рисою зазначених джерел є повна відсутність висвітлення концепції освіти та виховання у вірі багаї.

Джерела, що безпосередньо розкривають тему освіти і виховання у вірі багаї. Цінними для дисертаційного дослідження концепції освіти та виховання у вірі багаї стали публікації, які безпосередньо призначені організації процесу навчання та виховання та написані представниками конфесії багаї. До цих праць передусім відносимо серію методичних посібників іранського педагога А. Фурутана «Дитяча освіта багаї» [152] та практичні рекомендації з виховання «Батьки, матері, діти. Практичні поради батькам» [153], а також історія розвитку та впровадження загальноприйнятих форм організації навчального процесу багаї – Інституту Рухі та дитячих класів – авторства Ф. Арбаба «Навчаючись зростання: Історія розвитку Інституту Рухі і широкомасштабного розвитку Віри Багаї у Колумбії» [147].

Алі Акбар Фурутан займався активною освітньою та видавничою діяльністю. У своїх роботах використовує власний та світовий педагогічний і життєвий досвід виховання та освіти дітей. Автор пов'язує застосовані ним принципи виховання дітей з ученням багаї. Серія з 13 книг «Дитяча освіта багаї» є посібником для вчителів дитячих класів багаї та містить методичні рекомендації щодо їх організації, а також надає приклади уроків з дітьми. Автор, що має академічну педагогічну освіту, визначає головну мету проведення дитячих класів – забезпечення «хорошого виховання» дітей на основі духовних принципів віри багаї [152].

У публікації «Батьки, матері, діти. Практичні поради батькам» А. Фурутан дає батькам практичні поради, які стосуються фізичного, інтелектуального та духовного розвитку дітей [153]. Книга присвячена найважливішим питанням виховання: як виховати в дітях духовність, розвинути їх душу та інтелект, привити їм хороші манери.

Фарзам Арбаб у «Навчаючись зростання: Історія розвитку Інституту Рухі і широкомасштабного розвитку Віри Багаї у Колумбії» описує історію виникнення Інституту Рухі як особливого освітнього проекту з навчання вірі, а також аналізує досвід колумбійської громади багаї, що у 70-х рр. ХХ ст. піднялась на широкомасштабне навчання вірі місцевого населення. Дана публікація – цінний фактичний та історичний матеріал, що висвітлює шляхи впровадження релігійного навчання та виховання у вірі багаї, зародження сучасного освітнього руху та загальноприйнятої системи навчання і виховання у вірі багаї [147].

Важливе місце у дослідженні як джерела первинної інформації займають матеріали програм трьох основних рівнів навчання у вірі багаї – книги системи

курсів Інституту Рухі, програми уроків дитячих класів, послідовність книг для вивчення у підліткових групах.

Практичне значення для дослідження мають видання з матеріалами, що призначені для використання під час проведення навчальних гуртків Інституту Рухі: Книга 1 (або Рухі-1) «Роздуми про життя духу» [133], Книга 2 (Рухі-2) «Піднятися на служіння» [127], Книга 3 (Рухі-3) «Дитячі класи багаї» [55], Книга 4 (Рухі-4) «Подвійне Богоявлення» [54], Книга 5 (Рухі-5) «Вожаті підліткових груп» [12], Книга 6 (Рухі-6) «Навчання Божій Вірі» [117], Книга 7 (Рухі-7) «Разом йти шляхом служіння» [32], Книга 8 (Рухі-8) «Завіт», Книга 9 (Рухі-9) «Сімейне життя».

Програми даних матеріалів упорядковані у книги, що містять переважно близько 100 сторінок формату А4, та оформлені у вигляді робочих зошитів, в яких викладаються цитати зі Священних Писань, відповідно до заявленої теми, а також вправи та завдання. Такий виклад, на нашу думку, допомагає віруючому, по-перше, глибше вивчити основи віровчення та історію віри багаї, повторити та краще запам'ятати головні молитви, замислитися над людськими якостями, здібностями та обов'язками, які в основному ілюструють згадані цитати. Детальний аналіз матеріалів указаних книг проведено у межах Розділу 3 даного дисертаційного дослідження.

Сьогодні послідовниками віри багаї у різних країнах світу на основі свого досвіду розроблено й інші різноманітні програми виховання та освіти дітей. До таких програм належать наступні: «Основна навчальна програма» (*The Core Curriculum*, США) [190], «Пакет Миру» авторства Джорджини Сунес та Террі Тернер (*The Peace Pack*, Австралія) [230], «Дитяча освіта багаї» Алі Акбара Фурутана (*The Bahai Education for Children*, Персія, Росія) [209], серія книг Марії Скребцової і Олександри Лопатіної (Росія, Україна) [99].

У ситуації відсутності загальнодоступних джерел вторинної інформації, що присвячені аналізу освітніх структур багаї, у загальному доступі є багаїські Інтернет-сайти місцевих громад, на яких надається основна інформація про усі види діяльності їх членів у галузі освіти та виховання. Інформативними є сайти офіційних адміністративних органів віри багаї у питаннях даного дослідження.

Дослідницька література. Для висвітлення теми дисертаційного дослідження особливе значення мають наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, у яких проведено аналіз віровчення релігійної традиції віри багаї, а також охарактеризований широкий спектр соціальної діяльності віри багаї у галузі освіти, навчання та виховання.

Аналіз наукового вивчення віри багаї вченими у країнах колишнього СРСР проводить В. Литвинчук у статті «Історія багаєзнавства на пострадянському просторі» [96], де говорить про три етапи розвитку багаєзнавства²:

1) дореволюційний період (А. Туманський, В. Жуковський, Г. Батюшков, А. Кримський, В. Розен, С. Усманець – не було сформовано конкретної методології дослідження);

2) радянський період (М. Іванов, І. Даров, Н. Кузнецова, А. Аршаруні, С. Григорьян, Н. Таліпов, П. Кирюшин – використовується передусім

² Багаєзнавство – термін, що позначає галузь релігієзнавчих досліджень, об'єктом вивчення якої є віра багаї [94].

«марксистська методологія», «науковий атеїзм»);

3) початок XXI століття (цивілізаційний підхід – О. Мартиненко, поступовий відхід від марксистської методології – І. Базиленко, етнографічний підхід – Л. Григорьєва, проте відсутній феноменологічний підхід, що яскраво представлений західними науковцями – П. Бергер) [96].

В. Литвинчук у названій статті стверджує, що розірваність традиції дослідження віри багаї на пострадянському просторі у наші дні як наслідок має відсутність загальноприйнятої та детально розробленої методології дослідження [96].

Окремі аспекти віри багаї розглядаються у сучасних дисертаційних дослідженнях науковців з України – І. Чернікова [162], з Росії – О. Мартиненко [102; 103; 104], В. Петрова [125], М. Савінова [135].

Проте більшість з названих дисертаційних досліджень представляють історичний виклад тих чи інших сторін розвитку віри багаї, а тому не дають відповіді на питання про її освітньо-виховну компоненту у релігієзнавчому зрізі

На теренах України єдиним сучасним дослідженням, що присвячене вивченню віри багаї та містить відповідний пункт з висвітлення світових проектів багаї, є робота Ірини Володимирівни Чернікової за спеціальністю 07.00.02 – Всесвітня історія на тему «Історична еволюція багаїзму (середина XIX – кінець XX ст.)» (2001 р.) [162], де віра багаї досліджується у соціально-політичному контексті, а тема освіти висвітлюється побіжно через аналіз освітніх проектів Міжнародного товариства багаї.

Олександр Валентинович Мартиненко – російський дослідник віри багаї, є автором дисертаційних досліджень за спеціальністю «Теорія політики, історія і методологія політичної науки» на тему «Багаїзм: філософсько-історичний аналіз» (1996 р.) [103] та «Етнополітичні та соціокультурні особливості нових релігійних спільнот у контексті модернізації ісламу: історико-політичний аналіз багаї і ахмадійя» [104]. Об'єктом наукового дослідження О. Мартиненка у монографії «Багаї і ахмадійат: нові релігійні співтовариства в контексті модернізації ісламу (порівняльно-історичний аналіз)» (2005 р.) [102] є соціально-економічні, політичні та ідейно-концептуальні аспекти міжнародного співтовариства багаї і ахмадійата в їх порівняльно-історичному розгляді.

Вікторія Володимирівна Петрова у дослідженні «Віра Багаї: основи віровчення, культова практика: Соціально-філософський аналіз» (2002 р.) [125] за спеціальністю «Релігієзнавство, філософська антропологія і філософія культури» розглядає соціально-релігійну доктрину віри багаї, культову та позакультову діяльність, організаційну структуру громади. Автором досліджені найбільш важливі положення віровчення, елементи культової практики, принципи релігійної організації, основні напрямки її позабогослужбової діяльності, подана розгорнута соціально-демографічна картина розповсюдження віри багаї у світі та у сучасній Росії.

Наукове дослідження Марії Андріянівни Савінової на тему «Кришнаїзм і Віра багаї у поліетнічному регіоні: Соціально-історичний аналіз» (1998 р.) [135] зі спеціальності «Всесвітня історія» має на меті простежити розвиток і дати аналіз діяльності «Товариству Свідомості Крішни» та віри багаї як нових

нетрадиційних конфесійних організацій на території Бурятії з моменту появи їх на території республіки. Автор аналізує витоки і причини зародження та розвитку обох названих релігійних рухів, концептуальні філософські основи даних конфесій, досліджує діяльність цих нетрадиційних релігійних рухів на території Бурятії та робить спробу проаналізувати причини і мотиви, що спонукали певну частину населення республіки Бурятії прийняти ці віровчення.

На жаль, у перелічених дослідженнях тема освіти та виховання у вірі багаї не отримує належної уваги. Проте сьогодні в Україні спостерігається тенденція звернення цілого ряду науковців до освітньої тематики у релігійному контексті, які виділяють навчально-виховну компоненту із соціального вчення та суспільної практики різних релігійних традицій, до прикладу: у католицизмі – С. Скрипнікова [141], в ісламі – В. Василенко, в юдаїзмі – А. М. Басаурі Зюзіна, у православ'ї – В. Хромець та ін.

З огляду на відсутність спеціалізованих досліджень концепції освіти та виховання у вірі багаї доцільним видається використання джерел, які торкаються окреслення віри багаї у контексті аналізу новітніх релігійних течій. Висвітленню діяльності та вчення новітніх релігійних течій, до яких відносимо й віру багаї, зокрема присвячені наукові роботи зарубіжних дослідників – А. Баркер, Р. Белли, Д. Белла, П. Бергера, Д. Бромлі, Р. Ліфтона, Б. Вілсона, Р. Еллвуда та інших; російських вчених – Е. Балагушкіна, П. Гуревича, Л. Мітрохіна, К. М'яло, А. Дворкіна, М. Козлова, А. Єгорцева, Є. Волкова, А. Жукова, Л. Григор'євої, Т. Кузнецової, А. Саввіна, В. Матвєєва, Д. Курачова, а також дослідники останнього десятиліття – В. Ібрагімов, А. Макоева, Д. Манченко, І. Кантерова, І. Шарипов, Д. Кописов, Р. Быков, А. Астахова, Я. Грусман, В. Дворников та інші.

В Україні вивченням новітніх та нетрадиційних релігійних рухів займалися Л. Филипович [148; 149], Є. Єленський [65; 66], І. Богдановський [22; 23], Н. Дудар [59], В. Петрик [123; 124], С. Сьомін [145], Є. Ліхтенштейн [123], В. Гринько [123], О. Никитченко [113], С. Качурова [83]. Зокрема до загального огляду віри багаї звертались І. Богдановський [23], І. Хромець [155], О. Кисельов [84] та ін.

І. Богдановський у дослідженні «Філософський аналіз феномену нетрадиційної релігійності: соціальний і психологічний аспекти» у ході комплексного аналізу феномену нетрадиційної релігійності представляє загальну характеристику віри багаї як синтетичної релігії, розглядаючи особливості її віровчення, культової та позакультової діяльності [23, с. 112].

У розрізі дисертаційного дослідження особливу увагу отримав аналіз І. Богдановським концепції «Нового світового порядку» Багаулли [23, с. 115], а також висновки автора щодо місіонерсько-пропагандистської позакультової діяльності нових релігійних громад, до якої віднесено здійснення вірою багаї видання власних друкованих ЗМІ [23, с. 165]. Схильність віри багаї до міжрелігійного діалогу, що чітко проглядається у її міжнародній діяльності, розглядається дослідником у розрізі формування нетрадиційними релігіями позитивного міжнародного іміджу [23, с. 157].

Вивченням питання релігійної освіти займалися такі українські науковці, як В. Бондаренко [25; 26], О. Гасяк [50], В. Єленський [67], М. Закович [68; 69],

Г. Коцур [90], В. Кришмарел [91; 92], В. Маліборський [100], Н. Мозгова [109], А. Кислий [85], Г. Тітова [146], Л. Филипович [149], М. Шкрібляк [167], О. Шнурова [168], Ю. Чорноморець [164], В. Хромець [157] та ін.

У дослідженні використана загальноновизнана європейською науковою спільнотою типологія, що класифікує релігійну освіту за способами її презентації у освітніх закладах та представлена у працях М. Грімміта, Дж. Халла та П. Шрайнера [169]. Аналіз даної типології міститься у роботах російського релігієзнавця Ф. Козирева [88], а також української дослідниці В. Кришмарел [91].

Монографія «Релігійна освіта в світській школі. Теорія і міжнародний досвід у вітчизняній перспективі» Ф. Козирева присвячена з'ясуванню методології дослідження та широкого спектру тлумачень питань релігійної освіти як особливого релігієзнавчого феномену, зокрема містить деталізований аналіз досвіду викладання релігійних знань у галузі світської освіти європейськими країнами та на території Росії [88].

В. Кришмарел у статті «Релігійна освіта у державних школах: європейський та український контекст» на основі узагальненої типології релігійної освіти П. Шрайнера розглядає тенденції її застосування на прикладі державних освітніх систем Європи та аналізує перспективи її використання у освітніх реаліях України [91].

Розвитку багаєзнавства на території України сьогодні сприяє діяльність МГО «Молодіжна асоціація релігієзнавців», за сприяння якої у 2010 р. було проведено ІХ Міжнародну молодіжну релігієзнавчу літню школу «Віра багаї: історія, віровчення і практика». За результатами літньої школи у світ вийшов збірник, серед матеріалів якої на особливу увагу у межах дисертаційного дослідження заслуговує стаття С. Скрипнікової «Освіта і виховання у контексті соціальної концепції віри багаї» [140]. Ця публікація є однією із перших спроб наукового вивчення питання освіти та виховання у вірі багаї на території України.

Для вивчення методологічних особливостей дослідження релігійної освіти віри багаї важливим, на нашу думку, є аналіз методів збору інформації, до яких слід віднести «інсайдер-аутсайдер» підхід. Постановка теми співвідношення «інсайдер-аутсайдер» підходів найкраще репрезентована працями у галузі новітніх релігійних течій. Найгостріше ця проблема звучить у випадку приналежності науковця до досліджуваної релігійної традиції. Проте варто визнати, що вирішення ролі дослідника як включеного або/та зовнішнього спостерігача за будь-яким з феноменів релігії є завжди неоднозначним, а тому для кожного дослідника дана проблема має своє індивідуальне вирішення.

Детальний огляд історіографії проблеми «інсайдер-аутсайдер» маємо у статті Д. Шестопальця «Об'єктивність та/або конфесіональність? Проблема "інсайдер-аутсайдер" у дослідженні релігії» [165]. Автор аналізує досвід зарубіжних вчених, який ми умовно розподілили на наступні рівні: визнання переваги включеного збору інформації – інсайдер: В. Сміт, Н. Ріт, Ф. Мідоус; успіх аутсайдера: Й. Йенсен; поєднання підходів: П. Бергер, К. Пайк, А. Ахерн; переконання в ефективності обох методів, проте у випадку їх повного

розділення: У. Монтгомері Уотт, П. Бурдье; заперечення важливості визначення дослідником ролі інсайдера або аутсайдера: Р. Мертон, Ван дер Вен, Б. Лінкольн [165].

Окрім Д. Шестоपालця, запропоновану тематику досліджували також інші сучасні російські вчені. А. Фількіна через інтерв'ювання російських дослідників новітніх релігійних рухів та аналізу відповідної літератури виділяє три шляхи збору інформації: «вільне спілкування», «емпіричне дослідження», а також проміжний тип, що належить дослідницькій групі С. Філатова – «геродотівський метод» [150, с. 21]. Ці три стилі збору даних не що інше, як методологічний арсенал дослідників новітніх релігійних рухів. А. Фількіна робить висновки, що найчастіше у ситуації включеного спостереження ролі «інсайдера» та «аутсайдера» не завжди можуть бути взаємовиключними: «позицію, що балансує між "повним учасником" і "учасником-як-спостерігачем"» [150, с. 23].

В. Харитонова у ході дослідження неошаманізму робить висновки стосовно ролі дослідника, який за ступенем допущеності до сакрального знання певного суспільства розглядається як «свій» або «чужий» [154, с. 8].

Е. Пушкарева описує труднощі дослідника під час включеного спостереження, зокрема з визначенням дослідницької ролі [132].

Л. Григорьева говорить про крайню важливість для соціології релігії якісних методів дослідження, що включають у себе антропологічний або етнографічний підходи, які передбачають для науковця обрання ролі аутсайдера або інсайдера щодо досліджуваної релігії [52, с. 88].

Л. Григорьева описує проблемні поля, з якими стикається дослідник релігій у двох напрямках застосування цих ролей: вчений, що входить у релігію як внутрішній спостерігач, змушений одночасно залишатися у ролі «природного аутсайдера» або «професійного аутсайдера»; вчений із релігійного середовища – «органічний інсайдер», може мати значний успіх у дослідженні власної релігії, одночасно залишаючись високопрофесійним науковцем [52, С. 90–94].

Важливими для дослідження освітніх питань віри багаї є методологічні публікації вчених із середовища послідовників віри багаї: М. Момен «Методологія в багаї-дослідженнях» [219], «Вивчення релігії: деякі зауваження по методології вивчення релігії», «Інсайдер та аутсайдер вченість у багаї-дослідженнях» [218]; Дж. Хетчер «Методологія і багаї-дослідження: міст між реальностями» [210]; Ш. Куїн «Історична методологія і розробка багаї-дослідження: щодо розвіювання хибної дихотомії» [222]; У. Шефер «Деякі нотатки до багаї-досліджень та їх методології», К. Кавеліну «До методології духовної вченості» [213].

Таким чином, аналізуючи спроби наукового осмислення релігійного вчення віри багаї, зокрема кола питань, що присвячені темі релігійної освіти, навчання і виховання, українськими та зарубіжними дослідниками, приходимо до висновку, що на сьогодні не існує жодного комплексного релігієзнавчого дослідження, що присвячене аналізу змісту, структури, особливостей розвитку та реалізації концепції освіти та виховання у вірі багаї як елементу релігійного вчення та діяльності даної конфесії.

1.2 Постановка питання про освіту та виховання як елемент релігійного вчення віри багаї: з'ясування термінології дослідження

Приступаючи до вивчення та аналізу місця основної проблематики дисертаційного дослідження, передусім, на нашу думку, слід окреслити межі базових понять, що будуть використовуватися.

Досить довгий час в історії наукової та суспільної думки поняття «освіта», «навчання» і «виховання» не розділялись взагалі [64, с. 615]. Ця обставина є закономірною з огляду на те, що мета, цілі та основні форми впливу цих явищ на особистість людини збігаються. Для кращого розуміння меж та взаємозв'язків цих трьох близьких понять важливо окреслити місце та роль кожного з них.

Педагогічна наука від часів свого заснування і до сьогодні сформувала широкий спектр поглядів на визначення змісту терміну «освіта», що відповідало актуальним потребам конкретного історичного часу, адже це неоднозначне і багатопланове поняття. Тому далі у дослідженні ми будемо використовувати визначення даного терміну, що пропонує сучасна вітчизняна педагогіка. «Енциклопедія освіти» за редакцією В. Кременя (2008 р.) пропонує визначення поняття «освіта» як «процес і результат засвоєння особистістю певної системи наукових знань, практичних умінь та навичок і пов'язаного з ними того чи іншого рівня розвитку її розумово-пізнавальної і творчої діяльності, а також морально-естетичної культури, які у своїй сукупності визначають соціальне обличчя та індивідуальну своєрідність цієї особистості» [64, с. 614].

Сучасне розуміння освіти як спеціальної сфери соціального життя, своєрідного соціокультурного феномену, який сприяє нагромадженню знань, умінь і навичок, інтелектуальному розвитку людини [64, с. 615], на нашу думку, може бути успішно використано для позначення даного феномену у межах релігійної традиції багаї.

Зміст та особливості функцій освіти – людинотворча, технологічна та гуманістична – тісно пов'язують її з іншою педагогічною категорією – «навчання» [64, с. 615]. Навчанням вітчизняний учений С. Гончаренко називає «цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини» [51, с. 223]. Тому терміном «навчання» передусім називаємо конкретний процес взаємодії вчителя та учня, спрямований на засвоєння знань, умінь та навичок; пробудження і задоволення пізнавальної активності людини через залучення її до спеціальної сфери отримання-збереження-відтворення знань [87, с. 94]. Особливість цього процесу, що передусім цікавить нас у межах дисертаційного дослідження, полягає у застосуванні для досягнення результатів послідовності дій з виконання конкретних завдань, застосування методів, прийомів та засобів [111, с. 114]. Відповідно у сфері релігії термін навчання буде застосовано нами як процес цілеспрямованого впливу на індивіда заради надання йому конкретних релігійних знань, умінь і навичок з використанням особливого арсеналу

прийомів, методів та засобів.

Термін «**виховання**», що у другій половині XVIII ст. у вітчизняній педагогіці відокремився від поняття «навчання», сьогодні має цілком самостійне значення. У вітчизняній науці «виховання» отримало наступне визначення: «усвідомлене і цілеспрямоване зрощування людини як особистості у відповідності зі специфікою цілей, соціальних груп і організацій, в яких воно здійснюється» [64, с. 87].

У широкому педагогічному смислі це цілеспрямована перетворювальна діяльність, що здійснюється системою навчальних закладів. Проте дослідження найбільше цікавить значення виховання у вузькому педагогічному смислі – «виховна робота, спрямована на формування у дітей певних якостей, поглядів, переконань» [64, с. 87]. Особливу увагу дослідження має зміст виховання – досвід людства, який виражає духовний світ особистості, та його основне поняття – цінність, «яким засвідчується значущість життєвих подій, ситуацій, вчинків людей, результатів діяльності для зростаючої особистості, характеризується її ставлення до довкілля і до самої себе» [64, с. 87].

Важливим для дослідження є узагальнюючий термін «**педагогіка**», що позначає систему діяльності, яка поєднує названі вище процеси та проектується у навчальних матеріалах, методиках, рекомендаціях, установках, принципах [64, с. 635]. Аналогічно значенню вказаного терміну у межах даного дослідження вводимо термін «**багайська педагогіка**», який надалі буде використовуватись у значенні системи, що поєднує процеси освіти, навчання і виховання у межах конфесійної традиції віри багаї.

Для вирішення проблем у галузі релігійної освіти у наші дні у вітчизняній науці та на просторах країн колишнього Радянського Союзу розпочався активний процес наукової роботи та пошуків, про що може свідчити велика кількість публікацій з даної тематики, проведення конференцій та круглих столів. Очевидними на території України є проблеми даної галузі наукового знання, про що вже вкотре говорити буде зайвим. Тому зосередимося на специфіці окреслення конкретних понять: «релігійна освіта», «релігійне навчання», «релігійне виховання».

На перший погляд, визначити коло застосування цих термінів можливо, якщо керуватися загальними поняттями, на основі яких вони побудовані. Проте довготривалий вакуум у даній галузі на теренах слов'яномовних країн призвів до утруднення з визначеннями подібних дефініцій. На Заході цей процес не гальмувався, а тому й проблеми з визначенням меж подібних понять відсутні.

На вітчизняному просторі склалася дещо інакша ситуація. Поряд з релігійними освітою, навчанням та вихованням часто зустрічаються й інші терміни: «духовна освіта», «духовне навчання», «духовне виховання», «морально-етичне виховання», «духовно-моральне виховання». Для дослідження концепції освіти та виховання віри багаї окреслення меж цих понять має першочергове значення.

У Толедських принципах з навчання у питаннях релігії (2008 р.) релігійна освіта окреслюється як «навчання знанням про релігію, а не індоктринізація в певному віросповіданні» [108]. Е. Мірошнікова виділяє наступні цілі релігійного знання: «передача знань про релігію, повага до релігійних традицій,

формування моральної особистості» [108].

Професор М. Закович релігійну освіту окреслює як «навчальний процес, зорієнтований на передачу реципієнту певного обсягу релігійної інформації з метою підвищення рівня його релігійної освіченості, формування навиків усвідомленого сприйняття змісту певного релігійного віровчення», що, у свою чергу, не може бути позаконфесійною та розподіляється на загальнопросвітницьку (парафіяльні та недільні школи, біблійні курси тощо) і професійно-зорієнтовану (богословська освіта, духовні навчальні заклади – академії, університети, семінарії, коледжі тощо) [69, с. 856].

Ф. Козирєв **релігійною освітою** називає освіту у сфері релігії, що своїм предметом має викладання і вивчення індивідуального і колективного життя у цілому або її різноманітних аспектів окремо [88, с. 27]. Це визначення, на нашу думку, є найбільш узагальнюючим і найкраще охоплює сферу освіти у галузі будь-якої релігії, не зосереджуючись на її конфесійній спрямованості. Також вчений диференціює цей вид освіти, формуючи наступну типологію:

- 1) загальна (шкільна);
- 2) професійна (спеціальні заклади, що випускають священнослужителів);
- 3) спеціальна (молитовні і медитаційні практики, що маю на меті включення того, хто навчається у певну віросповідну традицію, її засвоєння);
- 4) перехідний тип (поєднання основних типів) [88, С. 42–46].

Релігійним навчанням професор В. Єленський називає «навчання релігії» [67, с. 77], тобто процес взаємодії вчителя та учня, що має на меті передачу і засвоєння релігійних знань, умінь та навичок.

Релігійне виховання у вітчизняній педагогічній думці окреслюється як «система впливу, що передбачає розширення меж у пошуках людиною сенсу свого життя» [64, с. 769]. Система цінностей такого виховання має передусім звертатися до духовності, що пов'язана з вірою, та визначати для людини сферу морально-духовного життя, формувати її релігійну свідомість через розвиток добродійностей (чеснот) [64, с. 770].

Як альтернативний термін до «релігійна освіта» часто вживається «духовна освіта». Духовною освітою ряд авторів, зокрема Л. Дмитренко, називає «передачу інформації з метою підвищення релігійної освіченості населення» [57, с. 32]. Автор вказує на наявність двох напрямків духовної освіти, що повністю перекликаються з напрямками релігійної освіти, визначеними професором М. Заковичем: загальнопросвітницький («катехизація або євангелізація населення, тобто релігійна освіта, здійснювана протягом усього життя через систему недільних шкіл, ЗМІ, катехитичних курсів, мирянських товариств») і професійно-зорієнтований («професійна духовна освіта, змістом якої є набуття вищого рівня богословських знань, тобто доктринальна підготовка духовенства, оволодіння системою знань з предметів світського характеру (історії, літератури, права, мов тощо), метою вивчення яких є формування громадянина певної держави, а також високоморальної, інтелектуальної особистості, здатної до самостійного пошуку в житті») [57, с. 34].

Також не рідко застосовується термін «морально-етичне виховання», що означає цілеспрямовану взаємодію дорослого та дитини з метою формування моральних почуттів та якостей, засвоєння морально-етичних норм і правил, розвитку моральних мотивів та навичок поведінки [62, с. 15].

Для з'ясування коректності застосування цих термінів звернемося до їх основи. Духовність є іменником, похідним від слова «духовний», та означає індивідуальне вираження у системі мотивів особистості двох фундаментальних потреб: ідеальна потреба пізнання та соціальна потреба жити та діяти «для інших» [58, с. 12].

Мораль – «духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та соціальних груп за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнені норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів та соціальних груп» [151, с. 397]. Моральна свідомість, як результат процесу виховання та особливий психологічний феномен, «передбачає знання моральних категорій, норм, принципів, усвідомлення своєї ролі й місця у суспільстві» [64, с. 523].

Етика – «система моральних норм і цінностей, що є характерною для певної культурної або релігійної спільноти, соціальної чи професійної групи людей» [151, с. 204].

Беручи за основу визначення даних термінів, видається щонайменше не коректним їх застосування як рівнозначних до поняття «релігія», яке використовується нами у значенні соціально-історичного або соціокультурного феномену.

Застосування цих термінів у галузі вивчення релігії, а у даному випадку релігійних освітньо-виховних систем, на нашу думку, буде прийнятним, якщо вважати їх складовими компонентами релігії, зокрема кінцевою метою релігійного виховання. У такому випадку справедливим буде визначення *морального виховання* А. Новіковим як розвитку в учня системи моральних знань, почуттів та прагнень [114], яке у результаті матиме міцну систему «звичної, повсякденної моральної поведінки» [87, с. 22]. Таким чином *духовне виховання* – «це формування ціннісного відношення до життя, що забезпечує стійкий і гармонійний розвиток людини» [87, с. 22]. Особливо цінним це визначення є для сфери релігії, адже саме цей вид виховання звертається до почуття обов'язку, справедливості, щирості, відповідальності та інших якостей, що можуть «надати вищий сенс справам і думкам людини» [87, с. 22].

Своє окреслення отримує й *етичне виховання*, що відповідно загальному визначенню стосовно релігійного виховання може мати на меті вироблення у вихованців правил хорошого тону, формування культури поведінки та відносин усередині громади, виховання толерантного ставлення до представників інших віросповідань тощо [87, с. 23].

Важливим для понятійного апарату дисертаційного дослідження є визначення поняття *моральнісне виховання*, що часто застосовується у межах релігійної традиції багаї. Так «Педагогічний словник» за редакцією Г.

Коджаспірової дає наступне визначення даного терміну, що буде надалі застосовано у тексті дисертації: «формування моральнісних відносин, здатності до їх вдосконалення та умінь діяти з урахуванням суспільних вимог і норм,

міцної системи звичної, повсякденної моральної поведінки» [87, с. 23].

Категоричним стосовно вживання поняття «релігійна освіта» є Ф. Козирєв, що проводить аналіз зарубіжного і вітчизняного досвіду у даній галузі та вказує на дві крайнощі використання даного поняття: суто теологічна спрямованість та суто релігієзнавча. Термін «релігійна освіта», за переконанням вченого, не може мати альтернатив та потребує негайної відмови від підміни його більш вузькими і спеціальними термінами, наприклад «релігієзнавча», «конфесійна», «теологічна» освіта, а також «духовно-моральне виховання» [88, С. 21–22].

На наше переконання, терміни, що складаються з прикметника «духовний», адекватно і найбільш влучно звучать стосовно означення освітніх феноменів передусім християнської конфесії. Вони можуть бути успішно застосовані для окреслення понять загальнолюдської ціннісної спрямованості, що пов'язані з внутрішнім психічним життям людини та виступають як «феномен психології та об'єкт виховання» [105]. Проте для окреслення феноменів релігії, на нашу думку, цих термінів слід уникати як таких, що не мають змоги вичерпно окреслити це особливе соціокультурне явище.

На сьогодні ми не маємо визнаної офіційно на вищому адміністративному та духовному рівні віри багаї багайської педагогічної системи. Не спостерігаємо також широкого використання цією конфесією термінів, про які йшлося вище. Галузь освіти та виховання у вірі багаї у сучасній науці не отримала вичерпного аналізу та характеристики як особливого релігійного феномену. Проте освітня та виховна компоненти знаходяться у центрі релігійного вчення та практики віри багаї. Віра багаї, як і будь-яка інша релігійна традиція, має власне вчення та способи його передачі.

Формування особливих освітніх структур та ініціатив багаї є результатом традиції навчання релігії, що впливає з обов'язку кожного послідовника Багаулли доносити вчення та місію свого Явителя до оточуючих людей на фоні офіційної заборони будь-якої місіонерської діяльності та культу священнослужителів у даній релігійній традиції [17, с. 101].

Застосовуючи окреслені вище поняття, маємо змогу визначити межі їх застосування до даної релігійної традиції. Так, зважаючи на розгалужену сітку офіційних навчальних закладів, що побудовані на принципах віри багаї (школи, інститути, університети), можемо говорити про освіту багаї. Навчання та виховання, що є більш вузькими поняттями, наявні у цьому вимірі, адже даними закладами проводиться процес навчання основам наукових та професійних знань з поєднанням їх з віросповідними принципами даної релігії, що є, у свою чергу, процесом виховання у педагогічному значенні цих понять.

Релігійна освіта у вірі багаї має загальнопросвітницький характер. Професійно-зорієнтованої релігійної освіти у вірі багаї бути не може, з огляду на відсутність священнослужителів.

Особливі структури, що діють у сфері релігійної освіти віри багаї (дитячі класи, підліткові групи, Інститут Рухі), зорієнтовані як на послідовників релігії, так і на інших зацікавлених осіб, що не є членами співтовариства багаї, проводять *релігійне навчання* для своїх слухачів, використовуючи спеціальні прийоми, методи та засоби навчання.

Релігійне виховання – обов’язковий елемент педагогічної системи віри багаї, адже навчає своїх вихованців принципам релігійного та духовного життя багаї, зорієнтоване на розкриття в особистості добродетелей (чеснот), виховує відповідне ставлення до Бога та його Божественного Плану.

Відповідно до визначеного вище поняття «багаїська педагогіка» вводимо термін «багаїська релігійна педагогіка», що об’єднує у єдину систему процеси релігійної освіти, релігійного навчання та релігійного виховання у межах віри багаї. Приймаючи визначення Ф. Козирєва щодо теорії освіти як такої, що відповідає на три конкретних запитання, можемо зробити наступні висновки про структуру багаїської релігійної педагогіки [88, с. 60]:

1. чому вчити (зміст – «освіта»): освітні феномени віри багаї надають своїм учням знання про базові принципи релігії багаї, священну історію заснування та розвитку віри, священну історію та роль центральних фігур віри, вчать правилам соціального та культового життя віруючого багаї, правильного ставлення до Бога та Його Одкровення;

2. як вчити (методи, засоби – процес «навчання»): протягом історії розвитку всесвітньої громади багаї її послідовники на місцевому рівні у вигляді особистих ініціатив та на вищому адміністративному рівні у вигляді настанов виробили традиції та принципи навчальної та виховної роботи, які втілювалися у діяльності особливих освітніх структур віри багаї, динамічний та систематичний процес розробки і впровадження засобів навчання у цих структурах, що становлять собою зміст навчальних програм;

3. для чого вчити (мета – «виховання» як результат): виховання чеснот особистості на основі віросповідних принципів багаї, її Священних писань, виховання людини, що буде своє життя у дусі багаї, прагне служити Богові та людству, слідує «Його Плану» зі створення «Нового Світового Співтовариства»

Так само багаїська релігійна педагогіка може бути класифікована за типом організації релігійної освіти як спеціальна (приходська), що характеризується нерозривним зв’язком з культовим життям громади та має на меті включення її учасників у віросповідну традицію, її засвоєння, активізація у вірі послідовників традиції багаї [88, с. 49].

Питання освіти та виховання у вірі багаї були актуальні ще з часів зародження даної релігії. Та найбільш актуальними вони стають у часи розвитку та розширення співтовариства багаї, є результатом пошуків шляхів донесення власного віровчення до широкого загалу, дотримуючись священних приписів Одкровення Багаулли: заборона священнослужителів та особливого культу поєднується з обов’язками отримання достойної «матеріальної» освіти, самостійного пошуку істини та донесення релігії нового одкровення світові, що має на меті об’єднання усього людства.

Постановка концепції освіти та виховання виходить з головних постулатів релігійної традиції багаї – навчання *віри* людства, донесення до людства мети і призначення місії Багаулли як Посланця Божої Волі, як Пророка нового часу. Саме через навчання віри на перших етапах історії даної релігії, що у термінології багаї називається «Героїчним Віком», відбувався приріст громади віруючих. На початку «Віку Становлення» віра багаї росла швидкими

темпами. Епоха Десятилітнього хрестового походу (1953–1963), що була об’явлена Шогі Еффенді – правнуком та правонаступником засновника віри Багауллі, – принесла нові успіхи у справі розвитку та розширення меж віри багаї.

Проте у 1970-х рр., у зв’язку з призупиненням темпів розширення співтовариства, перед його членами з’являються нові завдання – віднайти нові шляхи для розширення та консолідації світової громад віри багаї [147]. З цього часу віруючі багаї світу розпочинають експериментувати з методами та засобами навчання вірі. Такі пошуки послідовників Багауллі на території Колумбії, починаючи з 1970-х рр. та протягом близько 20 років спроб і помилок, у свою чергу, призводять до формування нової системи, що за своєю структурою та формами могла б називатися освітньою системою віри багаї [147].

Створення програми Інституту Рухі³ та його подальший розвиток, а також відділення від нього нових проектів (спочатку – дитячих класів, пізніше – підліткових груп) стали новим етапом розвитку та розширення громади, збільшення ролі концепції освіти та виховання у справах розширення та консолідації громади, поглиблення розуміння віровчення послідовниками віри багаї та нових членів співтовариства багаї. Прискорився цей процес та отримав підтримку від ВДС у 1988 р., що своїм офіційним документом «Ризван 1988 р.» закликав своїх віруючих до нового етапу широкомасштабного розширення віри [147]. На передній план виходить початкова ціль створення програм Інституту Рухі з його послідовністю курсів – навчити нових віруючих основам віровчення для того, щоб ті могли вільно навчати вірі інших людей, свої родини, знайомих [147].

Наскрізна тема вчення Багауллі – єдність. У священних писаннях віри багаї вміщені принципи, на основі яких має базуватися фундамент майбутньої світової цивілізації, масштаби якої поширюватимуться на планетарному рівні. Проголошена Багауллою Нова світова цивілізація має об’єднати всі народи світу під єдиним адміністративним центром з єдиною релігією, мовою та економікою. Досягнення такого Нового світового порядку, що є волею самого Бога, можливе через розповсюдження та засвоєння жителями планети єдиних принципів життя, що, у свою чергу, є центральними принципами релігійного вчення багаї.

Тексти основоположника релігії багаї та його авторитетних послідовників, а також сучасні компіляції головних постулатів ідеологів багаї, дають чіткий перелік принципів віри або, за аналогією з ісламом, стовпів, на яких має бути побудоване нове світове співтовариство: єдність роду людського; єдність першооснов усіх релігій; гармонія науки та релігії; самостійний пошук істини; рівність чоловіків і жінок; відмова від забобонів; всезагальний мир; всезагальна освіта; єдина міжнародна мова; вирішення економічних проблем; міжнародний трибунал.

Принцип всезагальної освіти як елемент релігійного вчення віри багаї, не зважаючи на його особливий статус як серед рядових віруючих багаї, так і на вищому адміністративному рівні віри багаї, на сьогодні є невивченим. Даний

Рухі – в перекладі з перс. означає духовний, моральний.

принцип окреслюється у віровченні цієї релігії як «один з принципів, який Багаулла особливо виділяв у Своєму Вченні» [127, с. 57]. Проте, проаналізувавши доступні сучаснику основоположні твори Багаулли – Священні тексти віри багаї, ми не зустрінемо чіткого формулювання цього принципу. Дійсно, Багаулла особливим чином у своєму вченні виділяє питання освіти, а також виховання (духовного передовсім). У формі закону у Священних текстах виділено освіту як дітей, так і дорослих членів суспільства, що є основою процвітання та прогресу людства, а також побудови Нового світового порядку.

Ми маємо можливість прослідкувати процес виділення концепції освіти та виховання у конкретний віросповідний принцип віри багаї. У вченні багаї особливий статус освіти сягає своїм корінням книги «Байан» Баба – «предтечі» Багаулли. Багаулла, у свою чергу, вперше надає питанням освіти та виховання високого рівня у власному Одкровенні – «Кітаб-і-Агдас», де узаконює права дітей на освіту, прописує обов'язки батьків та громади в освітній сфері, а також звертається до питання обов'язкового отримання послідовниками віровчення знань у мовній галузі та наголошує на вивченні ремесел і оволодінні мистецтвами, що корисні для людства.

Дуже важливими для постановки питання про всезагальну освіту є інші шановані у середовищі багаї Священні тексти, видані під назвою «Скрижалі, явлені після Кітаб-і-Агдас». У «Скрижалях...» Багаулла роз'яснює більш детально попередньо установлені ним у «Кітаб-і-Агдас» закони та акцентує увагу на обов'язках і рекомендаціях для кожного багаї. У скрижалі «В Ім'я Моє, що вище всіх імен» Шостий Тараз проголошує: «Знання є одним з чудових дарів Божих. Всім належить здобувати його. Явлені нині мистецтва і усе матеріальне народжені завдяки Його знанню і мудрості, котрі розкриті в Посланнях і Скрижалях Найвищим Пером – Пером, із скарбниць якого явлені світу перлини мудрості і мови, мистецтв і ремесел» [20, с. 14].

Наступні Скрижалі не одноразово звертаються до теми освіти. У розумінні засновника релігії багаї знання, як результат освіти, – найвищий Божий дар, «є справжнім скарбом для людини, джерелом слави, ... задоволення і радості» [20, с. 19].

У текстах Багаулли важко прослідкувати чітке розділення понять освіти та виховання. Особливо гостро це питання виявляється з огляду на традицію перекладу з англійської мови⁴ основних текстів Багаулли та його послідовників, передусім Абдул-Бага. Нами проведено співставлення англійського видання «*A Compilation on Baha'i Education*» (1976) [184] з російськомовними адаптованим аналогом «Воспитание в духе бахаи» (два видання – 1992, 1994) [35; 36]. Виявилось, що англійське слово «*education*» перекладається російською мовою одночасно як «воспитание» [35, п. 1] та «образование» [35, п. 11], інші переклади: «*to rear*» – «воспитывать» [35, п. 12], «*training*» – «обучение» [35, п. 11], «*instruct*» – «обучать» [35, п. 22], «*taached*» – «научил» [35, п. 22], «*be left without knowledge or skills*» – «оставаться без образования, не развивать умений и знаний» [35, п. 9]. Ця обставина передбачає подальше вивчення кваліфікованими філологами – знавцями англійської мови, а також перської та

Англ. «*education*» перекладається і як виховання, і як освіта, і як навчання.

арабської, що особливо важливо, з огляду на мову оригіналів Священних писань Багаулли.

Оскільки «канонічна» традиція віри багаї визнає тексти Багаулли богонатхненними, тобто явленими Божим Посланцем⁵ відповідно до Божої волі, основоположник віри не вдається у них до деталізованого пояснення понять та термінів. Цю справу виконали у свій час згідно заповіту Багаулли два його спадкоємці – Абдул-Бага та Шогі Еффенді, що мали єдине право коментувати Священні тексти та отримали титули Глава Віри і Хранитель Віри відповідно.

Абдул-Бага за час свого активного життя у душі багаї, вів масштабну роботу з поширення та проповіді віри багаї у світі, з консолідації та розвитку громади багаї. З-під його пера вийшли тексти-тлумачення основних положень віри. Це як оригінальні твори, так і відповіді на запитання віруючих у формі листів, а також цінними являються записи його бесід.

У тексті «Паризьких бесід», записаних під час подорожі до Парижу 1911 р., знаходимо 11 принципів віри багаї, виділених Главою Віри на основі вчення Багаулли. Ці 11 принципів не містять окремо виведеного принципу всезагальної освіти, котрий лише згадується у темі рівності чоловіків та жінок.

Також для порівняння важливими є «Розповсюдження всезагального миру» – збірник записів бесід Абдул-Бага, що зроблені послідовниками віри під час його подорожі до Нью-Йорку у 1912 р. Це зібрання має особливу цінність для простеження трансформації освітньої проблематики у «принцип всезагальної освіти». У тексті бесід, записаних у США, маємо змогу виявити тенденцію все більш чіткого акценту на проблемах розповсюдження освіти у світі: «...неосвічений повинен отримати освіту, щоб осягнути істинні знання; якщо людина нерозвинута і схожа на дитину, то її потрібно виховати, щоб вона досягла зрілості; якщо дух людини спить, то його потрібно пробудити» [7].

Так, наприклад, у бесіді у баптистському храмі 9 червня 1912 р. Абдул-Бага виділяє освіту серед інших 9 завітів Багаулли: «Восьме, – освіта повинна стати невід’ємною частиною життя, і всі критерії виховання і навчання слід обговорити і узгодити на світовому рівні; слід встановити загальний курс навчання та загальнолюдські основи етики і моралі» [7]. У бесіді 17 листопада 1912 р., узагальнюючи вчення Багаулли, він перелічує 13 завітів засновника віри, серед яких уперше окремим пунктом називає *всезагальну освіту* [7].

Надалі в інших своїх працях Абдул-Бага все частіше повертається до теми всезагальної освіти і надає розгорнуте її тлумачення у світлі вчення Багаулли. «Таємниця Божественної Цивілізації», «Відповіді на деякі запитання», а також численні цитати з «Вибраного з писань Абдул-Бага» висвітлюють суть та значення принципу всезагальної освіти для релігійного вчення віри багаї. Глава Віри називає всезагальну освіту одним із «стовпів, що встановлені як непохитні основи Віри Божої», «найвеличнішим з них», «однією з твердинь Святої Віри» [35, п. 42].

⁵ У традиції багаї Абдул-Бага виділяє два види Божих Посланців або Пророків: незалежні та послідовники. Незалежні Пророки або «Явителі вселенського Пророцтва» є засновниками нових релігій та явителями Писань - «законодавцями та засновниками нових циклів» людської історії: Авраам, Кришна, Мойсей, Зороастр, Будда, Христос, Мухаммед, Баб і Багаулла. Вони змінюють мораль та вводять нові звичаї та правила. Пророки-послідовники «поширюють Закон Божий, наставляють в Релігії Бога і виголошують Його слово. Вони не володіють іншою силою і міццю крім тієї, що вони черпають від незалежних Пророків» [4].

Як на догматичному рівні, так і на рівні практичному принцип всезагальної освіти довів своє виключне становище, став дієвою силою у розповсюдженні освіченості як серед багаї, так і серед усіх жителів планети. Він відкрив двері до скарбниці знань всім без виключення, оминаючи гендерні, класові, соціальні, расові проблеми. Базуючись на переконанні, що саме невігластво є причиною деградації суспільства і людства загалом, війн, бідності, всіх видів забобонів і дискримінацій (расових, національних, релігійних, класових, політичних та гендерних), Абдул-Бага окреслює значення освіти для багаї як шляху до добробуту, миру та гармонії. Саме освіта, говорить він, наближає людину до Бога і його «священних таємниць» [2, с. 113].

Проте окрім свободи у оволодінні знаннями та науками, даний принцип накладає конкретні обов'язки на багаї, надає рекомендації щодо змісту і організації педагогічного процесу у традиції багаї, що викладені у вченні Багаулли, та отримала подальше тлумачення у працях Абдул-Бага і Шогі Еффенді. Ці рекомендації стосуються змісту навчання, дисципліни і порядку, умов навколишнього середовища, учительської праці, а також навіть стосовно зовнішнього вигляду учнів [36, с. 16].

Продовжує розгортання принципу всезагальної освіти у наші дні ВДС через свою активну законотворчу та соціальну діяльність. Злагоджена та ініціативна робота членів національних, регіональних та місцевих адміністративних об'єднань цієї релігії, що репрезентують собою у світовому масштабі більше 20 тисяч місцевих громад багаї, сприяє впровадженню великої кількості різноманітних як за масштабом, так і за змістом освітніх проектів, ініційованих або схвалених ВДС та за підтримки Міжнародного співтовариства багаї [161, с. 112].

Нових масштабів на міжнародній арені у розповсюдженні принципу всезагальної освіти, а також у налагодженні співпраці з ООН у справах освіти та охорони здоров'я, вірі багаї надало отримання у травні 1976 р. Міжнародним співтовариством багаї консультативного статусу у Дитячому Фонді ООН [161, с. 112].

Отже, з'ясувавши межі використання термінів «освіта», «навчання» і «виховання» у їх загальному педагогічному значенні, маємо змогу застосувати їх до сфери релігії, зокрема до традиції віри багаї.

Віра багаї точкою витоків питання про освіту і виховання має вчення Баба та Багаулли як засновників даної релігійної традиції, що впливає з потреби навчати вірі. Завдяки тлумаченням послідовників Багаулли – Абдул-Бага та Шогі Еффенді, законотворчій роботі ВДС та самовідданому пошуку шляхів практичного застосування вчення Явителя віруючими багаї, призвели до втілення релігійного вчення віри багаї у сфері освіти та виховання на практичному рівні. Таким чином сьогодні реалізація концепції освіти та виховання віри багаї стала щоденним елементом життя кожної громади цієї релігії у світі.

Узагальнюючи досвід релігійної традиції багаї у даній сфері, можемо зробити висновок про існування двох аспектів втілення багайської концепції освіти та виховання.

Перший вимір назвемо «багайська педагогіка», що характеризує загальні процеси з надання дітям (за потреби і дорослим) необхідних знань, умінь та навичок, а також з прищеплення духовних чеснот учням. «Багайська педагогіка» застосовується у загальноосвітніх школах, інститутах і університетах, а також інших соціальних освітніх проектах, що створені за ініціативи віруючих багаї та на віросповідних принципах даної релігійної традиції.

Другий вимір бере свій початок з головного призначення релігійного одкровення та Божого Посланця (Пророка, Явителя) – навчання людей правилам життя, Законам Божим, вірі – та має втілення в «багайській релігійній педагогіці», що об'єднує релігійну освіту, релігійне навчання та релігійне виховання у традиції віри багаї. Багайська релігійна педагогіка характеризує процеси з надання релігійних знань, умінь і навичок (вивчення Священних писань та священної історії віри багаї, навчання правилам сповідання релігійної традиції та культової діяльності тощо) та виховання віруючих у дусі багаї – прищеплення багайських релігійних чеснот.

1.3 Методологія дослідження питань освіти та виховання у вірі багаї

Питання методологічного підходу до дослідження віри багаї сьогодні має два напрями – академічна методологія та багаїська методологія (*Baha'i Studies* та *Baha'i Scholarship*). Тематика наукових досліджень обох названих вимірів сьогодні найрізноманітніша, проте, все ж має переважну зорієнтованість на питання онтологічного змісту, а також прикладного плану.

Дослідження концепції освіти та виховання у вірі багаї передусім вимагає загального окреслення методологічних аспектів дослідження цієї релігії, що можливо зробити, виконавши наступні завдання: на основі аналізу праць вчених-багаї окреслити методологію дослідження віри багаї у рамках інсайдерського підходу; вивчити офіційне ставлення вищого адміністративного апарату віри багаї до вивчення та дослідження даної релігії на основі аналізу відповідних джерел, на базі чого має бути побудована особлива методологія багаїзнавства; описати застосування власне академічних методів до дослідження даного релігійного феномену на основі власного досвіду, зокрема через визначення місця «інсайдер-аутсайдер» підходу у подібних дослідженнях

Особистість вченого багаї та його місце у науковому просторі. У середовищі багаї існує думка, що завдання вченого полягає у пошукові важливих відповідей на питання об'єктивної реальності [210]. Віруючий багаї переконаний, що рядовий учений, котрий не знайомий або не приймає вчення Багаулли, не приймає духовної складової реальності, здійснює пошук відповідей немов «із заплющеними очима».

Вважається, у сучасному світі, коли людство досягло зрілості, завдання пошуку істини та досягнення розуміння вже не має потреби у спеціальних класах знаючих людей (богословів та духовенства) – Багаулла своїм вченням відкрив ворота пізнання для всіх і кожного через самостійний пошук істини [7]. Місце вченого із середовища багаї не має привілейованого становища, однак, його роль залишається важливою у відносинах із суспільством, якому він служить.

Усесвітньо відомий вчений, послідовник віри багаї – Дж. Хетчер – стверджує, роль вченого багаї – наукова допомога суспільству у розумінні установленого Багауллою об'єднання духовної основи світу і застосування цього бачення у матеріальному світі: учений багаї – слуга слуг Божих [210]. Слід зауважити, що багаї, котрий працює у сфері науки, не є де-факто «багаї-вченим». Аналізуючи наукові роботи вчених із середовища багаї, маємо змогу припустити, що у науковому колі працюють наступні типи вчених:

- 1) вчений-небагаї – вчений, що сповідує будь-яку іншу релігію або не сповідує жодної;
- 2) вчений-багаї – вчений, що декларує себе як багаї;
- 3) «багаї-вчений» – учений із середовища багаї, котрий професійно вивчає віру багаї або будь-який інший науковий феномен, керуючись специфічною багаїською методологією [210].

За переконанням Дж. Хетчера, для вірного пошуку відповідей у будь-якій сфері дослідження вчений повинен застосовувати «багаї-бачення». Проте

зауважується, що воно зможе принести результат лише за умови розуміння і прийняття опису реальності, який надають Священні тексти багаї як непорушної даності. Таким чином еволюція вченого може відбуватися за наступним етапами:

- 1) початкове вподобання віри чи Явителя;
- 2) індуктивний «стрибок віри»;
- 3) декларація себе як багаї;
- 4) здобуття знання на основі «стандартів науки» багаї, що

стверджується передусім завдяки прийняттю Одкровення багаї як непогрішного «авторитетного тексту точного описання реальності» [210].

У сучасних умовах багаї-вчений має двоєдине завдання: розробка вченості, яка буде прийнята у сучасних академічних колах, залишаючись вірним інтегративному змісту духовного та фізичного буття та виключного авторитету вчення Багаулли. А цього багаї-вчений не може здійснити без застосування власне багаїської методології наукового дослідження [210].

У полі наукової діяльності, за твердженням К. Кавеліну, багаї-вчений має все ж остерігатися гордині, відмовитися від абсолютизації методологічних претензій академічної науки на істину, пам'ятати – релігійна істина є відносною, а не абсолютною. Знаходитися у стані трепетного благовоління та всеохоплюючої любові, покори перед лицем Бога [213].

Вченого закликають також пам'ятати, що його геній не є результатом лише фізіологічної досконалості мозку, а походить від вищих сил і є результатом «пропозицій» думок із членів Абха Царства⁶ [213].

Особливості наукового дослідження з позиції віруючого багаї. Вчені із середовища багаї у своїй науковій роботі передусім прагнуть до розділення сфер науки світських кіл (*academia*) та багаї-вченості (*Baha'i scholarship*).

М. Момен стверджує, що багаїська вченість має два шляхи розвитку: внутрішній (*interior*) – вченість, що зосереджується на рівні громади багаї і базується на вірі; та зовнішній (*exterior*) – академічна вченість на основі раціоналістичної методології, в основному матеріалізм [219].

Сьогодні багаї здійснюють переосмислення та закликають до відмови від загальноприйнятих застарілих методів дослідження як у сфері віри багаї, так і в загальнонауковому просторі, працюють над розширенням відповідного методологічного арсеналу, створенням нової методології багаї у сфері наукових досліджень [210; 219], ізольованої від зовнішнього впливу [219].

Важливим моментом у багаїській методології за К. Кавеліну є переконання у неможливості правдивого осягнення дійсності без сприйняття реальності як взаємопроникнення подвійних аспектів: фізичної (матеріальної) та духовної реальностей [213; 210]. Наукове пізнання у вірі багаї обов'язково повинно спиратися на визнання Священних писань багаї – достовірним описом реальної дійсності [210]. Самостійний пошук істини, гармонія науки та віри [210], всезагальна освіта, як принципи віри багаї також виступають і принципами наукового пізнання дійсності, доступ до якого можуть мати всі члени громади, оскільки Бог наділив кожному людину своїми дарами: «геній у кожній особистості», «вченість – для кожного з друзів Бога» [213].

Царство Абха або Малакут – третя сфера у космології багаї, де також живуть ангели [97].

Також доцільним вважається застосування загальноприйнятих традицій соціального життя у громаді багаї для наукової діяльності (наприклад, принципу консультації при написанні статей з метою їх публікації) [213].

У результаті аналізу багаїських публікацій, актуальною видається проблема самовизначення науковця, що є віруючим багаї, у межах арсеналу методів конкретної академічної дисципліни [222]. Проте головними у науковій роботі для вченого є покора і любов до різноманіття, абсолютна вірність Багауллі і вільний пошук істини, єдність духовної і матеріальної реальності, «...Інтимні відносини з членами Абха Королівства» [213].

Принципи побудови багаїської методології наукових досліджень. Основа методології багаї, що виділяє М. Момен, – конкретні аспекти віровчення багаї:

- відокремлення (*detachment*),
- справедливість (*justice*),
- позитивність та конструктивність (*being positive and constructive*),
- гармонія розуму та віри, консультації (*consultative processes*),
- правильне ставлення до інститутів віри та до Звіту (*Covenant*) [219].

Специфічна багаїська наукова методологія, як зазначає Дж. Хетчер, може мати назву «методологія нового бачення», яка полягає у переконанні, що наука має засновуватися на «багаї-баченні», тобто для пошуку істини вчений повинен прийняти опис реальності, що представлена в авторитетних текстах багаї, як даність, саме тому багаї, котрі працюють в академічних колах, закликають переглянути взаємовідносини власної сфери вивчення з Одкровенням Багауллі.

Підтвердженням здобутих знань у науці для багаї слугують «стандарті науки», про які у свій час говорив Абдул-Бага:

- 1) почуття;
- 2) причина;
- 3) традиція;
- 4) натхнення.

Існує переконання, що ці «стандарті» окремо один від одного можуть привести до хибного розуміння дійсності, проте, взяті у нерозривному взаємозв'язку вони здатні поглибити та підтвердити результати наукового пошуку, але лише за умови сприйняття в якості надійного стандарту істини авторитетних текстів віри багаї [210].

Експертизу «стандартів науки» для багаї-вченого можливо провести завдяки виведеному Абдул-Бага тесту «сокровенного серця» – «внутрішнє бачення, яке дарує Бог тому, кому Сам забажає» [210]. Тобто, на нашу думку, «стандарт науки» – це ніби «керівництво користувача» у науці, методологічні орієнтири, а «стандарт сокровенного серця» – це безпомилкова відповідь на всі питання, заснована на Одкровенні Явителя. Як результат – вчені багаї переконані, що мають «фору» перед іншими вченими, адже вони мають у своєму розпорядженні Священні тексти багаї, які є повним відображенням актуальної дійсності, немов відповіді у кінці підручника.

Наукова методологія багаї спирається на свої особливі режими знання (за Абдул-Бага [4]) як методи пізнання: 1) інструменти і органи («знання, отримані від сприйняття») – *раціональний або опосередкований метод*, тобто шлях, через який чуттєві дані про реальність перетворюються у мисленнєвий образ; 2)

прояв повноважень і дій духа без інструментів та органів – *суб'єктивний метод*, що представлений інформацією, котра отримана безпосередньо зі сфери бачення – духовного світу: ідеї отримані зі слів, натхнення, інтуїції, медитації [210]. Проте, як вважає Дж. Хетчер, у другому методі є небезпека – вчений має вміти відрізнити знання, дані «сокровенним серцем» від знання, що походять від «сатанинських мріянь». Він стверджує, що свідомість буде помилятися доти, допоки вчений вважатиме розум результатом роботи лише мозку і відкидатиме першочергове значення душі та духовності [210].

Багаї вважають, що однією із прийнятних для побудови багайської науки є методологія апологетики [210]. Захист віри – важливий та актуальний напрям наукової діяльності багаї разом з навчанням віри [17, с. 313].

Учені багаї мають власне бачення використання загальнонаукових методів дослідження. Так вважається, що у сучасному світі, коли сенс релігійного вчення віри багаї та глобальне призначення місії Багаулли ще не досягнуло своєї кінцевої цілі – об'єднання світового співтовариства на основі релігійних принципів багаї, допоки не буде сформовано нову наукову методологію, засновану на «багаї-баченні», доти не можливо заперечити використання наукового апарату класичної наукової дисципліни. Проте вчені багаї у своїй діяльності враховують її обмежені можливості, стверджуючи, що кожна дисциплінарна галузь має свої конкретні межі – набір запитань, на основі яких дослідник робить висновки про зміст досліджуваного явища.

Наприклад, Ш. Куїн переконує, що види запитань, які історик застосовує до релігійного тексту, обмежені: дослідник може досягнути лише певних видів висновків, що засновані на текстових свідченнях, але не може обґрунтовано заявляти про Богонатхненність досліджуваного тексту релігійного характеру, не залежно від того чи він є віруючим багаї, чи ні [222]. Тому він вважає, що вченість (наука) для віруючого багаї повинна охоплювати широкий спектр підходів та методів. А особливо з огляду на обов'язок кожного багаї займатися вченістю, адже не всі люди мають хист використовувати власне наукові методи [222].

Ставлення до проблеми «інсайдер-аутсайдер» у полі Baha'i Studies. М. Момен визначає ідентифікацію вченого у даному полі залежно від його релігійного залучення: аутсайдер – представник академічної науки, що не є багаї, у своїй діяльності використовує загальноприйнятту наукову методологію (раціоналістична та історична); інсайдер – віруючий вчений, що одночасно користується загальноприйнятною методологією, а також специфічні багайськими джерелами знання: інтуїція, сприйняття духовної спадщини людства, переконання взаємопроникнення матеріального і духовного світів, цінностей етики багаї, віра в Божественне Одкровення.

Вчений-інсайдер за М. Моменом знаходиться на межі двох світів, двох дискурсів, в яких несе відповідальність за посередництво ідей академічної науки у світі багаї, а також місію правдивого представлення віри багаї у науковому світі.

Наукове осягнення цих двох дискурсів у вірі багаї може йти у двох напрямках: центральна сфера (*a core area*) – галузь історії центральних фігур віри та становлення віри багаї (Божественне Одкровення, концепція Завіту), в

якій аутсайдер не може мати потенційного успіху аж до конфліктної ситуації, бо ці теми пов'язані зі священними особами та історією; периферійна сфера (*a more peripheral area*) – «інша» історія багаї, практичне застосування віровчення, де успіх у дослідження матимуть представники обох дискурсів [218]. М.

Момен розділяє позицію У. К. Сміта, за якою академічні дослідження мають відповідати думці віруючого [219], а також умовами успішної роботи аутсайдера у сфері дослідження багаї називає «ширий пошук знання та істини», ентузіазм та «співчуття до своєї теми» [218].

Дж. Хетчер також переконаний у повній достовірності інсайдер-підходу, проте з повним включенням у традицію [210].

Ш. Куїн притримується позиції розмежування включеного і зовнішнього спостереження з огляду на обмеження конкретної наукової дисципліни, тому вчений може виносити своє віросповідання «за дужки», оскільки методологія конкретної дисципліни задає до релігійного феномену конкретний набір запитань та очікує лише однозначні відповіді [222].

К. Кавелін, стверджуючи, що Бог наділив кожному особистість дарами пізнання, говорить, що правильне розуміння релігії може мати лише включена особистість [213].

Рекомендації ВДС стосовно наукового вивчення віри багаї. У науковій галузі віри багаї існує поняття «політика рецензування», яке виступає як тимчасовий захід віри. Цей захід, що призначений для сучасної стадії розвитку віри, «коли книги, опубліковані багаї, можуть ввести громадськість у серйозну оману, якщо у них занадто сильно спотворюються принципи Віри» [119]. Тимчасова система рецензування була введена Абдул-Бага, у свою чергу Шогі Еффенді та ВДС прийняли рішення «поки не спрощувати цю систему, що знаходиться у згоді з Божою Волею» [119]. Процес рецензування наукових творів проходить при НДЗ конкретної країни: «...цей процес є експертною оцінкою з боку рівноправних колег, який вони самі завжди вітають...» [119]. Проте, судячи із змісту звернень ВДС до науковців, виникає враження, що політика рецензування сьогодні викликає суперечливі почуття у вчених-багаї.

У відповідь на такі сумніви ВДС стверджує, що істинний віруючий має бути повністю відданий глобальному розумінню Вчення. У такому випадку він усвідомить, що політика рецензування не суперечить принципам віри багаї і свободі багаї, наприклад, як вченого.

Також у листах ВДС зустрічаємо заклик до служби інтересам віри у сфері науки: науковець має намагатися інтегрувати у своїй галузі вчення Багаулли, через впровадження нових моделей наукової діяльності. Адже, стверджує ВДС, під сумнівом сьогодні опиняється авторитет загальноприйнятих академічних практик, які не можна вважати об'єктивним, оскільки вони містять посилання на теорії, «істинність яких, у свою чергу, все більше і більше піддається сумніву з боку найбільш передових мислителів» [119].

Саме тому громади багаї, переконаний ВДС, могли б взяти на себе роль у процесі пошуку нових методологій в науці, адже «ця громада вже володіє унікальним підходом до дослідження навколишньої дійсності». Віруючий мусить використовувати отримані знання у гармонії з Одкровенням для просування інтересів віри багаї: «Вони (вчені – Ч. Я. В.) також виявляють, що

висновки, зроблені на основі більш глибокого розуміння Одкровення Багаулли прояснюють для них питання їх наукового пошуку» [119].

Однак, попри амбітні перспективи у сферах застосування науково бачення багаї, ВДС просить на даному етапі розвитку віри не перебільшувати значення терміну «наука багаї» та не відводити особливого положення вченим-багаї у значенні виключності [119].

У питанні наукового вивчення віри багаї центральне місце посідає принцип, що закликає до вільного та самостійного пошуку істини, дослідження дійсності. У доповнення до вже описаного вище принципу авторитету Одкровення, ВДС висловлює лояльне ставлення до наукової творчості: «Особисте розуміння та інтерпретація ні в якому разі не повинні придушуватися...», але водночас застерігає від догматичного наполягання на своїй позиції, що може спровокувати суперечки між віруючими, а також підкреслює, що особисту думку не слід плутати з Богоявленими текстами, їх авторитетними трактуваннями та роз'ясненнями ВДС [245].

Таким чином у сучасній позиції ВДС можемо спостерігати дотримання принципу вільного та самостійного доступу до пізнання з одночасним захистом чистоти розуміння віри. На нашу думку, такі рекомендації та роз'яснення ВДС призначені для зняття небезпеки розколу віри, для своєчасного її захисту, для уникнення крайніх проявів фанатизму як релігійного, так і наукового.

Показовим є текст, в якому ВДС просить своїх віруючих ставитися з повагою до будь-яких публікацій про віру багаї, навіть якщо вони містять не зовсім точні висновки з погляду віри багаї, а також сприймати такі праці як «щирі спроби розібратися в поки маловідомому релігійному феномені» [245]. Така ситуація може виникати з огляду на прийняті у науці методи дослідження, що не задовольняють бачення вірою багаї повноти пізнання дійсності [38].

Ще одним важливим аспектом для методологічного арсеналу багаї-дослідника є принцип гармонії науки та релігії, застосування якого через тісний взаємозв'язок духовних істин і принципів віри з відкриттями та ідеями наукових досліджень приведе до досягнення глобального плану Божого з об'єднання у майбутньому людської цивілізації [245].

Важливу роль у втіленні цього принципу, на думку ВДС, займають наукові асоціації дослідження віри багаї (*Association for Baha'i Studies*). Однією з таких асоціацій є Північно-Американська Асоціація дослідників багаї (*The Association for Baha'i Studies – North America*, з 1975 р.), яка має наступні напрями роботи: сприяння самостійному вивченню Одкровення, що корелюється у відповідності із сучасними цінностями; заохочення молодих віруючих до наукових занять; залучення та зацікавлення вчених-небагаї до співпраці та забезпечення форуму для багаї-вчених з приводу наукової співпраці [245].

За словами ВДС, Асоціація дослідників багаї робить у своїй науковій діяльності всі можливі зусилля для відкриття майбутніх перспектив у справі пов'язання вчення з соціальною реальністю, науковими та іншими дисциплінами: «...Асоціація сприяє накопиченню знань серед широкого кола віруючих у широкому спектрі дисциплін» [245].

Так сьогодні у світі працює близько 20 Асоціацій дослідників багаї (Австралія, Аргентина, Бермудські острови, Бразилія, Камерун, Чилі, Англомовна Європа, франкомовна Європа, німецькомовна Європа, Італія, Японія, Малайзія, Нова Зеландія, Північна Америка, персомовні країни, Росія, ПАР, Сінгапур, Тринідад і Тобаго, Венесуела) [216].

Особистий досвід у сфері дослідження віри багаї. Для дослідження концепції освіти та виховання віри багаї, на наш погляд, найкраще підходить феноменологічний метод, особливо з огляду на його суть за Н. Смартом: «досліджувати релігію доброзичливо і одночасно об'єктивно» [цит . за: 88, с. 68].

Мета феноменологічного методу – побачити релігію такою, якою вона представляється релігійній людині, тобто в її безпосередній даності, що найбільше імponує темі освіти та виховання у релігійному контексті. Враховуючи вищесказане, дисертантом особисто було прийнято участь у проходженні курсів Інституту Рухі як одного з освітніх рівнів віри багаї для дорослих, із поетапним застосуванням феноменологічного аналізу та включенням у сферу досліджуваного феномену.

Автором проведено експеримент із застосування методу Г. ван дер Леува (1990–1950), що переліченими нижче сімома кроками конкретизував застосування феноменологічного методу Е. Гусерля [88, С. 72–73].

Крок перший – виокремлення досліджуваного феномену з релігійного контексту. Знаходячись поза межами даної релігійної традиції та маючи лише відносні знання про віру багаї, було розпочато проходження курсів. Зосередившись на одному феномені, відділеному у свідомості автора від усього іншого даної релігійної традиції і сприйнятому як, наприклад курси англійської мови, Інститут Рухі було включено в особисте життя.

Крок другий – екзистенційна інтерполяція. Знання, отримані в результаті проходження курсів Інституту Рухі, а саме з пройдених книг Рухі-1 та Рухі-2, було застосовано в особистому житті, оскільки всі пройдені матеріали базуються на зверненні до особистого життєвого досвіду та скеровують на застосування принципів вчення Багаулли у повсякденному житті. Зміст навчальних матеріалів викликає певні емоції, думки та афекти, деякі осяяння, які автор намагався занотовувати. Ці переживання виникали саме від «зустрічі» з даним феноменом.

Крок третій – здійснення трансцендентної редукації. З огляду на те, що на сьогодні ми не маємо конкретних наукових досліджень даного феномену, а також відкидаючи все, що не стосується сутності Інституту Рухі та всіх його пояснюючих описів, дослідник залишається сам на сам з даним релігійним феноменом і осягає його у первісному стані.

Почуття, які викликає проходження послідовності курсів Інституту Рухі, можна поетапно описати наступним чином:

- наївність та легкий острах від входження у невідоме та чуже;
- внутрішня згода з пропонованими постулатами та принципами, але як з загальнолюдськими цінностями та співзвучними з особистими міркуваннями та переконаннями;

- відмова від участі та обхід запропонованих матеріалами дій, що за замовчуванням є презентацією себе як віруючого багаї – співчуття меті та цілям Всесвітньої громади багаї, особистій долі Багаулли, співпереживання та внутрішнє прийняття стилю життя багаї, з принциповою умовою – ніколи не декларувати себе як багаї (причини: релігієзнавча освіта, принцип наукової об'єктивності, а також глибоко особисті – сім'я та глибоке коріння християнської релігійної традиції);

– відкрита участь у молитві багаї, проекція ідей та принципів вчення віри багаї на особисте життя та різноманітні життєві ситуації, проте без активних дій;

– вибіркова участь у конкретних заходах місцевої громади багаї соціального спрямування (релігійні свята не відвідувались);

– готовність проходити курси Інституту Рухі з членами місцевої громади (перші дві книги було пройдено наодинці з єдиним ведучим, що є спрощенням умов навчання);

– готовність відвідувати релігійні свята (проте не всі, а лише ті, які проходять у зручний час).

Крок четвертий – прояснення предмета дослідження шляхом структурних асоціацій. Найперша асоціація виникає з християнськими недільними школами. Хоча це порівняння може стати не досить вдалим, але все ж для прояснення предмета спостереження вважаємо корисним використання найбільш досліджених та детально описаних феноменів.

Вимальовується значення сутності феномена: засіб релігійної освіти віруючих багаї.

Крок п'ятий – досягнення розуміння, первісна ідея про внутрішні мотиви і цілі феномена. У ході включеного спостереження, приходимо до висновку про мотиви та цілі описуваного феномену: навчання вірі через заглиблення в її центральні віроповчальні ідеї та принципи для членів громади, знайомство з вірою нових членів або зацікавлених небагаї – молоді та людей старшого віку.

Крок шостий – контроль і перевірка з боку суміжного гуманітарного знання. Для перевірки отриманих висновків використаємо поле соціологічної, історичної та педагогічної наук окремо одне від одного.

Отже, соціологічний напрямок перевірки (соціологія релігії): за допомогою методів соціологічного дослідження – анкетування та інтерв'ювання – зробимо спробу виявити наслідки участі у навчальних рівнях віри багаї двох категорій осіб – члени громади та небагаї.

Історія (історія релігії): за допомогою аналізу текстів, що презентують історію віри багаї, а також історію її освітніх ініціатив, зокрема Інституту Рухі, зробимо висновки щодо їх результатів.

Педагогіка: перевіряємо значення терміну «недільна школа», що з'явилося у результаті структурних асоціацій.

Крок сьомий – реалізація принципу об'єктивності. Основоположний принцип релігієзнавчої науки, що дозволяє побачити релігійний феномен не залежно від власних конфесійних чи моральних переконань.

Отож, беручи до уваги висновки, отримані в результаті перевірки суміжним гуманітарним знанням, абстрагуючись від власних релігійних

переконань та співчуття до віри багаї, що виникло у результаті включення в її середовище, намагаємось зробити висновки, що підкріплені лише здобутками власне релігієзнавчої науки.

Інститут Рухі – третій рівень освітньої системи віри багаї, призначений для людей віком від 15 років і старше. Його основний мета – втілення принципів віри багаї у соціальне та релігійне життя, шляхом систематичного вивчення Одкровення Багаулли та втілення їх через види служіння. Цілі: поглиблення знань про віру багаї, об'єднання та консолідація громади, активізація віруючих у житті громади, збільшення кількості нових віруючих.

Висновки, виведені вище за допомогою застосування феноменологічного підходу (за методологією Г. ван дер Леува), слугують прикладом застосування включеного спостереження з позиції аутсайдера у сфері багаїської педагогіки і є особистим досвідом автора.

Отже, провівши аналіз наукових публікацій вчених із середовища віруючих багаї у рамках інсайдерського підходу, а також дослідивши офіційне ставлення ВДС до вивчення релігії багаї, маємо змогу окреслити методологічні аспекти дослідження віри багаї у двох напрямках: конфесійне багаєзнавство – *Baha'i Scholarship*, термін вживається всередині наукових та соціальних кіл віри багаї та академічне багаєзнавство – *Baha'i Studies*, термін, що, на нашу думку, може успішно застосовуватись для наукових кіл небагаї, хоча він вживається для професійних кіл дослідників віри багаї західного зразка, представниками яких від початку заснування і до сьогодні є здебільшого члени віри багаї.

У галузі конфесійного багаєзнавства, що засноване на «багаї-баченні», працює багаї-вчений (інсайдер). У галузі академічного багаєзнавства може працювати як вчений-небагаї (аутсайдер), так і вчений-багаї (інсайдер). Представник будь-якого наукового поля для пошуку відповідей на дослідницькі запитання власної теми користується методологією.

У випадку вітчизняного релігієзнавства для дослідження віри багаї принципово важливим є введення терміну «багаєзнавство» та виведення його особливої методології, яка матиме у своєму арсеналі такі методи, що стануть ефективними засобами практичного та теоретичного пізнання віри багаї як особливого релігійного феномена.

У результаті аналізу відповідної літератури та завдяки особистому дослідницькому досвіду у сфері дослідження багаїської релігійної педагогіки як аспекту вчення віри багаї, приходимо до висновку: коректними та ефективними методами дослідження можуть стати якісні методи з методологічного арсеналу соціології релігії, а саме етнографічний метод (із повним зануренням у досліджувану релігію, щоправда тимчасовим), феноменологічний метод (із частковим залученням у поле досліджуваної релігії, емпатія), а також одночасне застосування соціологічних методів (інтерв'ю, анкетування, опитування, експеримент). У даному випадку проблема «інсайдер-аутсайдер» може бути вирішена на трьох рівнях:

рівень 1 – самоідентифікація вченого стосовно досліджуваної релігії: вчений, що не сповідує віру багаї, є аутсайдером, та вчений, що сповідує віру багаї, є інсайдером;

рівень 2 – *роль, яку бере на себе вчений, під час збору інформації*: вчений-небагаї бере на себе роль «тимчасового інсайдера», що або повністю виносить свої релігійні та ідеологічні переконання «за дужки» (у випадку використання етнографічного методу), або залишається «на межі» як «природний аутсайдер» (за Л. Григор'євою, 2013), балансує між «повним учасником» і «учасником-як-спостерігачем» (за А. Фількіною, 2010) (у випадку феноменологічного методу); вчений-багаї залишається інсайдером, «своїм» (за В. Харитоновою, 2010);

рівень 3 – *роль вченого під час формування дослідницьких висновків*: вчений-небагаї, не залежно від використаних методів, підсумовує результати дослідження як «професійний аутсайдер» (за Л. Григор'євою, 2013), вчений-багаї, у свою чергу, стоїть перед вибором ролі «професійного аутсайдера» (що, на нашу думку, може викликати конфліктну ситуацію у середовищі віруючих через можливу матеріалістичну ангажованість), «органічного інсайдера» (що поставить під сумнів професійну кваліфікацію вченого у наукових колах через релігійну ангажованість).

На сучасному етапі розвитку віри існує визнання двозначного становища багаї-вченого у академічній спільноті та у громаді багаї. Ця проблема, визнаємо, притаманна з етичних міркувань і представнику світської науки, що проводив включене спостереження релігії.

Своє вирішення такої незручної ситуації надають як ВДС, так і багаї-вчені, що стверджують про можливість успішної наукової діяльності як багаї так і небагаї у сфері багаєзнавства за умови дотримання принципів наукової етики та загальнолюдської моралі, а також щире прагнення пошуку знання та істини.

Сьогоднішній стан формування наукової парадигми багаї та академічної методології багаєзнавства ще не можна назвати закінченим. Скоріше за все актуальне конфесійне та академічне багаєзнавство за своєю структурою схожі на «дослідницьку програму» (за І. Лакатосом, 1978) – «певного виду метатеоретичне утворення, що містить набір вихідних ідей і методологічних установок, які зумовлюють побудову, розвиток і обґрунтування певної теорії» [128]. А це відкриває широкі перспективи розвитку даного науково напрямку.

Висновки до I розділу

Аналіз наукової літератури з теми освіти та виховання у вірі багаї дозволяє стверджувати, що освітньої-виховна компонента соціального вчення віри багаї займає чільне місце в діяльності конфесії багаї, проте, не отримала належного вивчення та висвітлення у науковій літературі.

У дослідженні віри багаї, зокрема педагогічної проблематики, першочергове значення мають першоджерела даної релігійної традиції, а саме Священні писання, що є первинною інформацією про ідеї, принципи та закони багаї, пов'язані з освітою та вихованням.

Існуючі на сьогодні джерела, присвячені вірі багаї, можна класифікувати на такі, що написані інсайдерами – послідовниками релігійної традиції багаї, та на публікації, що написані аутсайдерами, котрі, у свою чергу, поділяються на аналітичну та критичну літературу. У цих джерелах концепція освіти та виховання у вірі багаї висвітлюється в основному частково, у вигляді лише загальних фраз та характеристик.

Найбільше значення для даного дослідження мають видання, безпосередньо присвячені темі освіти та виховання, до яких належать матеріали, що видаються громадою багаї для організації багаїського педагогічного процесу.

Виходячи з аналізу змісту основних термінів дисертаційного дослідження – «освіта», «навчання» та «виховання», а також «релігійна освіта», «релігійне навчання» та «релігійне виховання» – приходимо до висновку щодо доречності застосування цих понять у дослідженні концепції освіти та виховання у вірі багаї, оскільки це відповідає сучасним вітчизняним тенденціям у галузях педагогіки та релігієзнавства.

Для зручності застосування цих понять у значенні системи взаємопов'язаних процесів, дисертантом у межах теми дослідження введено наступні терміни: «багаїська педагогіка» для характеристики загальних процесів, що втілені у діяльності соціальних проєктів з надання необхідних знань населенню та у функціонуванні освітніх структур віри багаї – загальноосвітні школи, інститути, технікуми, університети; «багаїська релігійна педагогіка», що характеризує діяльність релігійних інститутів багаї, які надають віруючим релігійні знання та віроповчальні цінності.

Священні тексти Багаулли та освячені традицією авторитетні тлумачення його послідовників – Абдул-Бага, Шогі Еффенді, ініціативи ВДС – надають виключного значення концепції освіти та виховання у вірі багаї. Тема освіти та виховання у вірі багаї виступає як основа прогресу і процвітання людства, результатом якого має стати побудова Нового світового співтовариства, та, що є нерозривно пов'язаним з внутрішньою сутністю релігійного вчення, – служіння на користь людства.

Принцип всезагальної освіти, який пройшов шлях від елементів концепції освіти та виховання у Одкровенні Багаулли, проголошені ним у формі законів, до узагальненого принципу релігійного вчення багаїзму, виокремленого Абдул-Бага. Сьогодні даний принцип має центральне місце у віровченні багаї,

оскільки поєднує релігійне вчення і суспільну практику даної конфесії та має претензії на вирішення світових проблем в освітній галузі через надання всім жителям Землі рівних можливостей у здобуванні знань.

Принцип всезагальної освіти та інші принципи віри багаї також мають свій вплив на розвиток наукових досліджень у межах віри багаї. Вивчення віри багаї на сучасному етапі здійснюється у двох напрямках: конфесійне багаєзнавство (*Baha'i Scholarship*) та академічне багаєзнавство (*Baha'i Studies*), що сьогодні працюють над розробкою та удосконаленням власних методологічних підходів до вивчення дійсності, зокрема і релігійної традиції багаї.

Таким чином, сьогодні вітчизняне багаєзнавство потребує вирішення кількох питань: офіційної інституалізації наукової асоціації по дослідженню віри багаї; вирішення проблеми самовизначення вченого у ході дослідження (інсайдер-аутсайдер); формування арсеналу коректних та ефективних методів дослідження.

РОЗДІЛ 2 РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ ОСВІТИ ТА ВИХОВАННЯ У ВІРІ БАГАЇ

2.1 Баб та Багаулла: витоки концепції освіти та виховання

У травні 1844 р. (або 1260 р. Хіджри за мусульманським літочисленням), який багаї вважають початком нової ери в історії людства, молодий чоловік Сейід Алі Мухаммад (1819–1850) з іранського міста Шираз (південний захід сучасного Ірану) проголосив себе «Тим, Чий прихід очікувався» послідовниками ісламу на основі пророцтв цієї релігії – Каїмом або Махді, який повинен, діючи від імені Бога, відновити справедливість у світі.

Цей чоловік заявив, що він є носієм нового самостійного одкровення, але є лише провісником іншого, більш могутнього Проявлення, Предтеча посланця Божого, який повинен прийти у найближчий час і об'єднати людство, відкривши еру миру та справедливості.

Алі Мухаммад прийняв титул *Баб* (з араб. – «брама»), маючи на увазі те, що він являється Брамою, через яку обіцяний ним посланець з'явиться перед людством. За короткий час десятки тисяч людей в Ірані стали його послідовниками, не зважаючи на репресії, яким піддавалися Баб і його оточення з боку влади колишньої Персії (сучасний Іран). Вони стали називати себе *бабі* або *бабіді* – послідовники релігії Баба [74, с. 18].

За свідченнями послідовників віри багаї, Баб написав велику кількість писань за досить короткий термін, що у віросповідній традиції вважається беззаперечним свідченням їх богонатхненності. Свідками творення Бабом своїх робіт, які являли собою проповіді, листи дружині, коментарі до Корану, а також відповіді на питання віруючих, були його особистий секретар та інші очевидці [217].

Станом на 2013 р. Відділом архівів Всесвітнього центру багаї було виявлено більше двох тисяч унікальних робіт Баба, серед яких 1 600 текстів пройшли перевірку на справжність. Кількість творів, історичне існування яких встановлене, проте самі тексти є недоступними, складає близько 74. Багато зі збережених праць не перекладені англійською чи іншими європейськими мовами [196].

Десниці Справи Божої у виданні 1963 р. «Віра Багаї: 1844–1963. Статистична та порівняльна інформація, у тому числі досягнення Десятирічного Міжнародного Плану навчання та консолідації багаї 1953–1963» приводять перелік 23 найвідоміших творів Баба [180]:

1. Перський Байян;
2. Арабський Байян;
3. Каййум ал-Асма;
4. Сахафатул-Харамейн;
5. Дала'іл-і-Саба;
6. Коментар до Сури Кавфар;
7. Коментар до Сури Вал-Аср;
8. Кітаб-і-Асма;

9. Сахафій-і-Макдумі;
10. Сахафій-і-Джафарі;
11. Зіярат-і-Шах-Абдул-Азім;
12. Кітаб-і-Панж-Шан;
13. Сахафій-і-Радаві;
14. Рісалій-і-Адлі;
15. Рісалій-і-Фікіі;
16. Рісалій-і-Дхахбії;
17. Кітабур-Рух;
18. Сурій-і-Тавхід;
19. Лавх-і-Хуруфат;
20. Тафсір-і-Нубувват-і-Tafsír-і-Nubuvvat-і-Кхасі;
21. Рісалій-і-Фуруй-Адлі;
22. Кхасаіл-і-Сабі;
23. Послання до Мухаммад Шах і Хаджі Мірза Акасі.

Дослідник текстів Баба Деніс МакЕоін у роботі «Джерела ранньої доктрини та історії Бабі» («*Sources for Early Babi Doctrine and History*») приводить опис багатьох робіт, що належать авторству Баба [217]. Також академічним дослідником текстів Баба є Тод Лаусон, що у своїй докторській роботі «Коментар до Корану Сейїда Алі Мухаммада, Баба» («*The Qur'an Commentary of Sayyid Ali Muhammad, the Bab*») свідчить про написання Бабом коментарів до Корану, які були зроблені ним до його декларації та обнародування Перського Байяну. Праця «Коментар до Сури Корова» (1843–1844) – єдина збережена робота з тих, що були написані Бабом до декларації [214].

Сьогодні усі врятовані твори Баба у традиції багаї об'єднані у єдиний цикл під назвою «Байан» та знаходяться у загальному доступі у вигляді компіляції під назвою «Вибране з Писань Баба», куди увійшли уривки з його основних праць: скрижалі та послання, уривки з «Каййум ал-Асма», «Перського Байяна», «Дала'іл-і-Саба», «Кітаб-і-Асма», уривки з інших писань, молитви та роздуми.

В основоположному творі Баба – книзі «Байан» («Пояснення») – відстежуються перші для релігії бабі, а пізніше для віри багаї, спроби окреслити та вирішити проблеми суспільства, зокрема й ті, що мають освітній характер. Їх зміст прямо залежить від загальносвітової історичної ситуації та соціально-економічних умов життя ісламської Персії (сучасний Іран) у ХІХ ст..

Розвиток капіталістичних відносин в Європі та пошук нових ринків збуту ознаменували початок колоніальної епохи в історії людства, яка не оминула своїм впливом мусульманські держави, що перебували у стані занепаду і відсталості у порівнянні з розвиненою Європою [102, с. 37]. У кінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. розпочався процес реформ у Османській імперії, проте вони мали поверховий характер та ґрунтувалися на запозиченні європейських досягнень [102, с. 44]. Реформи торкнулись також галузі освіти, що у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. набули всезагального характеру в ісламському світі та призвели до формування нової освітньої системи, що синтезувала іслам із західними культурно-педагогічними цінностями [102, с. 56].

Бабізм, що виникає у 50-х рр. ХІХ ст., період найбільш інтенсивного проникнення колоніального руху в ісламські держави, стикається з суперечливими умовами: на противагу загальним тенденціям процесу переосмислення традиційних цінностей культури та педагогіки утверджується позиція шіїтського духовенства, що у Персії того часу мала вплив на суспільство значно потужніший, ніж влада шахського правління династії Каджарів [102, С. 137–140].

Відповідно до загальних модерністських настроїв сучасного йому мусульманського світу, Баб спрямовує свою діяльність на вирішення соціально-економічних проблем Персії. Так він стверджував, що саме європейська освіта здатна вивести суспільство на новий якісний рівень.

Баб, викладаючи принципи нового віровчення у книзі «Байан», окреслив ідеї розповсюдження освіти, що має здійснюватися не через вивчення стародавніх текстів, а через знайомство з досягненнями європейської науково-технічної думки. Баб надавав перевагу вивченню природничих наук. Таким чином нове віровчення отримує відгук у населення країни, у межах якої владою традиційного духовенства придушувалися реформаторські віяння.

Одним із послідовників Баба був чоловік на ім'я Мірза Хусейн Аль Нурі, відомий серед бабідів як *Багаулла* (з араб. – «Слава Божа»). Саме йому судилося стати засновником релігії багаї, котрого у своїх пророцтвах Баб називав «Той, Кого явить Бог» [74, с. 35].

Багаулла народився 1817 р. у сім'ї шахського міністра. Він був багатим і знатним, користувався повагою при дворі, але не прийняв запрошення зайняти державний пост, надавши перевагу благодійності [74, с. 48].

В Ацці Багаулла сформулював основні закони та постулати свого вчення, що вміщені у центральній книзі Одкровення, «явленого» Багауллою – «Кітаб-і-Агдас» («Найсвятіша Книга», між 1872–1873). Віровчення Багаулли з цього часу отримало назву *віра багаї*, а його послідовники стали називати себе *багаї*.

Окрім основного зводу законів та принципів вчення віри багаї, Багауллою була створена велика кількість інших важливих релігійних текстів. Станом на 2013 р. Департамент Архівів при Всесвітньому Центрі Багаї надає цифру в двадцять тисяч унікальних творів авторства Багаулли, серед яких близько 15 000 було зібрано та завірено бюро Архівів, але 865 його праць сьогодні вважаються втраченими [196].

До найважливіших Писань Явителя віри багаї відносяться «Скрижалі, явлені після Кітаб-і-Агдас» або «Таблиці Багаулли», що містить ряд невеликих за об'ємом скрижалей («лаух»), де Багаулла розкриває окремі положення віри у вигляді переписки з конкретними людьми або як богонатхненні одкровення. Найважливіші з них Бішарат, Таразат, Таджалійат, Каліма-і-Фірдаусійі, Лаух-і-Дунйа, Ішрагат.

«Кітаб-і-Іган» («Книга Безсумнівності», 1863) є викладом богословсько-догматичних постулатів віри багаї, де Багаулла обґрунтовує значення своєї місії як пророка та Божого Посланця.

«Сокровенні слова» (1857–1858) містять етичні норми віри багаї.

«Сім Долин» («Хафт ваді», 1856) – поема, що має відношення до містичної літератури. Даний твір складається з двох частин, написаних на

арабській мові та фарсі. Розповідає про пошуки душею мети свого буття, подорожуючи трансцендентними світами, що розкривають питання пошуку, любові, пізнання, зречення, єдності, подиву і знищення.

«Чотири Долини» – послання до вченого шейха Абд ар-Рахману, написане Багауллою у Багдаді. Цей твір є продовженням містичної поеми «Сім Долин», розповідає про чотири шляхи осягнення Бога як «Невидимого», а також виділяє чотири положення людського серця та чотири типи містичних мандрівників.

«Послання до Сина Вовка» (1981) є останньою найбільшою роботою Багаулли і являє собою компіляцію власних Писань, зроблених ним особисто.

«Крихти з Писань Багаулли» містить вибрані цитати з Писань Багаулли, що перекладені з арабської та перської Шогі Еффенді. Дана робота складається з чотирьох розділів та містить найважливіші постулати віровчення віри багаї.

Зібранням усіх важливих висловлювань Багаулли, а також Абдул-Бага, Шогі Еффенді та ВДС стосовно питання освіти та виховання є компіляція «Виховання у душі багаї», що була зібрана Дослідницьким Відділом ВДС (*Research Department of the Universal House of Justice*). Текст даної компіляції – «Принципи освіти Багаї: Класифікація і коментарі на "Виховання у душі багаї"» (*Bahá'í Principles of Education: Categorization of and Commentary on Extracts from Bahá'í Education*) – було розподілено на категорії доктором Родні Кларком, що ідентифікує себе як багаї. Ним зроблені узагальнюючі коментарі, що окреслюють різні аспекти віровчення Багаулли та його спадкоємців у галузі освіти та виховання [188].

Важливим внеском Багаулли у розвиток концепції освіти та виховання у вірі багаї є проголошення беззаперечного права дітей на отримання початкової освіти, що було винесено у формі закону у «Кітаб-і-Агдас». Разом з тим у формі передання Божої Волі Багаулла зобов'язує віруючих у «явленому» ним Одкровенні як батьків зокрема, так і громаду у цілому прикладати усі можливі зусилля для забезпечення процесу отримання дітьми освіти та виховання – від організації педагогічного процесу до його фінансових зобов'язань.

Також освітні питання пов'язуються з обов'язком багаї навчити людство вченню нового Божого Явителя: «Спрямовуйте думки свої і направте волю свою на виховання народів і племен земних, щоб вигнаний був розлад між ними силою Найвеличнішого імені і щоб люди землі стали поборниками єдиного порядку і мешканцями одного граду» [36, с. 4].

Багаулла надавав знанням надзвичайно важливого значення, що, на його думку, є найкращим з дарів Божих людині: «Воістину, знання – безцінний скарб людини, джерело слави, благодаті, радості, піднесення, щастя і задоволення. Щасливий той, хто прагне до нього, і горе недбалому» [36, с. 7].

Відповідно до вчення засновника віри багаї, людина, котра позбавляє себе можливості здобувати знання, живе обмеженим життям. Людина, що не здобула освіти, не розвиває своїх умінь та знань, не приносить користі ні собі, ні суспільству [36, с. 5].

Крім того, Багаулла виділяє деякий рід знань, які є найбільш корисними як для окремого індивіда, так і для всього людства, адже служіння іншим – один з основоположних принципів багаї. Такими корисними галузями знань

для нього є передусім мистецтво, ремесла та «науки», проте лише ті, «що несуть благо людству...» [36, с. 7]. Також засновник віри Багаї вважає, що користь людству має принести впровадження та вивчення у школах єдиної всезагальної мови [184, п. 20].

Багаї отримують принципове застереження, що знання самі по собі порожні, мало значимі. Вони не принесуть нікому користі, якщо не пропустити їх крізь серце: «...самі по собі знання і освіта людини, наскільки б глибокими вони не були, не дадуть достатнього розуміння духовної реальності: необхідно, щоб відбулося осяяння серця – вмістилища божественних якостей» [184].

Аналізуючи доступні сучасникові Священні писання засновника віри Багаї, не знаходимо чіткого розділення самим Багауллою понять освіти та виховання. Проте у всіх його висловлюваннях, що стосуються даної теми, інтуїтивно відчувається розмежування цих двох категорій. Багаулла окремо говорить про декілька процесів отримання-передачі знань, які, у свою чергу, можна розділити на декілька категорій:

- 1) процес отримання знань, умінь і навичок – *освіта*;
- 2) процес надання знань про найвищі чесноти та правила людського життя – *виховання*.

...

Судячи з висловлювань Багаулли, процес *освіти* має декілька вимірів:

- процес отримання «найвищого і досконалого знання», результатом якого є «визнання Того, Хто є Предметом усякого знання» [36, с. 3];
- процес отримання основ релігійних знань;
- процес вивчення «корисних знань» (ремесло, мистецтво, науки).

Виховання, у свою чергу, також має розподіл сфер впливу:

- божественне виховання людства за посередництва Пророків та Божих Посланців;
- виховання дітей батьками та громадою у дусі віри або «божественної релігії», через навчання «Страху Божому»;
- загальне батьківське виховання дітей;
- виховання, що несуть послідовники Багаулли «народам і племенам земним».

Відповідно до вчення Багаулли процес освіти та виховання підрастаючого покоління має розпочинатися з раннього дитинства вдома, а продовжуватися у школі. Відносно домашнього та шкільного навчання Багаулла наполягав на першочерговості надання дітям релігійної освіти та релігійного виховання, а уже за ними має слідувати навчання «корисним» знанням, умінням і навичкам: «...Дати дітям знання про єдність Бога і про закони Божі надзвичайно важливо і це має передувати всьому іншому. ...У школах слід передусім навчати дітей основам релігії, щоб Обіцянка і Загроза, накреслені в Книзі Господній, утримали їх від забороненого і зодягли їх в одіяння заповідей...» [36, с. 6]. І це не просто порада, а настанова у формі закону: «Про дітей: приписується вам насамперед дати дітям знання законів релігії і привчити їх підкорятися їм, а потім настановити їх у науках, що приносять користь, у торгівлі, що заснована на непідкупній чесності, й в інших справах, що служать торжеству справи Господньої і приносять плоди, що

наближають віруючого до його Господа» [36, с. 8]. Проте Багаулла застерігає своїх послідовників знати міру такого навчання, щоб не перетворити дітей у «марновірних фанатиків» [36, с. 6].

На невігластві часто ґрунтуються забобони та упередження, відмова від яких є одним із принципів віровчення. Багаї вважають, що саме поширення освіти допоможе їх викоріненню: «Це допоможе розсіяти смердючу атмосферу беззаконня, і працею тих, хто очолює нації, ствердяться всезагальне благополуччя, безпека і мир...» [36, с. 8].

У Писаннях віри Багаулла стверджує, що усі люди мають таланти та здібності, якими їх наділив Бог. Твердження про те, що кожна людина є «родовищем, сповненим безцінних самоцвітів», є центральним орієнтиром у побудові теорії освіти і принципів педагогічного процесу у вірі багаї [36, с. 3]. Таким чином лише освіта може проявити ці скарби і допомогти людству плідно їх використати.

З освітньої концепції Багаулли випливає, що саме користь – результат, який має отримувати людина, а у глобальному сенсі – людство у процесі будь-якого навчання, у тому числі й релігійного. Таким чином правильно побудований педагогічний процес для багаї «несе благо людству» [35, п. 14], є «джерелом слави, благодаті, радості, піднесення, щастя та задоволення» [35, п. 14], веде «до вдосконалення світу суцього і піднесення душ» [35, п. 6], дозволяє досягти стану «досконалої чистоти та святості» [184, п. 1], наближає людину до Бога⁷ [184, п. 2].

Багаулла говорить про необхідність давати освіту всім дітям без винятку. У своєму вченні він запобігає виникненню гендерної проблеми. Утверджуючи принцип рівності між чоловіком і жінкою, Багаулла наголошує, що всі жінки і чоловіки мають бути освіченими. Хлопчики та дівчатка повинні мати рівні можливості для навчання.

У законах віри конкретно вказано, якщо фінансові або інші можливості сім'ї для цього недостатні, а громада не в змозі надати їм обов'язкову підтримку, у такому разі слід без вагань зробити вибір на користь дівчаток. Це служить одночасно двом цілям: з одного боку, жінкам дається можливість виправити пережитки та помилки соціальної історії людства та релігійних традицій попередніх тисячоліть, на зміну яких претендує віра багаї як правонаступниця за Божественним Планом; з іншої – даючи освіту майбутнім матерям, сім'я та громада піклуються про благо майбутнього покоління, адже саме мати є першим вчителем і наставником дитини [27]. Таким чином Багаулла додатково закладає основи сімейного виховання та сімейного устрою багаї.

Людина для Бога, за вченням Багаулли, є найвищим Талісманом, але нестача виховання призвела до того, що вона втратила цю якість [35, п. 4]. Саме тому виховання людини має починатися з перших днів її життя, адже, згідно вчення віри багаї, виховання дітей є засобом для досягнення досконалості світу та людства. Тому виховання дітей для багаї є святим обов'язком, що за законами, викладеними Багауллою у Кітаб-і-Агдас, лежить не лише на батьках та вчителях, а й на всіх членах громади: «Благословенний той учитель, що

⁷ Повне пізнання Божественної сутності неможливе за переконанням багаї [4].

береться за навчання дітей...» [35, п. 23].

Проте Багаулла застерігає, що все ж не кожен може виховати досконалу людину. Це під силу лише тому, хто виховав передусім у собі високі духовні якості, а тоді може виховати їх й у дитині [183]. Постійне самовдосконалення, життя за приписами віри, усвідомлене розуміння мети і значення виховання підростаючого покоління – ось головні умови успішної побудови багайського педагогічного процесу.

Зокрема Багаулла акцентує увагу на обов'язках батьків, що є священними приписами послідовників віровчення. Так ним було встановлено, що навчання повинне обов'язково розпочинатись з раннього дитинства, а сімейне оточення має цьому сприяти.

Мати та батько повинні забезпечити всі належні умови для освіти своїх дітей. У Священних писаннях Багаулла розділяє зобов'язання між батьками дитини. Материнська роль надзвичайно важлива, адже мати є першим вихователем і першим вчителем підростаючого покоління. Саме тому жінка, за віровченням Багаулли, має отримати ґрунтовну освіту і належне виховання.

Однак роль батька у цій справі не відходить на другий план. Кожен батько зобов'язаний навчати своїх дітей елементарним основам читання та письма, а пізніше зробити все можливе для того, щоб дитина мала змогу займатися вивченням «корисних знань».

За Писаннями віри, батьки повинні допомогти своїм дітям обрати рід занять, професію, що були б ефективними, у першу чергу, для розвитку людства, а також слугували б особистому вдосконаленню молодого віруючого багаї: «Воістину, краще бути мертвим, ніж жити, не приносячи плодів» [35, п. 11].

Окрім сприяння здобуттю професії та інших необхідних для життя людини знань, Багаулла заповів батькам приділити особливу увагу вихованню своїх дітей такими віруючими, які б були покірними волі Бога [35, п. 13].

Підтвердженням важливості дитячої освіти для віри багаї є проголошення її засновником зобов'язань громади у справі фінансування освітніх закладів та ініціатив, фінансування здобуття належної освіти її членами, що не мають коштів.

Як зазначалося вище, на рівні Божественного закону Багауллою проголошено обов'язок батьків направляти всі можливі доходи на оплату освіти дітей. Якщо у сім'ї виникають фінансові проблеми, громада зобов'язана самостійно знайти кошти на навчання дітей [36, с. 4].

Кожен член громади повинен передавати через довірену особу частину свого доходу до «фонду виховання та освіти дітей» [36, с. 5]. Розподіл цих коштів за призначенням з повеління Багаулли має здійснюватися під контролем «Довірених осіб» або «Дому Справедливості» [36, с. 5].

Вчення Багаулли стосується як особистої відповідальності віруючого, так і колективної відповідальності, що водночас покликане сприяти об'єднанню та консолідації спочатку громади, а потім усього людства заради досягнення єдиної мети – загальнолюдського добробуту, що заповіданий Богом.

Колективна відповідальність громади стосується й питань освіти. Так Багаулла говорить своїм послідовникам, що досягти досконалості світу

можливо лише за допомогою виховання дітей: «Це є обов'язком всіх і кожного, який неухильно слід виконувати» [35, п. 6]. Він благословив справу виховання і порівнює виховання дитини (своїї або чужої) з вихованням рідного сина Багаулли [36, с. 4].

Спостерігаємо у писаннях Багаулли непрямий натяк на обов'язок громади організувати виховання та освіту дітям, що залишилися без батьків: «Як часто у цьому світі ми спостерігаємо, як дитина, що втратила батьків, не приносить плоду, якщо тільки хтось інший не подбає про її освіту та навчання» [35, п. 11].

Священних писань Багаулли є притаманним використанням поетичних зворотів з використанням метафор, які сьогодні для багаї стали «крилатими»: людина як «Талісман» та як «родовище, що повне дорогоцінного каміння» [36, с. 3]. Метафоричними засобами Багаулла стверджує, що у житті людини знання «подібне до крил, воно служить сходами для її зростання» [35, п. 14]. Таким чином він приписує кожному своєму послідовнику оволодіти знаннями, що порівнюються з «плодами», а людина без освіти – з «безплідним деревом» [35, п. 9].

Також Багаулла порівнює людину з «гладкою сталлю», суть якої може відкрити перед Богом лише виховання [36, с. 5]. Особливо важливою є метафора, в якій Багаулла говорить про Бога як про найвеличнішого вихователя людства [184, п. 3]. На нашу думку, вона є свідченням надання питанням виховання та освіти у вірі багаї божественного статусу.

Отже, витоки звернення до проблеми освіти та виховання у вірі багаї, а також пошук шляхів їх вирішення з'являються за часів життя та діяльності Предтечі засновника віри багаї – Баба, що окреслювались ним у контексті соціально-економічного розвитку Персії.

Зі своїм приходом Багаулла розвиває намічені Бабом ідеї освіти та виховання, але окреслює шляхи вирішення цих проблем у всесвітньому масштабі. Формулюючи у своєму Одкровенні нові правила життя, проголошуючи закони та обов'язки віруючих перед Богом, Багаулла накреслив шлях розвитку концепції освіти та виховання, що пізніше його послідовниками будуть об'єднані в один із основних та визначальних законів багаї, а саме принцип всезагальної освіти.

2.2 Освіта та виховання в інтерпретації Абдул-Бага

Багаулла своїм заповітом 1892 р. призначив свого старшого сина Аббаса Еффенді, відомого як Абдул-Бага (з араб. – «Слуга Слави»), Центром Завіту і єдиним уповноваженим тлумачити Писання багаї [74, С. 95–96]. Після нього носієм цього права міг володіти лише Хранитель Віри, якого повинен був призначити Абдул-Бага. Вважається, що таке рішення засновника релігії, за яким було встановлено право спадковості, покликане забезпечити віру багаї від небезпеки розколу. Слід зазначити, що спроби розколоти віру здійснювались неодноразово, а це означає, що впроваджене право спадковості виконало своє призначення.

Абдул-Бага (1844–1921) з дитинства був тісно пов'язаний з батьком, розділивши його вигнання, в якому знаходився до 1908 р. Після того, як Абдул-Бага отримав свободу переміщення, він оселився у місті Хайфа⁸, а пізніше відправився у велику подорож Європою та Північною Америкою, у результаті якої віра багаї здобула популярність на Заході.

Абдул-Бага заслужив глибоку повагу від жителів Палестини своїм активним служінням людям. Про його чуйність і жертвність ходили легенди. У часи Першої світової війни, коли у Палестині виник голод, його дії з організації виробництва й ефективного розподілу харчів врятували від смерті тисячі людей, за що британський уряд посвятив його у лицарі. Помер він у 1921 р. На похованні були присутні десять тисяч людей різних національностей і різного віросповідання [74, С. 97–110].

Йому належить велика кількість праць, в яких він, виконуючи волю Багаулли, тлумачить Священні писання віри багаї і поглиблює вчення свого батька та вчителя. Багато роз'яснень і вагомих доповнень вніс Абдул-Бага у віровчення віри багаї, особливо у сфері освіти і виховання.

Відділом архівів Всесвітнього центру багаї станом на 2013 р. було виявлено більше 30 000 унікальних робіт Абдул-Бага, серед яких близько 27 000 пройшли перевірку на автентичність [196].

Спадок Абдул-Бага складається з творів, що традиційно у вірі багаї розділяються на дві групи: перша – твори, що написані власноруч Центром Завіту багаї; друга – лекції та виступи на різні теми, що записувались його послідовниками.

До першої групи відносяться такі твори, як «Секрет Божественної Цивілізації» (1875), «Оповідь Мандрівника» (1986), «Трактат про політику або Проповідь про мистецтво управління» (*Resala-ye siasiya*, 1893), «Спогади того, хто залишився вірним», а також інші твори у формі скрижалей, де Абдул-Бага звертається до людей, зокрема найвідомішою з них є «Скрижаль до Августа Фореля».

Друга група у традиції віри багаї має назву «вислови⁹ Абдул-Бага». До цієї групи відносяться «Відповіді на деякі запитання», що являє собою записи відповідей Абдул-Бага на запитання Лаури Кліффорд Барні під час подорожей

⁸ У Хайфі з тих пір знаходиться Всесвітній Центр віри багаї.
Англ. м. – «talks», рос. м. – «речення».

до Хайфи між 1904 та 1906 рр. Тематика цієї збірки охоплює найважливіші моменти віровчення Багаулли – Бог та Пророки, душа, безсмертя, доля, свобода волі, зцілення, безсмертя та реінкарнація, питання добра і зла, християнські сюжети. Важливими для віри багаї є записи зі слів Абдул-Бага, що здійснені під час його подорожей Заходом (Париж, Лондон, США) – опубліковані під назвою «Паризькі бесіди» (Франція, 1911) та «Розповсюдження всезагального миру» (США, 1912).

Сьогодні лише частина творів Абдул-Бага, написаних перською, арабською та турецькою мовами, перекладена англійською мовою [1].

Концепція освіти та виховання, що викладена у вченні Багаулли, була поглиблена завдяки тлумаченням Абдул-Бага. Прослідкувати розвиток освітньої тематики за часів діяльності наступника Багаулли маємо змогу на основі наступних праць, що належать авторству Абдул-Бага: «Секрет Божественної Цивілізації», «Розповсюдження всезагального миру», «Паризькі бесіди», «Відповіді на деякі запитання», а також інші скрижалі, що увійшли у загальну компіляцію «Виховання у душі багаї» та компіляцію «Шлюб та сімейне життя». Найбільш важливі коментарі до віровчення Багаулли були зібрані Відділом досліджень ВДС у книзі під назвою «Вибране з Писань Абдул-Бага» (1978), що не обійшли увагою й концепцію освіти та виховання.

Абдул-Бага як єдина особа, уповноважена засновником віри тлумачити та роз'яснювати зміст нового Божественного Одкровення, неодноразово наполягав на важливості розповсюдження просвітництва, адже, за його словами, одним із принципів віри багаї є виховання людства та використання розуму заради його блага, заради проникнення у загадки всесвіту і таємниці Бога [2].

Основною причиною занепаду і загибелі народів світу Абдул-Бага називає невігластво [27]. Звідси він робить висновок, що жодна нація не зможе досягти успіху та процвітання, якщо не буде здійснено найважливіше завдання людства – розвиток освіти [27].

Для розповсюдження освіти Абдул-Бага, пропонує проводити просвітницьку роботу, перш за все, через написання повчальних статей та книг, у яких необхідно роз'яснити потреби сучасності. Ці потреби неможливо задовольнити без освіти. Подібні заходи, на думку Абдул-Бага, сприятимуть розвитку та успіхам суспільства. Спадкоємець Багаулли переконаний, що із зростанням освіченості населення світ змінюватиметься на краще, у ньому з'являться нові видатні діячі, які піднесуть людство на найвищий рівень [8].

Але для початку Абдул-Бага акцентує увагу на необхідності освіти для всіх членів громади багаї. Кожен повинен отримати «духовне та інтелектуальне виховання» у відповідності з його здібностями, наполягає він у своїх працях [27].

Абдул-Бага виділяє головні цілі освіти багаї: першим у цьому ряду стоїть звернення людини до Бога; далі – виховання характеру, що відповідає правилам хорошого тону та моральним засадам людської цивілізації, оволодіння всіма людськими достоїнствами та чеснотами; отримання знань у різноманітних галузях науки. Все це заради єдиної визначної мети – щоб з ранніх років свого життя діти стали духовними істотами, «громадянами Царства», «оповиті святістю», отримали освіту релігійну, духовну і «Царства Небесного» [184].

Проте як і його батько, Абдул-Бага звертається до теми освіти у всесвітньому масштабі. Оскільки неграмотність є слабкістю усього людства, він закликає світове співтовариство серйозно віднестись до освітнього процесу: кожній людині належить отримати необхідний і достатній рівень знань, а також ознайомитись з досягненнями науки та основами філософії [27].

Сукупність знань у текстах Багаулли інтуїтивно розділяється, а у тлумаченнях Абдул-Бага прямо класифікується на три види:

- 1) матеріальні («вдосконалення і розвиток тіла, здійснюється через харчування, забезпечення матеріальних благ і зручностей»);
- 2) гуманітарні («охоплюють питання цивілізації і прогресу, до якого відносяться управління, адміністрація, ...торгівля, мистецтва і ремесла, науки...»);
- 3) духовні або божественні («виходить із Царства Божого: це знання полягає у набутті божественних досконалостей, і це є істинне просвітництво...») [36, с. 12].

Саме у результаті третього аспекту освіти, за словами Абдул-Бага, людина стає вмістилищем божественних милостей, «втіленням слів: "Створимо людину за образом Нашим"¹⁰. Це є мета для світу людей» [36, с. 12].

Також здобуття знань у вірі багаї має й практичне значення – додатково до загальної освіти, кожна людина повинна здобути професію, щоб заробляти собі на життя. Абдул-Бага проголошує, що для багаї «робота, що виконується у душі служіння – найвища форма віросповідання» [36, с. 36]. Особливого значення ця теза набуває з огляду на спрощений вигляд культової частини та відсутність священнослужителів у традиції багаї. Таким чином кожен віруючий багаї має змогу самостійно служити Богові, виконуючи додаткові види служіння або просто живучи звичайним життям у душі принципів віри.

Розділення категорій освіти та виховання у працях Абдул-Бага є продовженням позицій, закладених Багауллою. У результаті аналізу основних праць, що належать Абдул-Бага, вдається віднайти свідоме вживання термінів «освіта» та «виховання» як окремих понять. Абдул-Бага говорить про освіту та виховання як про «найбільш гідні діяння людські...» [35, п. 105], що є важливими обов'язками віруючих, які заповідав їм Бог [35, п. 40].

Звертаючись до поняття «виховання», Абдул-Бага говорить про формування бездоганного характеру дитини, оволодіння вихованцями доброчесностями, важливість хорошої поведінки. Виховання для віри багаї, за Абдул-Багою, є «основа Закону Божого, наріжний камінь Його Віри» [35, п. 52]. Виховання повинно мати передусім духовне, релігійне спрямування: «Із ранніх років діти повинні виховуватися як сповнені духовності та набожні багаї» [35, п. 64].

У своєму зверненні до ініціативних багаї, що запровадили спеціальні зібрання з питань дитячої освіти, Абдул-Бага радить «приділяти увагу всіляким способам навчання і виховання дівчаток». З цього приводу до сфери виховання він відносить виховання у дівчаток «доброї вдачі, цнотливості, вірності, завзятості, сили, рішучості, цілеспрямованості», просить заохочувати їх до «бездоганної поведінки», тобто звертає увагу на формування особливих рис

характеру, доброчесностей. Окремо Абдул-Бага виділяє «викладання їм різних наук», навчання дівчат веденню домашнього господарства, догляду за дітьми, основам здорового життя [35, п. 86].

Характерним є звертання до категорій «освіта» та «виховання» окремо один від одного. Так окремо він говорить про освіту як про найбільший із стовпів віри багаї [35, п. 42]. Свідченням окремого статусу освіти у роз'ясненнях сина Багаулли є його наполягання на одночасному навчанні дитини і розвитку її «духовної природи», яка, як зазначалося вище, для Абдул-Бага і є суттю виховання [35, п. 105]. Найчастіше поняття «освіти» Абдул-Бага вживає для позначення процесу вивчення дітьми наук, ремесел та мистецтв [35, п. 96].

Загалом, у своїх тлумаченнях вчення Багаулли Абдул-Бага намагався намітити розвиток особливої системи освіти, що відобразилось у запропонованих ним навчальних програмах. Так він зазначає, що навчання дітей у освітніх закладах повинно починатися з п'ятилітнього віку [35, п. 114]. Абдул-Бага описує організаційні моменти, важливі для ефективного навчання у школі: вдале географічне розташування закладу – на свіжому та чистому повітрі; зовнішній вигляд дітей – чистота, охайність, форма (бажана умова) [35, п. 117].

Навчальні програми таких шкіл обов'язково мають включати навчання дітей основам письма та читання, вивчення наук, ремесел та мистецтв. Таке навчання необхідно поєднувати з вихованням доброчесного характеру дитини. Абдул-Бага схвалив методику віруючих, котрі вирішили розпочинати навчання у дитячих школах з основ релігії багаї: докази існування і єдності Бога, роз'яснення місії пророків та Посланців Божих, їхніх учень [35, п. 113]. Невід'ємним елементом навчальної програми школи багаї є читання Священних писань віри [35, п. 115]. Абдул-Бага радить приділяти увагу заучуванню Скрижалей, молитов та історії Божественних писань [35, п. 113].

Абдул-Бага запропонував методи навчання дітей письму і читанню. Так він наставляє, у першу чергу, розділити клас на групи у відповідності з рівнем розвитку дітей [35, п. 115]. Вивчати слова діти у таких школах можуть за допомогою гри, коли вихователі зображують літери за допомогою солодоців [35, п. 114].

Вивчення літер є першим рівнем, наступний – вивчення буквсполучень та слів, після чого слід приступити до речень. Таке навчання має проводитись поступово, а діти повинні усе вчити та паралельно записувати. Обов'язковим є роз'яснення учителем значення слів та речень. Абдул-Бага радить пропонувати дітям після слів рідною мовою вивчити слова іншими мовами.

За його переконанням вистачить трьох років, щоб навчити дітей основам читання та письма. По закінченню курсу початкового навчання він радить вступати у вищі навчальні заклади або професійні школи, де учні матимуть можливість поглибленого вивчення наук та мистецтв залежно від особистих здібностей та побажань [35, п. 115].

Однією з методологічних пропозицій Абдул-Бага щодо організації навчального процесу у школах багаї є використання музики на уроках. «Приховані таланти, якими наділені серця цих дітей, – пише він, – можуть

розкритися під впливом музики» [35, п. 123].

Проте Абдул-Бага неодноразово наполягає, що навчання наукам та мистецтвам буде ефективним лише за умови, що його опорою стануть, перш за все, Божественні писання [35, п. 25]. У вченні Багаулли закладено основний результат оволодіння знаннями: усяке знання повинно приводити до Бога як «Предмета всякого Знання» [35, п. 25]. Абдул-Бага пояснює, що знання, котрі не опираються на Бога, ведуть людину неправильним, оманливим шляхом [35, п. 25]. Тому основою для шкільної освіти, за його переконанням, мають стати релігійні знання [35, п. 110].

Також у Абдул-Бага знаходимо згадку про школу, де навчаються діти багаї та небагаї [35, п. 70]. Не оминув увагою він й інші школи, відкриті віруючими багаї. Завдяки листуванню Абдул-Бага з організаторами таких шкіл сьогодні маємо збережені відомості про них та свідчення особистого ставлення Центру Завіту до таких закладів. У таких листуваннях він надає їм своє благословення та підтримку, а також методичні рекомендації щодо діяльності. Таким чином збереглися згадки про школу Тарбійат, що вважається першою школою, яку купила й очолила громада багаї Персії (Тегеран) [35, п. 70], школу Тайід для хлопчиків (Хамадан, Персія – сучасний Іран) [35, п. 68], школу в Ашхабаді [35, п. 111], школу Маухібат (школа Благості) [35, п. 119]. У часи своєї діяльності Абдул-Бага зобов'язав Десниці Справи Божої¹¹ опікатися та підтримувати школи багаї, слідкувати за потребами таких шкіл, «щоб у них використовувалися всі досягнення прогресу, завдяки яким світло знання осяє світ» [35, п. 108].

Цікавим є благословення Абдул-Бага діяльності віруючого на ім'я Садрус-Судур [179]. Він запровадив на початку ХХ ст. організоване навчання для молоді багаї у Тегерані (Іран). Це були перші класи підготовки учителів віри, що розпочали свою діяльність приблизно з 1904 р. Класи проводилися щодня, а їхні випускники, які вивчали, крім різних аспектів віри багаї, основи інших релігій, зробили згодом великий внесок у розповсюдження та зміцнення віри багаї у країні її зародження [144].

У Писаннях Абдул-Бага знаходимо свідчення започаткування традиції консультацій серед віруючих громади у справі навчання вірі, освіти та виховання дітей [35, п. 86].

Ефективність навчальної програми у школах багаї прямо залежить від роботи вчителя. Узагалі у релігійній традиції багаї вчительство вважається благословенною справою, про що говорить й Абдул-Бага. Особливе Боже благословення отримують учителі багаї, які взяли на себе обов'язок виховувати дітей у дусі багаї. Така учительська робота, за словами Абдул-Бага, підносить багаї над усіма «наставниками земними» [35, п. 64]. Він вважає, що вчитель у світській школі використовує «суто людське виховання, щоб розвинути духовні

Десниці Справи Божої або Руки Справи Божої (далі – ДСБ) – консультативний орган віри багаї, що є призначуваною гілкою адміністрації віри; до неї входить 52 найвидатніші прибічники релігії багаї, котрі обрані пожиттєво для здійснення функцій розповсюдження та захисту віри багаї [182]. Орган впроваджений Багауллою, котрий обрав 4 ДСБ. Список продовжили у свій час Абдул-Бага (4) та Шогі Еффенді (42). Право призначати ДСБ мали лише центральні фігури віри, тому після смерті Шогі Еффенді ВДС створив на їх заміну спеціальний інститут – колегія радників, що не залежить від системи виборних духовних зборів [74, С. 277–278]. Члени даного органу у вірі багаї отримали найвище визнання як людей, що присвятили своє життя служінню вірі. Заслугою ДСБ є підготовка та організація перших виборів ВДС.

та матеріальні здібності у людині», а вчитель багаї виховує дітей «відповідно до законів Божественного виховання» і дає їм «перші уроки Царства Божого» [35, п. 64]. Центр Завіту обіцяє, що наполегливість, щирість та безкорисність учителів у школах багаї буде щедро нагороджена «милістю та благоволінням Всевишнього» [35, п. 105].

Абдул-Бага залишив рекомендації щодо особистих якостей учителя на прикладі жінки-вчителя: «Вона повинна бути втіленням скромності, володіти рівним характером, бути стійкою, стриманою, добре вихованою та добре володіти англійською мовою» [35, п. 59]. За його твердженням, учителями у школах багаї мають працювати люди, котрі передусім «наділені чистою та святою душею і котрі відрізняються високими моральними принципами, глибиною віри, високою майстерністю», обов'язково вони мають володіти «глибокими знаннями наук і мистецтв» [35, п. 108].

Додатково до загальнообов'язкових основ гуманітарних знань – письма, читання, необхідних та корисних наук, оволодіння ремеслами та мистецтвами, що були відкриті Багауллою у своєму Одкровенні як Божественний припис, як Закони Бога [35, п. 58], Абдул-Бага висловив надію, що вчителі дитячих шкіл навчатимуть дітей любові [35, п. 57] та розвиватимуть їхню духовну природу [35, п. 105].

Учительську працю Абдул-Бага прирівнює до богослужіння, а саме тому усі зусилля на учительській ниві повинні заслужити «хвалу Господа», адже учитель є духовним батьком для дітей [35, п. 109]. Духовне батьківство він підносить навіть вище за фізичне батьківство, бо духовний наставник «дарує своїй дитині життя вічне» [35, п. 109].

Окрім змісту навчання, конкретизував Абдул-Бага у своїх тлумаченнях значення дисципліни для педагогічного процесу. Він закликає вчителів завжди пам'ятати, що найважливішою умовою успішного навчання є поведінка дітей [184]. Школа для Абдул-Бага має бути місцем суворої дисципліни [35, п. 97].

Дотримуватися дисципліни і порядку у школах та в особистому житті повинні не лише діти, а й учителі. Абдул-Бага закликає послідовників Багаулли, перш за все, виховувати дітей своїм життям і серцем та «вчити їх у школі добродійності і досконалості» [184]. Віруючі, що взяли за виховання підростаючого покоління, повинні бути надзвичайно уважними до власних слів, вчинків та думок, з відповідальністю ставитися до обраної справи та «не повинні бути невмілими» [184].

Детально продуманий навчальний процес у тісному взаємозв'язку з процесом виховання має спрямовуватися на удосконалення характеру учнів. З цього приводу Абдул-Бага каже: «...тоді з самого раннього віку у саму суть дитини буде закладено Божественну основу і почне будуватися будівля святості» [35, п. 97].

Абдул-Бага стверджує, що підтримці суворої дисципліни та формуванню у дітей доброго характеру допоможе духовне виховання. Учитель повинен наповнювати дітей любов'ю до Бога, любов'ю, яка породжує похвальну поведінку, що за вченням багаї є надзвичайно важливим: «Світло повинне осяяти шлях так, щоб у школі людства кожен міг здобути божественні риси духу й осягнути, що, без сумніву, немає більш страшного пекла, немає глибшої

безодні, ніж дурний зіпсований характер; немає більш темної ями або відразливих мук, ніж прояв якостей, що заслуговують осуду» [177].

Педагогічний процес багаї повинен базуватися на визнанні принципів побудови навчання, що впливають із роз'яснень Абдул-Бага.

По-перше, це визнання розбіжностей у природжених здібностях різних людей. Діти, стверджує він, можуть виховуватися абсолютно ідентично, жити в одних умовах, мати спільне коло інтересів, проте бути наділеними різними здібностями, а тому учитель має бути готовим до того, що досягнення їхні виявляться різними. Але не зважаючи на цей природній стан речей, учителям не варто забувати, що кожен індивід людського роду наділений Богом здатністю до навчання [7]. Саме тому, вважає Абдул-Бага, вчителям варто прикладати максимум зусиль для освіти та виховання дітей, хоч які б різні результати вони не отримували у кінцевому підсумку.

По-друге, учитель має пам'ятати, що дітям притаманний природній інтерес до навчання. Саме тому вони будуть працювати на уроках без будь-яких відхилень у поведінці, особливо якщо їм буде запропоновано для виконання цікаве, але у той же час не дуже складне і не дуже легке завдання [177].

По-третє, ні в якому випадку не можна говорити учневі, що він гірший від інших, адже це, за переконанням Абдул-Бага, затримує його розвиток. Учитель навпаки має підбадьорювати та підштовхувати вперед такого учня [35, п. 124].

Окрім учителів, відповідальність за організацію процесу освіти та виховання несуть батьки дітей. Обов'язки батька та матері особливим чином залежать від одного з основних постулатів віри багаї – гендерної рівності чоловіка та жінки.

Абдул-Бага нагадує, оскільки рід людський складається з двох половинок – чоловічої та жіночої, – кожна з яких доповнює іншу, то надійні основи щастя та порядку для усього людства будуть встановлені тільки тоді, коли обидві половини досягнуть досконалості. Досягнути досконалості можливо, вірять багаї, через реалізацію потенціалу, який надають освіта, навчання та виховання [7].

Рівність чоловіка та жінки в усіх сферах життя, у тому числі й в отриманні освіти, Абдул-Бага називає шостою заповіддю Багаулли. У своїх промовах він роз'яснює важливість введення єдиного курсу навчання для чоловіків та жінок, що є гарантом встановлення гендерної рівності [35, п. 125].

На додаток до рівних прав у всіх сферах життя, жінка має також конкретні обов'язки, передусім перед Богом. Жінка – це, перш за все, мати. Вона як перший вихователь закладає характер та формує особистість дитини, що є основою майбутнього людства у глобальному плані [36, с. 32]. Тому з перших днів життя мати повинна рости дітей у «колісці благочинних намірів» для того, щоб після досягнення зрілості її нащадки розвинули у собі найкращі якості характеру, були здатними на чисті та благі справи, що мають сприяти покращенню світу [35, п. 96].

Вважається, жінка ростить дітей і виховує юні душі, щоб вони могли досягнути зрілості. Тому Абдул-Бага закликає матерів розуміти важливість

своєї місії у справі виховання дітей. Адже якщо мати «володіє знаннями та наділена чеснотами, то діти її, подібно ангелам, спрямуються до піднесеності, добродієності і краси» [35, п. 119]. Для цього мати зобов'язана виховувати у своїх дітях віру і упевненість, страх і любов до Бога, а також усі добродієності та досконалості, що заповідав у свій час Багаулла [35, п. 88]. Мати повинна першою навчити своїх дітей молитися, а для цього радить Абдул-Бага читати «Божественні вірші» щоночі перед сном [35, п. 114].

Заповідаються для матері й правила виховання дітей, серед яких недопущення тілесного покарання та морального приниження. Слід завжди хвалити й заохочувати за хорошу поведінку. Проте погані вчинки не мають залишатися поза увагою: мати повинна зупинити і розумно покарати дитину [35, п. 88].

Абдул-Бага переконаний, що саме мати може стати найвеличнішою силою у справі встановлення однієї із цілей Нового Божого Одкровення, явленого людству через Багаулла, – всезагального миру, а також міжнародних домовленостей як необхідної умови його впровадження. Поза сумнівом Абдул-Бага залишається й те, що жінка буде прагнути до недопущення війн у людському суспільстві. Адже вона є матір'ю, а мати не дозволить, щоб її сини стали жертвами на полях битв [7].

За виховання та захист дітей відповідальні обоє батьків, адже це «істинна сутність батьківського обов'язку та батьківського милосердя» [35, п. 96]. Абдул-Бага радить батькам з найменших років заохочувати у дітях допитливість та пробудити у них бажання досягнути майстерності у будь-якій справі [35, п. 102].

Не останнє місце у справі освіти та виховання дітей Абдул-Бага виділяє громаді віруючих.

Кожна громада багаї несе відповідальність за організацію занять повсюди, де є діти, що прагнуть отримати знання [35, п. 68]. До того ж на громаді лежить обов'язок, що був проголошений Багауллою, за яким вона має фінансувати навчання дітей, батьки яких не у змозі його оплатити [36, с. 17]. І навіть більше – віруючим необхідно зробити усе необхідне, щоб усі види освіти для дітей багаї були доступними [35, п. 110].

Також Абдул-Бага просить звернути увагу послідовників Багаулли на навчання жінок та дівчаток, щоб вони стали достойними вихователями майбутнього покоління у душі багаї [35, п. 88].

Важливою є участь у долі дітей-сирот, яким потрібно надати окрім належної освіти, знання про учення Багаулли [35, п. 82].

Організація педагогічного процесу у межах громади багаї, за словами Абдул-Бага, має свої переваги, а саме позитивний вплив особистого прикладу. За такої умови діти мають змогу бачити своїх батьків та старших членів громади, які беруть активну участь у релігійних та соціальних справах своєї громади. Достойний приклад для дітей та інших оточуючих членів суспільства, в якому живуть віруючі, це є обов'язок віруючого багаї, що витікає із релігійного вчення [177].

Таким чином кожен член громади може присвятити себе служінню святій богоугодній праці – вихованню та навчанню дітей. Найважливіше у цій роботі,

зі слів Абдул-Бага, – це бажання та відданість справі [177].

На додаток до тлумачення витоків питання освіти, навчання та виховання, призначення педагогічного процесу, його мети та засобів у вірі багаї, син Багаулли вказує й на результати розповсюдження освіти.

Багаї вважають, що результатом навчання є моральна та інтелектуальна досконалість. Тому син Багаулли закликає батьків з ранніх років підтримувати цікавість дитини до науки, пробуджувати у ній бажання досягати майстерності у кожному виді мистецтва: «...мета цього у тому, щоб милістю та прихильністю Господніми серце кожного з них стало як найгладкіше дзеркало, що відображає таємниці всесвіту й являє приховану суть усіх речей, і щоб кожен з них прославився б у світі, досягнувши вершин в усіх галузях знання, науки і мистецтва» [35, п. 102].

Абдул-Бага вважає, що результатом освіти та виховання мають стати такі моральні настанови людини, за якими «вона скоріше дасть собі перерізати горлянку, ніж збреше, і забажає бути пронизаною списом, ніж обмовити когось або дати волю гніву» [35, п. 97].

Вивчення наук має практичне значення не лише для конкретної особистості, а й для людства, адже своїм результатом матиме вдосконалення та поліпшення життя його членів, стверджує Абдул-Бага [8]. Звертаючись до простих людей, він пояснює, що освіта потрібна для того, щоб позбавити можливості корисливих та нечесних людей обманювати та використовувати неосвічених людей. Завдяки просуванню всезагальної освіти на всіх рівнях людського суспільства, буде досягнуто такого стану суспільства, коли зникнуть усі забобони та дискримінація, і ніхто не зможе маніпулювати простим народом заради корисливих та амбіційних цілей. Таких людей Абдул-Бага назвав «ораторами», що своїми розмовами заводять суспільство в оману. Щоб позбавитись ілюзій та викрити обман потрібна всезагальна освіченість, адже «голослівна риторика ніколи ще не рятувала цей світ» [8].

Абдул-Бага переконаний, що освіта покращує моральне обличчя людства, обдаровує перевагами культури, пробуджує до руху вперед і допомагає досягнути небувалих висот [7]. Він закликає багаї ставитись до людей цього світу з доброзичливістю і добросердечністю, адже все людство занурене в океан Божественного милосердя, не залежно від того, яку релігію воно сповідує [7].

Донести до оточуючих Місію свого Явителя та навчати людство релігії Багаулли є обов'язком кожного багаї [36, с. 4]. А для цього необхідно просвітити неосвічених, вилікувати хворих, а тим, хто «немов діти малі», – допомогти досягти зрілості [7]. Виявляючи доброту та чуттєвість, багаї повинні допомагати всьому світу, тому що служіння людству – це священний обов'язок багаї [7].

Послідовникам Багаулли Абдул-Бага нагадує, що Господь дарував своїм творінням здатність до навчання для того, щоб вони могли самостійно осягнути сутність усіх земних речей, щоб кожен «у міру своїх сил міг стати символом вищої природи істинного Учителя людства» (тобто Бога), став відображенням усіх Божественних якостей [35, п. 24]. Бог надав дар пізнання людині, щоб вона могла «слідувати Його непогрішному керівництву» [35, п. 24]. Як результат від

уміння навчатися, здобувати знання, уміння читати Священні писання залежить здатність розуміти і сприймати нове Божественне Одкровення [35, п. 24]. Саме тому Абдул-Бага закликає усіх віруючих, не залежно від віку та статі, отримувати знання та докладати усіх зусиль заради цього [35, п. 24].

Для багаї людина є одним з найвеличніших творінь Господа, що є «вищою сходинкою матеріального світу та початковою сходинкою світу духовного», «кінець недосконалості та початок досконалості» [34, п. 26].

За віровченням, у людині Бог втілює як усі ступені недосконалості, так і дарував їй усі ступені досконалості: «У ній є і тваринний початок, і ангельський». Тож ціллію виховання Абдул-Бага виділяє піднесення людських душ до стану досконалості, «щоб ангельське поборолу у них тваринне» [35, п. 26].

Людина є найвеличнішою подобою Бога, у ній сховані усі таємниці буття. І лише завдяки «правильному» вихованню – Абдул-Бага очевидно має на увазі релігійне, на основі релігійних канонів, принципів багаї – індивід здатен досягти того стану, який був передбачений Богом для своїх творінь. Але Абдул-Бага попереджає, що людина, яка не отримала такого виховання, «стає вмістилищем сатанинських якостей» [35, п. 27].

Продовжуючи започатковану Багауллою лінію «божественного» виховання, Абдул-Бага нагадує, що першими вихователями для людства були Пророки [35, п. 27]. За його словами, причина усіх бід полягає у «відсутності у людей віри в Бога та їх неосвіченість» [35, п. 28]. У такому випадку людству вкрай необхідний «просвітитель, наставник», «який був би однаково просвітелем у матеріальному, гуманітарному та духовному плані» [35, п. 31]. Саме таку місію, читаючи поміж рядків послання Абдул-Бага, виконує Багаулла, який повинен навчити людей організації та упорядкуванню фізичного буття, у тому числі суспільного порядку, аби об'єднати їх у душі взаємодопомоги і співробітництва [35, п. 31].

Також усі Божі Пророки покликані передати через свої настанови, що і є за своєю суттю вихованням, «благий дар» – почуття честі та достоїнства [35, п. 32]. У вірі багаї існує переконання, що впливає з учення Багаулли й тлумачення Абдул-Бага, ніби людство подібне у своєму розвитку до дитини. Саме тому Пророки покликані навчати людей, як учителі навчають дітей, каже Абдул-Бага [35, п. 53].

Виховання людського характеру вважається однією з найважливіших Божих Заповідей [35, п. 96] і є святим обов'язком кожного віруючого [35, п. 42]. Виховання дітей у душі віри в Бога [35, п. 43, п. 47, п. 52], а ще краще у душі віри багаї [35, п. 64], що є правонаступницею релігій попередніх тисячоліть, про що свідчить звернення до істин переданих Ісусом Христом і викладених у Євангелії [35, п. 45]. Батьки та учителі зобов'язані навчати дітей бути багаї, навчити їх розуміти усім серцем місію багаї та роль плану Бога у світі людей [35, п. 100].

Моральна досконалість, що є результатом релігійного виховання здатна змінити світ людей, і навіть попередити злочинні нахили [35, п. 96].

Цікавим є твердження Абдул-Бага, що моральне виховання важливіше, ніж здобуття наукових або «книжкових» знань. Він переконаний, що

неграмотна, але вихована дитина принесе більше користі світові, ніж освічена, але невихована [35, п. 117]. Проте Абдул-Бага не заперечує важливості навчання знанням «земним», світським, але ставить на вищий щабель виховання й освіту релігійні. Він переконаний, що виховання у релігійному дусі піднесе людство до найвищих вершин досконалості та дарує усім, хто присвятить цій справі найвище боже благословення [35, п. 64; п. 103; п. 105].

Продовжуючи традицію Багаулли, у своїй мові Абдул-Бага використовує метафори. Найчастіше вживає порівняння підростаючого покоління із зеленими пагонами, «ніжними паростками Раю Абха» [35, п. 52], називає дітей «юними деревами Раю Абха», від зростання яких залежить зрошування «джерельною водою Його миру, милості і радості» [35, п. 60], що означає виховання дітей у дусі Божественних чеснот.

Порівняння з молодими пагонами дерева або квітами Абдул-Бага використовується найчастіше. Найбільш показовим значення цього порівняння стає, коли Абдул-Бага говорить, що дитина потребує впливу виховання й освіти, які скеровують її ріст у потрібному напрямку [35, п. 88]. Працю у цій галузі як батьків [35, п. 88], так і вчителів [35, п. 34] він прирівнює до праці садівника. Господа, як найвеличнішого вихователя людства, Абдул-Бага називає «Небесним Садівником» [35, п. 39]. Вплив виховання на молоде покоління, за словами Абдул-Бага, подібний до «дії сонця на дерево і плід» [35, п. 96].

У своїх тлумаченнях вчення Багаулли, він часто звертається до біблійних мотивів та сюжетів з Корану. Так, повертаючись до метафори, що використана Багауллою для порівняння неосвіченої людини з безплідним деревом [35, п. 9], Центр Завіту віри багаї також використовує її у розкритті місії Пророків, що покликані виховати людство [35, п. 27]. А у випадку з окремою людиною, що не отримує освіти та виховання, говорить про її подібність до «дикорослих бур'янів», які «будуть прокляті, як дерево закум¹²» [36, с. 15].

Мова Абдул-Бага багата й на інші поетичні образи. Учні, що отримали освіту та виховання на основі релігійної традиції багаї, порівнюються ним з солодкоголосими, «дивовижними солов'ями» та «стражденим коханцем», що розповідає усьому світові про свого «Коханого» (тобто Бога) [35, п. 57].

На нашу думку, такі порівняння ілюструють прагнення віри багаї до розповсюдження своєї релігії, що випливає з самої суті релігійної освіти та релігійного виховання.

Про важливість освіти свідчить метафора, згідно якої робота віруючих у сфері освіти допомагає дітям зростати «подібно перлинам божественної щедрості, в мушлі освіти» і стати у майбутньому «коштовною прикрасою корони Непроминущої Слави» [35, п. 40].

Цікавим є порівняння вчителя, наставника з «лікарем»: «Нехай учитель стане цілителем характеру дитини, так буде лікувати він духовні недуги дітей людських» [35, п. 39]. Інша метафора порівнює учителя з «безкрайнім океаном», а учня з «потужним фонтаном знань» [35, п. 25].

Картина майбутнього людства, яке має бути досягнуте завдяки розвитку сфери освіти та виховання, Абдул-Бага вимальовує за біблійною традицією та

Абдул-Бага використовує сюжет з Корану (Коран 37:62, 44:43) [89, с. 428; с. 480].

переповнює безліччю образів: «Демони тоді стануть ангелами, а вовки – пастирями отари, і дикі собаки будуть разом з газелями пастися на рівнинах єдності, й голодні звірі зостануться серед мирних стад, й хижі птахи з гострими, як ніж, кігтями – серед співочих пташок, які видають солодкі трелі» [36, с. 21].

Також є порівняння сердець дітей, котрі отримують освіту та виховання, з «найбільш рівними дзеркалами», що здатні відображати таємниці всесвіту та потаємну суть усіх речей [36, п. 36]. У іншому місці Абдул-Бага називає освічених дітей «світлом світла» [36, п. 50]. Мотиви відображення людиною сонячного світла і тепла, «сяяння Сонця Істини» [36, п. 24] зустрічаються дуже часто, що означають Боже благословення. Таким чином, на нашу думку, спостерігається зв'язок концепції освіти та виховання з містичним ученням даної релігійної традиції, що розповідає про Бога, природу людини як творіння Божого. Згідно учення віри багаї, людина відображає у собі усі якості та імена Бога (атрибути), що є сутністю існування людини [74, с. 162].

У тлумаченнях Абдул-Бага роз'яснюється, що Господь дарував людині інтелект, щоб вона могла проявити Божі атрибути, виявити свою досконалість, якою Бог наділив її при створенні [74, С. 164–166]. Проте, як вказує Ю. А. Іоаннесян, цитуючи «Кітаб-і-Іган» Багаулли, усю повноту Божої досконалості здатні проявити лише Божественні Явителі [74, с. 165].

Отже, Абдул-Бага, виконуючи волю Багаулли, тлумачив Священні тексти віри. У результаті своєї активної роз'яснювальної діяльності Центр Завіту одночасно зробив вагомі доповнення у релігійну доктрину віри багаї. Особливо це стосується питання освіти.

Разом з детальними роз'ясненнями принципу всезагальної освіти і основних приписів Багаулли щодо суті та особливостей організації педагогічного процесу серед віруючих багаї, Абдул-Бага пропонує класифікувати освіту, розподіливши її на три види. Також син Багаулли виділяє головні цілі освіти та виховання багаї.

Таким чином, Абдул-Бага конкретизує концепцію освіти та виховання у вірі багаї, відводячи особливе місце для вирішення проблем морального вдосконалення людства духовному вихованню, яке проводиться за допомогою організованого педагогічного процесу.

2.3 Шогі Еффенді: реалізація концепції освіти та виховання

Шогі Еффенді¹³ Раббані (1897–1957), що більш відомий як Шогі Еффенді, є родичем Баба через свого батька Мірза Хаді Ширазі, а через свою матір Зіяйе Ханум, котра є старшою дочкою Абдул-Бага, є нащадком Багаулли. З ранніх років він був дуже близьким зі своїм дідом Абдул-Бага, котрий мав на онука великий вплив.

Після смерті Абдул-Бага у 1921 р. Шогі Еффенді, несподівано для себе¹⁴, у молодому віці (24 роки) стає головою віри багаї разом з ВДС, котрий на той момент ще не був сформований. Шогі Еффенді згідно «Волі та Заповіту» Абдул-Бага отримує титул Хранителя Віри та стає єдиним, хто має право тлумачити «Слово Боже»¹⁵ [34]. З цього часу усі рішення Шогі Еффенді та ВДС не підлягають обговоренню і є обов'язковими, адже є такими, які йдуть від Бога [34].

Підкорившись волі свого діда та волі Господа, Шогі Еффенді присвятив своє життя служінню вірі. Проте впродовж усього життя він намагався не користуватися можливими привілеями свого високого титулу, що викликало, за свідченнями сучасників, подив та повагу у віруючих. Наприклад, його дружина згадує, що навіть потягом Хранитель подорожував третім класом, лише за особливих випадків він міг дозволити собі їхати першим або другим класом [74, с. 110].

Масштаби особистої діяльності Шогі Еффенді були надзвичайно широкими та багатограними. Він узяв на себе основні турботи за долю віри багаї у той час, коли світове співтовариство багаї було малочисельним і дуже незрілим. Шогі Еффенді керував благоустроєм володінь багаї у Палестині, які з часом перетворилися в одне з загальновізнаних найкрасивіших місць на Близькому Сході, відоме сьогодні як Сади багаї¹⁶. За його опіки було розпочато розвиток Всесвітнього Центру багаї у Хайфі, будівництво Святилиця Баба та приміщення Міжнародного Архіву багаї (протягом 1950-х рр.) [226].

Діяльність Шогі Еффенді, починаючи з 1937 р., також була спрямована на розробку планів розвитку і розповсюдження віри, які вдалося втілити за допомогою віруючих менше, ніж за 40 років його життя. Завдяки систематичній та організованій діяльності Хранителя, віра багаї збільшила кількість своїх послідовників: до кінця життя Шогі Еффенді вона збільшилася від близько 100 000 віруючих у деяких країнах Азії, Європи і Північної Америки до 400 000 багаї [226].

З іменем Шогі Еффенді пов'язано становлення адміністративних інститутів віри багаї, які були намічені Багауллою. Утім, Багаулла встановив загальні принципи, а конкретне, практичне керівництво з формування і діяльності Духовних зборів та інших адміністративних структур багаї розробив

Еффенді (з перс. *عیدن‌فآ*) – форма звернення, яка існує у країнах Сходу з часів Османської імперії, що застосовувалась до дуже широкого кола осіб, зокрема до духовенства, чиновників, іноземців; сучасне значення аналогічне англійському звертанням «сер» [137].

Згідно свідчень Рухі Ханнум, дружини Шогі Еффенді, він вважав себе простим студентом, недостойним такого високого титулу.

Тобто Священні писання Багаулли та Абдул-Бага.

У 2008 р. міжнародною комісією всесвітньої спадщини ЮНЕСКО Сади багаї на горі Кармель у Хайфі і на заході Галілеї (місто Акко) було проголошено місцями світової спадщини [181].

Шогі Еффенді [74, с. 111].

Під його керівництвом була сформована більша частина сучасних НДЗ та велика кількість МДЗ багаї у всьому світі [226]. Також у 1951 р. він установив Міжнародну Раду багаї, що стала попередницею ВДС, призначив 32 Десниці Справи Божої для захисту та розповсюдження віри багаї у світі [226].

Шогі Еффенді сприяв розвиткові віри багаї, втілюючи у життя окреслені Багауллою і Абдул-Бага принципи віри. У часи діяльності Шогі Еффенді громади багаї зіткнулися з багатьма новими проблемами та питаннями, які не виникали за часів діяльності Багаулли і Абдул-Бага. Так у сфері освіти та виховання відбулися значні зрушення завдяки ініціативам співтовариства багаї з усього світу, чому сприяла праця Шогі Еффенді, а особливо оголошення ним Десятирічного хрестового походу (1953–1963) [147].

Шогі Еффенді раптово помер у 1957 р., не залишивши заповіту та не визначивши наступного Хранителя віри багаї [74, с. 116]. За умови відсутності власних дітей у Шогі Еффенді та прямих нащадків роду Багаулли¹⁷, що за заповітом Багаулли мають право наслідування титулу глави віри [18], керівництво вірою багаї та титул Хранителів отримали Десниці Справи Божої, які у останньому посланні Шогі Еффенді від 1957 р. визначені «головними помічниками Багаулли у зародженні світового співтовариства» [206, с. 127].

Після закінчення Десятирічного хрестового походу Десниці Справи Божої підготували перехід функцій Міжнародної Ради багаї до ВДС, як було заповідано Абдул-Бага та заплановано Шогі Еффенді [223].

Шогі Еффенді залишив значний масив писемних джерел. Досконало володіючи англійською, арабською і перською мовами, Хранитель зробив велику кількість перекладів текстів Баба, Багаулли та Абдул-Бага, а також історичних переказів. Шогі Еффенді написав власний твір, який присвятив історії віри. Крім того, підтримував листування з простими віруючими [74, с. 114].

Станом на 2013 р. Відділом архівів Всесвітнього центру багаї було виявлено більше 22 000 унікальних праць Шогі Еффенді, що були повністю зібрані для зберігання. Більшість з цих творів пройшли перевірку на аутентичність [196].

Центральними творами Шогі Еффенді є наступні роботи:

«Ціль Нового Світового Порядку» (1931) – лист багаї Заходу, в якому він роз'яснює мету та принципи нового світового порядку, що був накреслений у віровченні Багаулли.

«Бог проходить поряд», де Хранитель виділяє чотири закономірні періоди еволюції історії віри багаї;

«Законоцарствування Багаулли» (1934) – розкриття суті адміністративної системи віри багаї через опис положення головних фігур в історії віри (Баба, Багаулла, Абдул-Бага);

«Прихід божественної справедливості» (1938), що розповідає про духовні орієнтири у справі розповсюдження віри на прикладі американської спільноти

У «Волі та Заповіді» Абдул-Бага визначив гілки роду Багаулли, що у віросповідній традиції багаї вважаються порушниками Заповіді Багаулли [34]. За час життя Шогі Еффенді інші члени сім'ї та родичі Абдул-Бага, котрі не виконували заборони на спілкування з порушниками Заповіді Багаулли, були визнані порушниками Заповіді [225, с. 63–64].

віруючих;

«Настав день обіцяний» (1941) – на фоні Другої світової війни пояснює основні причини страждань сучасного людства і місію віри багаї у світі, сповненого нещастя.

У своїх творах Шогі Еффенді намагався відобразити дух зусиль багаї з навчання віри. Проте найкраще висвітлено бачення Хранителем шляхів розв'язання питань освіти та виховання у межах віри багаї у листуванні з віруючими, НДЗ різних країн, деякими чиновниками. Найбільш важливі листи за даною темою зібрані у вже згадуваній компіляції «Виховання у дусі багаї», а також цінні дані про сприяння організації освітнього процесу містить компіляція «Центри навчання багаї».

Шогі Еффенді притаманне скромне пояснення власної ролі в історії віри. Так, наприклад, у книзі «Бог проходить поряд» він описує роль кожного з центральних фігур віри: Баб – «Предтеча», проголосив прихід Нового Порядку, що породжений Божим промыслом; Багаулла – «Обіцяний», сформулював основні закони й заповіді Нового Світового Порядку; Абдул-Бага – «Осередок», визначив основні риси цього Порядку, конкретизував основні принципи його побудови; свого імені у цей еволюційний ланцюжок Хранитель не вписує, а скоріше приєднується на рівні з «нинішнім поколінням їх послідовників», що «приступає до зведення його основних інститутів» [200].

Таку ж позицію Шогі Еффенді приймає й у справі побудови освітньої системи віри багаї. Зокрема він говорить, що у вченні Багаулли і Абдул-Бага система освіти не представлена як кінцева та не розроблена детально, але сформовані основні принципи та цілі навчання, що повинні бути орієнтиром для педагогів багаї. Саме на основі Священних писань Багаулли та Абдул-Бага, переконує Шогі Еффенді, має бути розроблено відповідна навчальна програма, пронизана духом вчення багаї. Закликає детально вивчати Писання віри та поступово впроваджувати у програми коледжів і університетів. За словами Хранителя, створення всезагальної освітньої системи багаї буде здійснене вченими і педагогами майбутнього [35, п. 32].

Проте перші найважливіші досягнення у системі освіти віри багаї відбулися за сприяння Шогі Еффенді уже у період Десятирічного хрестового походу (1953–1963). Перед віруючими було поставлено головне завдання – знайти шляхи масштабного розширення та укріплення віри. Вирішення цього завдання відбулося через удосконалення способів навчання віри на основі Священних писань та через консультації та консолідацію всередині громади [116].

Хранитель Віри зокрема надавав допомогу громадам своїми працями, листуванням та особистою діяльністю. Знову і знову акцентуючи увагу на принципах вчення Багаулли, Шогі Еффенді показав віруючим, що ідеї Священного Писання не втрачають актуальності навіть за нових історичних та соціальних умов.

Успіхи громад у різних частинах світу у цій справі призвели до прийняття віри великою кількістю людей. У ході Десятирічного хрестового походу (1953–1963), за життя Шогі Еффенді, розпочалось формування навчальних інститутів, кінцеве впровадження яких відбулося вже після його кончини

силами ВДС у ході Дев'ятирічного плану (1964–1973). Навчальні інститути стали для вірян інструментом поглиблення знань релігії багаї та долучення їх до учительської роботи [106].

Першими кроками на шляху формування навчальних інститутів багаї стали літні школи, що вперше були організовані віруючими США. До однієї з таких літніх шкіл під назвою «Грін Ейкр» Шогі Еффенді пише листа у 1925 р. За його словами, ця школа виконує «богоугодну функцію, вилучаючи дорогоцінні самоцвіти з копальні людства» [159]. Також він висловлює надію на продовження роботи цієї школи [159].

Шогі Еффенді переконаний у важливості виховання саме у душі багаї, адже за його словами «діти багаї зіграють важливу роль у майбутньому» [35, п. 136]. Будучи істинними віруючими, вони зможуть у майбутньому служити людству, виснаженому війнами, розчаруваннями та нещастями [35, п. 136].

Саме через пророкування великого майбутнього дітям багаї, що, окрім великих благ, матимуть й великі обов'язки перед багатостраждальним людством, важливе не просте прийняття учення багаї, а серйозна підготовка до майбутньої місії [35, п. 138] – «перебудови світу на основі й у душі вчення багаї» [35, п. 135].

Висловлює Хранитель також уже традиційне для віри багаї переконання важливості навчання дітей у ранньому віці, адже саме у ньому закладаються основи майбутньої особистості, що глибоко укорінюються у свідомості підростаючого покоління [35, п. 128]. Дитячий вік у традиції багаї Шогі Еффенді визначає до 15 років, до досягнення якого діти віруючих вважаються багаї [35, п. 141].

Метою навчання залишається майбутнє удосконалення людства та світу, в якому для багаї окреслюється завдання «...вірно служити втомленому війнами, розчарованому, нещасному людству» [201]. Тому для виконання поставлених цілей навчання багаї має базуватися на дисципліні та вихованні стійкого характеру, без яких освіта не принесе користі та буде незавершеною, переконаний Шогі Еффенді [205].

Крім того, Шогі Еффенді підтримує проголошені Багауллою принципи любові та добра, які, перш за все, мають бути застосовані в освіті та вихованні: «Любов і добро чинять значно сильніший вплив на становлення досконалого людського характеру, ніж покарання» [204].

Шогі Еффенді вірить у високий потенціал дітей багаї, які навіть у своєму юному віці можуть служити вірі особистим прикладом, показуючи високі моральнісні якості та ширший світогляд, ніж у більшості інших дітей [35, п. 140].

Для підтримання дисципліни, услід за Абдул-Бага, Шогі Еффенді радить пояснювати дітям поняття страху Божого у формі притчі [35, п. 142]. Відчуття страху перед Богом дуже важливе як для дітей, так і для дорослих віруючих, адже допомагає їм залишатися на праведній стежці. Хранитель попереджає, що лише відносно високо розвинута душа може підкорятися дисципліні завдяки силі любові, а для більшості людей це виявляється важким завданням. Проте все ж не варто у вихованні забувати про любов [35, п. 139].

Важливим завданням для багаї у галузі дитячої освіти Шогі Еффенді називає розробку навчальних програм та матеріалів, що задовольняли б потреби виховання дітей у дусі віри багаї. Саме тому він не називає конкретних книг для дитячої освіти, а закликає досвідчених віруючих спробувати розробити відповідний збірник [35, п. 128].

Поки цього не зроблено, Хранитель віри пропонує до вивчення з дітьми книги «Провісники світанку» про перші роки віри, а також про життя Христа, Мухаммада та інших релігійних лідерів, котрі у традиції багаї вважаються пророками, що, на його переконання, допоможе позбавити дітей непотрібних релігійних упереджень, які нав'язуються їм неосвіченими людьми.

Зокрема історії із життя Пророків, знайомство з їх висловлюваннями полегшать розуміння Священних писань віри багаї, вважає Шогі Еффенді.

З досвіду історії віри багаї Хранитель коментує користь поради Абдул-Бага вчити дітей заучуванню молитов та Скрижалей Багаулли та Баба, адже вона спрацювала на перспективу, заклавши у молодих душах «зерна тих духовних істин, що закладені в словах Священних віршів», на вивчення яких після досягнення зрілості часто не вистачало часу [35, п. 128].

На додаток до дитячої освіти важливе місце Хранитель віри багаї відводить спеціальним інститутам для навчання дорослих членів громади основам релігії багаї, що створені активними віруючими. Мова йде про вже згадувані вище літні школи.

За словами Шогі Еффенді, літні школи мають потенціал об'єднувати віруючих, а також притягувати до вчення багаї «нові душі» – активізувати роботу з навчання вірі [159, п. 2]. Шогі Еффенді зазначає, що літні школи дуже часто надихають небагаї на прийняття віри [159, п. 5].

Він переконаний, що благополуччя віри на пряму залежить від розвитку життя громади багаї на місцях, а це, за його словами, є основою національного зростання та розвитку віри багаї. Це завдання можливо вирішити завдяки діяльності літніх шкіл, за умови високого рівня та досконалих стандартів їх організації [159, п. 4].

За віровченням Багаулли, його послідовники покликані стати тією силою, що здатна змінити світ. Тому Хранитель віри знову наполягає на важливості самоосвіти, що має бути поєднана з практичними діями. Він звертає увагу віруючих на те, що саме на ділі можливо зрозуміти ті проблеми і завдання, вирішення яких шукає людство сьогодні [159, п. 3]. Таким чином літні школи для Шогі Еффенді вирішують цю проблему, поглиблюючи знання віруючих через програму, що складається з лекцій та практичних занять [159, п. 3].

З досвіду віруючих у справі організації літніх шкіл, Шогі Еффенді робить висновок, що успіх цьому інституту приносять три компоненти: молитви, навчання та відпочинок, що у свою чергу поглиблюють знання, підкріплюють ентузіазм і дух товариства серед віруючих громади [159, п. 7]. Саме тому він просить організаторів літніх шкіл багаї підтримувати та забезпечувати тісне соціальне та духовне спілкування і дружбу серед учасників [159, п. 11].

Хранитель впевнений, що регулярне проведення літніх шкіл перетворить їх на ефективний інструмент розповсюдження віри, освіти та підготовки вчителів-багаї [159, п. 8]. А тому радить звернути особливу увагу на їх

організацію, що має стати невід'ємною частиною усіх планів громади з навчання [159, п. 6]. Літні школи, що просякнуті радісним відчуттям братства багаї, сприятимуть вкоріненню нових віруючих у громаді, а особливо за умов малої чисельності останньої допоможуть не залишити нових віруючих на самоті [159, п. 13].

Він також прогнозує перспективи розвитку інституту літніх шкіл, які з часом перетворяться у могутні центри навчання багаї та слугуватимуть основою зростання людських ресурсів та їх консолідації у справі навчання віри [159, п. 9]. Розвиток інституту літніх шкіл є, на думку Хранителя віри, важливим фактором розвитку Адміністративного порядку віри багаї [159, п. 12].

Після того, як інші громади світу зацікавилися досвідом США у проведенні літніх шкіл, вони зверталися до Шогі Еффенді за роз'ясненням їх ролі та схеми управління [159, п. 14]. Відповідаючи на ці запити, він зазначив, що назва «літні школи» не є обов'язковою, справи можуть управлятися МДЗ [159, п. 14] або спеціальними обраними комітетами [159, п. 15], але залишатися у прямому підпорядкуванні НДЗ, адже є явищем національним [159, п. 14; п. 15]. Місце та сезон проведення таких шкіл не є особливо важливим, адже першочергово вони повинні виконувати свої головні завдання – поглиблення знань віруючих, розширення та консолідація громади [159, п. 18].

Важливими елементами навчальних програм таких шкіл, підкреслює Хранитель, є інтелектуальна підготовка з історії, принципів та учення віри, застосування у житті віруючого принципів моральної поведінки [159, п. 11].

Окрім цих знань, віруючим необхідно надавати роз'яснення ключових принципів адміністрації багаї [159, п. 19]. Таким чином в учасників цих заходів повинна виробитись звичка постійного опанування віровчення, адже за словами Шогі Еффенді, чим більше людина буде вчитуватись у священні слова, тим ясніше перед нею постане захована у них істина [159, п. 20].

Радить він вивчати також іслам та Коран, оскільки вважає, що «знання цієї Священної Книги абсолютно необхідне кожному віруючому для того, щоб адекватно розуміти й усвідомлено читати Писання Багаулли» [159, п. 23].

На додаток до Священних писань багаї та Корану, пропонує до вивчення книги «Провісники світанку» як ілюстрацію історії віри багаї [159, п. 21], а також власне послання «Прихід Божественної Цивілізації», що являє собою концентрацію етики багаї – норми поведінки багаї, на основі яких має бути сформований курс з основ удосконалення характеру [159, п. 25].

Шогі Еффенді скеровує віруючих удосконалювати майстерність проведення навчальних заходів та рівень викладання на них [159, п. 24]. Окрім того, Хранитель віри просить не розпорошувати уваги на другорядні предмети вивчення, такі як психологія наприклад, щоб зосередитись якнайкраще на поглибленні особистого розуміння учення віруючими [159, п. 27].

У своїх посланнях він намагається донести до віруючих важливість розширення сфери діяльності таких шкіл, які, на його думку, мають запрошувати на навчання не лише багаї, а й небагаї. Саме в цих школах, за переконанням Шогі Еффенді, небагаї «зможуть побачити, що Справа являє

Хранитель неодноразово підкреслює важливість залучення молоді до активного навчального процесу: «Вони повністю несуть на своїх плечах відповідальність за прогрес Руху; наш обов'язок зростити їх духовні почуття, просвітити їх серця світлом керівництва, яке було передане нам Учителем» [159, п. 34]. Літні школи мають перетворити молодь на «компетентних учителів» [159, п. 36], якими вони самі зобов'язані прагнути стати [159, п. 34]. Ще однією функцією літніх шкіл є допомога піонерам у адаптації та у виконанні своїх обов'язків [159, п. 39].

Ведучи мову про проблеми виховання підростаючого покоління, Хранитель Віри звертає особливу увагу на ті питання, які виділяли Багаулла і Абдул-Бага. Саме вони вказували на необхідність виховання дітей у першу чергу батьками, для яких не може бути більш важливої та актуальної справи [203].

Він наголошує, що батьківське виховання дітей має бути м'яким та тактовним: «Батькам слід м'яко і терпляче прививати своїм дітям принципи моральної поведінки, посвячувати їх в ці принципи, навчати тактовно і з любов'ю...» [205]. Таке виховання має привести у майбутньому до повного і безумовного сприйняття учення Багаулли, дати дітям духовні знаряддя, які необхідні для успішного та відданого служіння вірі, а також втілення у життя її принципів [35, п. 131].

Обов'язок виховувати власних дітей Шогі Еффенді ставить вище обов'язку віруючого розповсюджувати віру та просвітництво серед інших людей. Він також вважає, що участь у справах громади не повинна завадити виконанню обов'язку відносно власної сім'ї, хоча й розглядає можливість поєднання активної роботи з розповсюдження віри у ролі піонера та належної турботи про дітей, «від якої повністю залежить їх майбутнє приєднання до Справи» [35, п. 130].

Особливе становище матері у вихованні дітей зобов'язує її створювати вдома сприятливі умови для матеріального добробуту та духовного благополуччя дитини: «Те, що дитина вперше у своєму житті отримує від матері, є наріжним каменем його майбутнього розвитку» [202]. Мати-багаї несе найвищий та святий обов'язок за духовний розвиток і приєднання до віри. Хранитель нагадує, що мати повинна прагнути «вдихнути в їх серця любов до Багаулли», підготувати їх до досягнення зрілості, щоб вони сприйняли Багауллу та його учення [35, п. 131].

У листуванні з віруючими коментує висловлювання Абдул-Бага щодо «важкої дитини» і просить не сприймати ці слова буквально, хоча й не заперечує їх правильність. Абдул-Бага ніколи не казав, що дитині потрібно давати повну свободу, адже, як зазначає Шогі Еффенді, освіта багаї базується на переконанні, що кожній дитині, окрім природних талантів, притаманні й природні недоліки, які вихователі – батьки, шкільні вчителі, духовні наставники та керівники – повинні прагнути виправити. Важливим у цій справі на рівні з вихованням є прищеплення навичок дисципліни – фізичної, моральної та інтелектуальної. Виховання без дисципліни не зможе принести бажаних результатів. У вірі багаї вважається, що при народженні дитина не є досконалою і навіть «схильна до зла». Для забезпечення здорового фізичного та

морального розвитку виховання має приводити у рівновагу її природні схильності, шліфуючи і спрямовуючи їх, і навіть за необхідності придавлювати або регулювати деякі з них. Хранитель наголошує на тому, що батьківська роль має бути активною, лише молитися за своїх дітей недостатньо [35, п. 133].

Також не оминув увагою він питання виховання й освіти дітей у сім'ї, де один з батьків – багаї, а інший – ні. Просить батьків знайти оптимальне рішення цієї непростой ситуації, у результаті якого буде досягнуто укріплення єдності сім'ї і принесе благополуччя дітям у майбутньому. Коли діти досягнуть віку зрілості (15 років), їм мають представити право самостійного вибору віросповідання, що не повинно залежати від бажання і прагнення їх батьків [35, п. 134].

У справі освіти і виховання дітей великі надії Шогі Еффенді покладав на Місцеві Духовні Збори кожної громади. Вони, за переконанням Хранителя, повинні використовувати всі свої можливості, як матеріальні, так і духовні, щоб сприяти просвітництву молоді та навчанню дітей. Духовні збори зобов'язані засновувати навчальні центри багаї, організовувати їх роботу, керувати нею та забезпечувати оптимальні умови для їх розвитку [35, п. 127].

Аналізуючи письмові джерела, що у віросповідній традиції багаї відносяться до Шогі Еффенді – Хранителя Віри, приходимо до висновку, що концепція освіти та виховання у діяльності Шогі Еффенді отримала два шляхи розвитку, а саме:

- виховання та освіта дітей на основі принципів віри багаї;
- навчання віри – поглиблення знань щодо віри у віруючих та проповідь віровчення людям, що не є послідовниками релігії.

На основі приписів та настанов Багауллі і Абдул-Бага, що сформували основні принципи, мету та цілі навчання та виховання, Шогі Еффенді поклав початок розвитку сучасної системи освіти багаї через сприяння впровадженню нових освітніх інститутів віри багаї як інструментів розширення та консолідації громади віруючих багаї.

2.4 Всесвітній Дім Справедливості та практичне втілення принципу всезагальної освіти

Всесвітній Дім Справедливості – найвищий адміністративний орган віри багаї. Був визначений у Священних Писаннях Багауллі, зокрема вперше у «Кітаб-і-Агдас» названий як Дім Справедливості.

У інших текстах Багауллою було визначено функції та межі діяльності цього адміністративного органу. Так Дім Справедливості отримує вищу владу у віри багаї, що благословляється Богом, та право встановлювати закони, які не були явлені Багауллою [227, С. 346–350].

Абдул-Бага у власному Заповіті визначив його роль у керівництві справами віри на рівні з Хранителем Віри та уперше назвав його «Всесвітнім Домом Справедливості» для того, щоб показати його вищість над уже існуючими місцевими Домами Справедливості, що сьогодні мають назву Національні Духовні Збори. Ним були детально розписані деталі функціонування органу, правила членства та спосіб обрання членів.

Абдул-Бага підтвердив богонатхненність даного інституту, заступництво Багаулли, що надає рішенням його членів статус «непогрішного» та обов'язкового [227, С. 346–350].

Шогі Еффенді найбільше уваги приділив впровадженню адміністративного порядку багаї, заповіданого центральними фігурами віри, за свого життя підготував необхідні заходи для впровадження ВДС. Хранитель Віри попередньо створив Міжнародну Раду багаї та призначив Десниці Справи Божої, які після його смерті закінчили впровадження ВДС [226, С. 314–317]. 21 квітня 1963 р. після закінчення Десятирічного хрестового походу, що виконував план з масштабного навчання віри, на перших виборах ВДС представники багаї чотирьох континентів таємним голосуванням обрали дев'ять його членів. З тих пір ВДС здійснює безперервне керівництво всесвітньою громадою багаї¹⁸ та регулярно переобирається раз у п'ять років.

За час своєї діяльності ВДС сприяє усесторонньому розвитку віри багаї як на адміністративному, так і духовному рівнях.

ВДС керує зростанням і розвитком всієї світової громади багаї. Ось деякі з його обов'язків, що визначені у Конституції ВДС:

- розвиток особистих і колективних духовних якостей багаї;
- збереження оригіналів Священних текстів багаї;
- захист всесвітньої громади багаї;
- збереження та розвиток світового духовного й адміністративного центру віри багаї;
- заохочення зростання всесвітньої громади багаї.

Додатково Багаулла поклав на ВДС обов'язок просувати позитивні цінності, сприяти процвітанню людства та встановленню миру в усьому світі, працювати «для освіченості народів, розвитку країн, захисту людини і збереження її честі» [207].

За своєю юрисдикцією ВДС також покликаний вести законотворчу роботу, роз'яснюючи питання, що не згадані в Священних писаннях. Він має право відмінити свої рішення, але не закони, що явлені Багауллою.

Окрім керівництва духовними та адміністративними справами віри багаї, ВДС здійснює активну міжнародну діяльність. Зокрема у 1945 р. представники віри багаї були присутні на історичній конференції в Сан-Франциско, яка поклала початок Організації Об'єднаних Націй (далі – ООН). Відтак Міжнародне співтовариство багаї¹⁹, ще до офіційного затвердження статусу ВДС, у 1948 р. було вперше зареєстровано як міжнародна неурядова організація при відділі громадської інформації ООН.

Співпрацю з ООН продовжує ВДС уже як офіційний вищий адміністративний орган віри багаї з травня 1970 р., коли всесвітня громада багаї отримала консультативний статус при Економічній і громадській раді ООН. А у 1976 р. Міжнародне співтовариство багаї отримало консультативний статус при Всесвітня громада багаї – термін, що позначає сукупність усіх віруючих багаї світу як релігійну громаду; аналог – термін умма в ісламі. У тому ж значенні розуміємо використання терміну «міжнародне співтовариство багаї» О. В. Мартиненком, котрий окреслює його як збірне поняття для позначення релігійної течії багаї, для уніфікації російськомовних транслітерацій її назви – «бахайзм», «бехаїзм», «бехаїство», «вера бахаї» [104, с. 3].

Офіційна організаційна структура віри багаї, що представляє всесвітню громаду багаї на міжнародному рівні, передусім в ООН.

Дитячому Фонді ООН (ЮНІСЕФ).

Зусиллями членів ВДС та послідовників віри багаї зі всього світу у 1982 р. завершилось будівництво резиденції ВДС на горі Кармель (Хайфа, Ізраїль).

ВДС спирається на виборні керівні органи національного і місцевого рівнів – НДЗ і МДЗ. ВДС створив ряд допоміжних інститутів з метою підтримки своєї роботи в усьому світі, зокрема, Континентальні колегії радників та Міжнародний центр навчання.

Міжнародний навчальний центр (далі – МНЦ) був створений у червні 1973 р. Десницями Справи Божої. Ця організація виконує подвійну функцію – захист і проголошення Справи Божої (тобто навчання вірі) [158, с. 28].

Від імені ВДС було написано багато важливих звернень, послань та листів до народів світу, людства, громадських та релігійних діячів, віруючих багаї усього світу, а також видано значну кількість документів, які представляють офіційну точку зору щодо багатьох питань, що хвилює як послідовників віри, так і людство в цілому [74, с. 117].

Центральними текстами ВДС є «Обіцянка миру в усьому світі» (1985), «Століття світла» (2001), «Релігійним лідерам світу» (2002), «Одна загальна віра» (2005).

Виконуючи свої обов'язки, ВДС керує розвитком та всіма процесами всередині всесвітньої громади багаї. Тема освіти і виховання неодноразово звучить у письмових виданнях ВДС та має стратегічне значення у розвитку віри багаї.

Головною особливістю просування діяльності ВДС у сфері освіти та виховання є слідування т. зв. «Планам»²⁰, які «визначаються»²¹ ВДС і «передаються»²² Національним Зборам для виконання²³ [28].

Багаї вважають, що виконання таких Планів віри є «спробою "потрапити у струмись" Планів Бога», адже віровчення багаї виходить з твердження про існування Божественного плану щодо людства та світобудови, за яким очікується настання «Дня Божого», за літочисленням багаї – «Золотого Віку». Лідери попередніх релігій (щодо віри багаї) – у термінології багаї Явителі та Пророки – надали пророцтва про настання цього часу, а Багаулла, у свою чергу, надав людству способи та принципи побудови заповіданого Царства Божого на Землі – т. зв. у вірі багаї «Нового Світового Порядку». Для того, щоб виконання цього Божественного плану не уповільнилось, багаї усього світу прикладають максимальних зусиль для виконання Планів віри [160].

Згідно релігійного літочислення історії віри багаї або «Законоцарствування Багаї» просування планів віри розпочалось у Вік Становлення, перша і друга епоха якого відповідає часу діяльності Шогі Еффенді [28]. За цей час було приведено до виконання три плани: 1937–1944 рр. – Семирічний план, 1953–1963 рр. – Десятирічний план, 1946–1953 рр. – Семирічний план.

Використовується термінологія, загальноприйнята у російськомовних текстах громади віри багаї.

Див. 21.

Див. 21.

З 1986 року ВДС делегував НДЗ усього світу визначати особисті цілі на період, що був визначений Всесвітнім центром, що розроблялись у співробітництві з Радниками та передавались на розгляд ВДС. Звіти від НДЗ про виконання планів надсилались до Всесвітнього центру [28].

Діяльність ВДС охоплює на сьогодні третю, четверту і п'яту епохи Віку Становлення, на який припадають наступні плани:

третя епоха: 1964–1973 рр. – Дев'ятирічний план, 1974–1979 рр. – П'ятирічний план, 1979–1986 рр. – Семирічний план;

четверта епоха: 1986–1992 рр. – Шестирічний план, 1993–1996 рр. – Трирічний план, 1996–2000 рр. – Чотирирічний план, 2000–2001 рр. – Дванадцятимісячний план;

п'ята епоха: 2001–2006 рр. – П'ятирічний план, 2006–2011 рр. – П'ятирічний план, 2011–2016 рр. – П'ятирічний план [28].

За допомогою Планів віри ВДС скеровує віруючих світу через НДЗ на виконання найважливіших завдань для певного періоду історії як віри, так і людства. Таким чином планується діяльність всесвітньої громади багаї на певний проміжок часу. В основному йдеться про розвиток віри через розширення та консолідацію громади і, як правило, увага зосереджується на малорозвинених громадах або місцевостях, в яких ще не сформовано громади. Зазвичай також вирішуються питання щодо діяльності піонерів, мандруючих учителів, учителів віри, впровадження та розвитку навчальних інститутів віри, фінансування, розвитку фондів та інших принципів та обов'язків віри багаї.

Відображення головних та найбільш актуальних для конкретного періоду пунктів Планів, аналіз та оцінка проміжних результатів та досягнень, орієнтація на подальший розвиток та втілення їх змісту звучить у щорічних зверненнях до багаї світу (або окремо до кожного регіону, НДЗ та інших інститутів віри за потреби) – Посланнях до Ризвану²⁴. У цих Посланнях звучить своєрідний звіт про виконання Планів віри всесвітньою громадою багаї за минулий рік. На додаток до Послань до Ризвану, ВДС проводить широкомасштабне листування зі НДЗ, МДЗ та окремими віруючими. У таких листах висвітлюються найбільш важливі та актуальні справи віри, роз'яснюються окремі положення релігійного вчення та інші важливі питання, що стосуються внутрішніх справ віри багаї, а також загальносвітових подій. Попередній розгляд положень майбутнього плану ВДС розглядаються у традиційних щорічних Посланнях до Конференції Континентальних колегій радників.

Виходячи зі змісту переважної більшості Планів віри, центральною орієнтацією діяльності всесвітньої громади багаї є розширення та консолідація віри, яких можливо досягти через широкомасштабне навчання вірі «сприйнятливих душ», тобто представників людської спільноти, що готові сприйняти одкровення та місію Багауллі. Для ефективного навчання вірі від початку діяльності Шогі Еффенді та за увесь час існування ВДС було накопичено значний досвід у даній справі, який ретельно вивчався та аналізувався адміністративними органами віри. У результаті було поступово виведено принципи та засоби навчання вірі, ініційовано впровадження широкої мережі навчальних центрів та інститутів віри, зорієнтованих на поглиблення знань віруючих щодо віровчення та підключення їх до вчительської праці.

Ризван – один із святих свят календаря багаї, що присвячений вшануванню Оголошенню Багауллою своєї місії у саду Ризван неподалік Багдаду в квітні-травні 1863 р. [142]. Свято було встановлене самим Багауллою [17] і названо «Царем усіх свят» [142]. Святується кожного року протягом 12 днів з 21 квітня до 2 травня [158]. ВДС традиційно відправляє свої Послання усім багаї світу до свята Ризван у квітні кожного року.

Окрім навчання віри, що має явний пріоритет у Планах віри, діяльність ВДС також скерована на втілення віроповчальних принципів Багауллі. Таким чином ВДС сприяє впровадженню різноманітних ініціатив у справі освіти та виховання: курси з подолання неграмотності, організація загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних закладів освіти, а також інших соціальних ініціатив з виховання дітей, молоді та дорослих. Варто зауважити, що ВДС не має права відмінити Закони, впроваджені Священними писаннями Багауллі, серед яких є закони про обов'язкову освіту і виховання дітей.

Після Десятирічного хрестового походу, оголошеного Шогі Еффенді, віра багаї отримує новий досвід з широкомасштабного навчання віри. Успіхи у цій справі виявились у збільшенні кількості нових віруючих та кількості НДЗ у світі з 9 у 1951 р. [227, С. 346–350] до 56 у 1963 р. [246].

З 1964 р. продовження цієї кампанії вилилось у оголошення ВДС чергового етапу розширення віри багаї, що можна узагальнено назвати «навчання мас» за однойменним листом ВДС від 13 липня 1964 р.

Новий етап «навчання мас» втілено у **Дев'ятирічному плані (1964–1973)**, що розпочав планування роботи з навчання в усьому світі [246]. У Ризвані 1964 р. ВДС закликав світову громаду багаї до дій у новому Плані, що базується на досягненнях попередньої десятирічної роботи, у результаті якої було закладено основи Адміністративного порядку віри та «підготовлений ґрунт для пробудження мас, що мають ознаменувати майбутній прогрес віри» [290]. ВДС зазначає, що у справі розширення віри можливо досягти успіху завдяки «цілеспрямованим зусиллям кожного віруючого у навчанні», а також через активну участь віруючих у житті громади, їх сприянню Фонду віри, наполегливій роботі у вивченні Одкровення Багауллі [290].

У листі «Навчання мас» ВДС стверджує, що навчання віри має бути проведене для широких мас населення планети, адже замало зосередити увагу на жителях легкодоступних місцевостей. Таким чином НДЗ зобов'язані звертати свою увагу на людей з віддалених населених пунктів, бо за переконанням ВДС вони мають таке ж право дізнатися про «Справу Бога», звістку про яку несуть багаї [282].

Члени ВДС стверджують, що не варто недооцінювати неграмотних людей: їхні серце і душа надзвичайно чутливі, щоб відчутти істинне значення одкровення Багауллі [282]. ВДС застерігає вчителів віри та піонерів від спекулювання гуманітарною та соціальною допомогою – головним успіхом у справі навчання віри є «відповідь людини на Послання Бога і визнання його Посланця»: «Той, хто називає себе приналежним до багаї, повинен бути зачарованим красою вчення, і зворушений любов'ю Багауллі» [282]. Саме тому, підкреслюється у листі, важливим є надання віруючим усієї необхідної інформації про принципи і закони віри.

ВДС попереджає, що у жодному випадку новонаверненого не можна залишати на самоті з новими знаннями: йому потрібно допомогти досягти зрілості у вірі через листування, відвідування, участь у конференціях та навчальних курсах. Така участь у житті громади названа терміном «консолідація» [282]. За переконанням ВДС, розширення та консолідація у вірі

Особливу роль у цій справі відіграють навчальні центри багаї²⁵, стверджує у іншому листі ВДС [159, п. 44]. Направленістю навчальних центрів багаї ВДС називає «діяльність, що скерована на поглиблення знань друзів²⁶ з ціллю підготувати їх до активної участі у роботі з навчання» [159, п. 44].

Для роботи центрів ВДС рекомендує готувати навчальні матеріали заздалегідь на простій мові місцевого діалекту. Не оминає й змісту програми навчальних центрів й надає список предметів для викладання: історія багаї, закони і принципи вчення віри, адміністративний порядок багаї; особлива увага – образ життя багаї, важливість навчання, молитви, посту, Свята 19 Дня, виборів багаї та пожертви до фонду. [159, п. 45].

Цікаво, що ВДС не радить видавати сертифікати учасникам, що пройшли курс [159, п. 46], пояснюючи цю рекомендацію досвідом зловживання подібними сертифікатами та дипломами з боку нечесних людей [159, п. 47], та пропонує замінити сертифікат на брошуру або екземпляр книг багаї з відповідним написом. [159, п. 46; п. 47].

У Ризвані 1966 р. ВДС місцевим та національним адміністративним інститутам віри ставить завдання щодо організації та сприяння навчальній роботі за допомогою систематичних планів. Пропонується не лише організувати зустрічі у будинках віруючих, зустрічі громади, конференції, літні, зимові школи та школи вихідного дня, молодіжні конференції, а також регулярно влаштовувати групові відвідування учителів у кожному населеному пункті [254].

ВДС практикує письмові заклики до служіння піонерів та подорожуючих учителів, де вказує пріоритетні місцевості та кількість піонерів для розповсюдження віри та посилення консолідації у нових громадах [254].

Упродовж Дев'ятирічного плану ВДС усе частіше звертається до молоді та її ролі у служінні «Слову Божому цього дня». У листі від 10 червня 1966 р. «Унікальна можливість в історії людства» ВДС високо оцінює вклад молодого покоління у просування Дев'ятирічного плану, а також нагадує про його життєво важливу роль у «оприлюдненні Божого Одкровення» ще з самого початку історії віри багаї [296]. Окрім того, у даному листі члени ВДС акцентують увагу на юнацьких роках як періоді прийняття доленосних рішень для майбутнього життя молодої особи, а отже молоді не слід чекати зрілості, щоб принести користь вірі. Так ВДС виділяє три шляхи служіння, в яких юні віруючі можуть одночасно бути корисними вірі та людству:

перший – оволодіння вченням віри, одухотворення свого життя на його основі, «формування характеру відповідно до стандартів Багаулли» [296];

Даний термін проходить складний шлях еволюції у текстах віри багаї: «Навчальні центри» – «Навчальні гуртки» – «Інститути з навчання» – «Інститути з підготовки». Див. Розділ 3. Особливості організації педагогічного процесу на основі вчення віри багаї, підрозділ 3.2. Адміністративні органи віри багаї у сфері організації педагогічного процесу у межах громад.

Друзі – традиційне звернення до віруючих багаї Шогі Еффенді; сьогодні друзями прийнято називати передусім членів всесвітнього товариства багаї, проте, зустрічаються такі звернення й до небагаї.

другий – навчання вірі, насамперед своїх побратимів серед молоді; третій – виховання власних дітей як обов’язок багаї [296].

На думку ВДС, молодим людям відкриті усі дороги, адже вони дуже активні та рухливі, що може стати корисним у навчанні вірі. Юні представники багаї повинні бути еталоном для оточуючих, випромінювати світло духовності, а їх життя має відрізнятися правдивістю та порядністю, – зазначено у листі. Окрім того, молодим багаї члени Дому Справедливості радять досягати успіху у навчальній та професійній діяльності, адже для багаї це вже «саме по собі є служінням Богу» [296].

У листі від 31 жовтня 1967 р. ВДС підкреслює першочергову ціль навчальної роботи у даний проміжок часу, а саме: «просування Послання Багауллі на усіх рівнях людського суспільства та у всіх сферах життя» [291]. Вищий адміністративний орган віри закликає вчителів віри звертати увагу на особистісний підхід до кожного «слухача», таким чином у планах громади багаї мають бути сформовані підходи до будь-якого типу «слухача»: «багатий чи бідний, освічений чи неграмотний, старий чи молодий, віруючий чи атеїст, ... кочівник, фермер, студент» [291]. Проте підготовка таких планів з навчання ніколи не повинна втрачати істинної суті вчення, що порівнюється у тексті з «сяянням істини» [291].

У подальших Посланнях до Ризвану (у 1969–1972 рр.) впродовж Дев’ятирічного плану ВДС продовжує стимулювати віруючих до активізації роботи з навчання вірі, закликає посилити роботу піонерів та подорожуючих учителів. Зокрема у Посланні до Ризвану 1969 р. ВДС описує успіхи у просуванні актуального плану, та акцентує увагу віруючих, що «радісне завершення» плану можливе завдяки «заповзятій роботі, реалістичному плануванню, жертвним вчинкам, інтенсифікації роботи з навчання», а також кожен багаї має прагнути відповідати тому духовному ідеалові, який був установлений для людства Багауллою на прикладі Абдул-Бага [256].

Для просування плану ВДС радить кожному віруючому ставити перед собою індивідуальні цілі навчання [236]. Актуальна історична ситуація, у якій поєдналися «успіх розширення і консолідації віри та прогресуючий розпад світу», на думку членів ВДС, висуває перед громадою багаї обов’язок розробки нових підходів до навчання, зобов’язує багаї більш чітко презентувати образ життя громади у суспільстві [257], а для цього необхідно збільшувати розвиток та ефективність адміністративних органів віри, зокрема МДЗ [257; 258].

Таким чином у підсумку **Дев’ятирічного плану (1964–1973)** віра багаї змогла відкрити для себе 95 нових територій, збільшено кількість НДЗ до 113, які підтримують більше 17 000 МДЗ (більше на 3 000 запланованих на початку реалізації Плану), відкрито 50 Інститутів з навчання, що завдяки літнім і зимовим школам відіграють важливу роль в освіті багаї [259]. У Посланні до Ризвану 1973 р. ВДС серед трьох «найвизначніших подій» даного плану називає вихід на перший план молоді у справі навчання вірі, що відмовились «від цінностей та стандартів старого світу» і долучились до «адаптації до стандартів Багауллі» нового світу [259].

Важливою подією даного періоду розвитку освітньої парадигми віри багаї є упровадження 5 червня 1973 р. Міжнародного навчального центру (далі –

МНЦ). Його членами стали усі живі на той час Руки Справи Божої, що зобов'язані регулярно інформувати ВДС про діяльність центру за допомогою звітів. В обов'язки МНЦ входять наступні завдання:

- координація, стимулювання та скеровування діяльності Континентальних колегій радників (далі – ККР), роль посередника між ККР та ВДС;
- повна інформованість про ситуацію віри у всіх частинах світу, створення звітів і рекомендацій від ВДС у справі навчання віри, дорадча функція відносно ККР;
- сприяння розширенню роботи з навчання у «сприйнятливих» або малозабезпечених районах світу, контроль уваги ВДС та ККР на відповідних можливостях навчання віри, рекомендації для дій у даному напрямку;
- визначення та передбачення потреб у віроповчальній літературі, піонерах та подорожуючих учителях, вироблення регіональних та глобальних навчальних планів для схвалення ВДС [241].

П'ятирічний план (1974–1979) мав три основні цілі: збереження та закріплення успіхів попередніх планів, широкомасштабне розширення віри, розвиток особливого образу життя багаї, зокрема у місцевих громадах [284]. Для досягнення цих загальних цілей було поставлено виконання конкретних завдань, серед яких виховання дітей у дусі вчення віри як «найважливіший обов'язок кожного з батьків-багаї» [284]. Не на останньому місці у цій справі роль місцевих і національних громад, що повинні використовувати у спілкуванні з дітьми багаї «моральне наставництво словом і прикладом», а також долучати дітей до активної участі у житті громади багаї [284].

ВДС у П'ятирічному плані також приділяє увагу Національним навчальним конференціям, що за досвідом попереднього плану «виявилось цінним стимулом для роботи у ряді країн» і стали засобом міцної консолідації віруючих [284]. Відповідно у плані передбачено проведення Міжнародних конференцій для віруючих у багатьох країнах, що, відповідно сподіванням ВДС, сприятимуть ефективній роботі місцевих навчальних конференцій, подорожам віруючих з інших країн, а також притягуватимуть більше нових віруючих [284].

У плані також відводиться особливе місце служінню молодих людей, яким радять поєднувати здобуття освіти та професійну діяльність зі служінням інтересам віри. ВДС радить НДЗ звертати увагу на можливості молоді і пропонувати їй різні види служіння, наприклад проведення дитячих класів [284]. ВДС намагається скеровувати віруючих у сфері освіти, наполягаючи на виключному обов'язку кожного багаї отримати освіту та професію, за допомогою якої він зможе фінансово підтримувати себе і свою сім'ю. Проте у виборі професії багаї радять насамперед керуватися можливістю принесення користі громаді та людству [240].

У період П'ятилітнього плану були розроблені функції Континентальних комітетів піонерів, що дозволило посилити співпрацю піонерів з ККР та НДЗ [252].

Також упродовж даного плану ВДС звертає увагу віруючих на справу освіти та виховання підростаючого покоління. З огляду на забезпеченість більшості країн обов'язковими системами освіти та державними школами, що

задовольняють потреби «матеріальної» освіти, ВДС радить багаї, перш за все, звертати увагу на духовне та моральне виховання дітей, а також забезпечувати створення початкових шкіл у місцях, де все ще панує безграмотність [248]. Свідченням уваги до духовної освіти дітей багаї є випуск 25 серпня 1975 р. компіляції «Молитви та Скрижалі для дітей та молоді», а також 31 серпня 1976 р. компіляції «Виховання у дусі багаї», що підготований Департаментом досліджень Міжнародного центру багаї.

Ще одним важливим завданням даного плану є збільшення активності подорожуючих учителів до населених пунктів, що потребують консолідації та стимулювання [238]. ВДС ініціює процес збільшення тривалості навчальних проектів від декількох днів до 3 або 6 місяців [238].

Для забезпечення мотивування віруючих у подібних справах ВДС у 1977 р. було випущено відповідну компіляцію «Індивідуальне навчання віри» [251].

У період П'ятилітнього плану ВДС у своїх Посланнях до Ризвану високо оцінив діяльність молоді та жінок у справі навчання віри [260; 261]. Роль жінок у служінні віри значно зросла за цей період, що у результаті мало значні успіхи у галузі освіти та виховання дітей багаї, за загальною оцінкою ВДС [261].

Новий **Семирічний план (1979–1986)** зосереджений на продовженні розширення й укріплення віри багаї у світі з акцентом уваги на просування духовного, інтелектуального та громадського аспектів життя віруючого багаї. Для досягнення цієї мети планується вдосконалення органів МДЗ, які закликають упроваджувати на місцевому рівні спеціальні навчальні комісії [292].

У даному плані потреба у піонерах та подорожуючих учителях визначається як доволі висока. У цьому ж контексті звучить заклик ВДС до активної діяльності молоді та визнання потреби співробітництва сусідніх НДЗ у справі навчання віри, для чого слід продовжити практику організації навчальних заходів, що мають високий потенціал до консолідації та укріплення громади: конференцій, літніх та зимових шкіл. Зокрема у плані підкреслено важливість регулярного проведення дитячих класів багаї, що дають дітям основи знання віровчення та історії віри. Дитячі класи допоможуть виховати дітей як істинних послідовників Багаулли, а також можуть стати засобом залучення батьків до віри [292].

Семирічний план виводить у світ нове поняття для віри багаї – «навчальні школи». Термін «навчальні школи» (*tutorial schools*), як вказує ВДС у посланні, був запроваджений у громаді багаї Індії для опису простого типу школи, що організовується під керівництвом адміністративних установ багаї. У таких школах один учитель проводить заняття з основ читання, письма та інших нескладних предметів для дітей багаї та небагаї у поселенні. Додатково у цій школі проводяться дитячі багаї класи, що оцінюється ВДС як внесок у розвиток справи з навчання віри та консолідації громади. Заробітну плату вчителю та супутні витрати забезпечують батьки, а також при можливості – місцеві та національні фонди [292].

Цікавим є коментар до визначеного Багауллою обов'язку членів громади виділяти частину доходів на навчання дітей. Згідно переконання ВДС, цей

обов'язок віруючі, що проживають у країнах з розвинутою інфраструктурою та податковою системою, виконують через державні збори на підтримку державної системи освіти. Проте у світі є землі, де відсутня подібна система податків, саме тому МДЗ можуть сприяти внесенню місцевими віруючими у спеціальний фонд освіти коштів, що повинні використовуватися для підтримки «навчальних шкіл» і надання допомоги дітям малозабезпечених віруючих, а також для оплати праці вчителів [292]. Усі НДЗ повинні розробляти чіткі плани для забезпечення літературою віруючих для навчальної роботи. Для навчання вірі також рекомендується використання аудіо-записів та радіо на місцевих мовах [292].

ВДС для Семирічного плану визначає високу важливість консолідації для розвитку віри багаї: «Правильна консолідація має важливе значення для збереження духовного здоров'я громади, для захисту власних інтересів, у відстоюванні свого доброго імені, і в кінцевому підсумку для продовження самого розширення» [192].

Семирічним планом передбачається створення силами НДЗ комітетів з консолідації додатково до комітетів з навчання для керування заходами, що полягають у організації приїздів подорожуючих вчителів, проведенні зимових та літніх шкіл, інститутів вихідного дня, конференцій, запровадженні навчальних шкіл, розповсюдженні літератури багаї та сприянні вивченню її віруючими, а також передбачають організацію спеціальних курсів та інститутів для членів МДЗ. ВДС вважає, що заходи з консолідації сприяють індивідуальному духовному розвитку віруючих, допомагають об'єднати та укріпити громаду, створюють нові соціальні приклади для віруючих, стимулюють роботу з навчання [192].

Окреме місце у просуванні Семирічного плану зайняла справа укріплення інституту сім'ї багаї, натхненного ідеалом божественної любові та принципами віри багаї. Укріплення шлюбу багаї ВДС пропонує досягнути через щоденне сімейне читання Священних писань та молитов, а також через планування сімейного служіння у справі навчання віри [192].

ВДС відмічає збільшення кількості МДЗ, що запровадили регулярне проведення дитячих класів багаї. Для їхньої ефективної роботи пропонується розробити систему планів навчання, що відповідатиме віковим категоріям учнів. Такі плани уроків НДЗ мають змогу розробляти самостійно або використовуючи успішний, за оцінкою ВДС, досвід НДЗ Колумбії, Індії, Малайзії та США [192].

ВДС описує досвід НДЗ ефективного застосування навчальних шкіл (*tutorial schools*) у роботі з консолідації та розширення громади [192]. Навчальні школи багаї у одній з країн (назву країни у документі не зазначено) мають назву «Освітні центри багаї» (*Baha'i Educational Centers*), що використана для чіткого розмежування зі школами, що підтримуються державою та місцевим Департаментом народної освіти. Ці центри було створено відповідно до завдань Семирічного плану для потреб консолідації громади та МДЗ, особливо з огляду на обмежений доступ маленьких селищ до заходів, що проводяться лише під час відвідин піонерів [192].

ВДС визначає ці установи наступним чином: «"Освітні центри багаї" – це місця, де багаї та небагаї, діти та дорослі отримують, під керівництвом своїх МДЗ, спочатку духовну освіту, потім основи грамотності, і на завершення технічну освіту – навчання ремесел» [192].

Місцева влада, за свідченням ВДС, зацікавлена у роботі подібних центрів, що надають освіту широким масам населення з відсталих регіонів [192]. У відповідь на ініціативу багаї місцеві органи влади проводять тісну співпрацю з підписанням двосторонніх договорів.

Центри знаходяться повністю на фінансовому та ресурсному забезпеченні МДЗ та місцевих жителів. Вчителями таких закладів є добровольці з громади багаї, котрі підписують відмову від оплати своєї праці зі сторони місцевої влади. У свою чергу МДЗ забезпечують винагороду учителям у вигляді сільськогосподарських культур та продуктів харчування, а фінансову допомогу надають у разі потреби. Участь у діяльності центрів також беруть місцеві жителі, що навчають учнів корисним ремеслам. Навчальна програма центрів складається з трьох рівнів: духовний – учення, закони, історія та адміністративні принципи віри багаї, адаптовані до віку учня; основи базової грамотності та загальні знання, ремесла [192].

Важливою є офіційна позиція ВДС щодо прозелітизму в освітніх заходах, що проходять за ініціативи віруючих багаї. Послідовники Багаулли отримали від нього два важливі закони: першим з них є обов'язок кожного багаї навчати його вірі, другим – заборона наvertати до своєї віри. ВДС підкреслює, що існує принципова різниця між навчанням та прозелітизмом [197].

Так прозелітизмом названо «надмірний тиск на особу з метою змінити її віру» за допомогою «погроз або надання матеріальних благ як мотиву для навернення» [197].

Обов'язок багаї – навчати вірі – має йти, за словами Багаулли, «з глибини серця» [цит. за: 197]. Багаї зобов'язані передавати своєму ближньому «Послання Багаулли про керівництво Бога для людства», але не через тиск та нав'язування, а за допомогою ентузіазму, впевненості, мудрості та ввічливості «зворушити серця та уми ближніх своїх» [цит. за: 197]. Гостро осуджувався тиск з метою навернення у віру Шогі Еффенді [цит. за: 197]. Особливістю навчання вірі багаї є також елемент жертвності (Абдул-Бага: «жертвуй важливим заради найважливішого»), за яким розвиток соціальних аспектів вчення залежить від стадії зростання громади у кожній місцевості, а тому доводиться жертвувати, наприклад, створенням шкіл багаї у розвинених регіонах і зосередити увагу на громадах без розвинутої системи освіти [197].

Визначивши одним із завдань плану зміцнення галузі виховання та освіти дітей багаї, ВДС у своїх подальших листах неодноразово звертається до цієї теми. Так у період плану удосконалюються механізми реєстрації дітей та молоді багаї, де 15 років підтверджується як вік духовної зрілості особистості, коли вона бере на себе обов'язок дотримання законів, що стосуються посту та молитви. Особа у віці 15 років перед тим, як почати виконувати обов'язки багаї, повинна підтвердити, що за власною волею обирає віру багаї [194].

Також ВДС підкреслює загальні вимоги до участі дітей у житті громади. В основі залучення дітей до життя громади має, перш за все, стояти свідоме

розуміння молодшим поколінням духовного значення зборів послідовників Багауллі. Батьки мають навчити дітей цінувати можливість приймати участь у зборах громади, а також правильному поведженню на подібних заходах багаї [195].

Шестирічний план (1986–1992) поставив перед віруючими наступні основні цілі: просування Послання Багауллі до людського суспільства (збільшити кількість віруючих за рахунок груп, що ведуть племінний образ життя, збільшити кількість населених пунктів проживання багаї за рахунок відкриття провінцій, островів і т.п.); активізація участі віри в житті людського суспільства; збільшення виробництва, розподілу та використання літератури багаї; подальше прискорення зростання національних і місцевих громад багаї; збільшення уваги до всезагальної участі та духовного збагачення окремих віруючих; розширення освіти дітей і молоді багаї; укріплення сімейного життя багаї; впровадження проектів соціально-економічного розвитку у громадах, що мають стійкий розвиток [293]. ВДС підкреслює, що надані рекомендації щодо досягнення цілей плану є «основою для консультацій та стимулу для роздумів», а також радить НДЗ виробляти власні завдання для розвитку їхніх громад, що є більш актуальними на їхній погляд [293].

У справі навчання віри ВДС закликає збільшувати його можливості, за рахунок планування проектів у «сприйнятливих регіонах», що можуть вступати у віру «групами»²⁷, збільшувати міжнародне співробітництво з іншими громадами віри для навчальних проектів, відправки подорожуючих учителів, навчання спеціальних груп, що не мають доступу до освіти або роботи (країни Китаю та Східної Європи) [293]. ВДС закликає укріплювати віру в академічних колах через розвиток багаї-вченості та шляхом включення матеріалу про віру багаї у навчальні програми та підручники шкіл та вищих навчальних закладів [293].

Активною залишається позиція ВДС стосовно освітнього питання: у черговий раз підкреслюється важливість уваги до освіти дітей, молоді, а також жінок. Вирішення цього питання ВДС проводиться у двох вимірах:

- 1) духовному – навчанням основам релігії багаї, практиці та принципам життя віруючого;
- 2) матеріальному – здобуття загальної та професійної освіти, подолання неграмотності, співпраця з суспільними інститутами та державою у процесі соціального та економічного розвитку регіонів.

Для забезпечення належного освітнього процесу в обох вимірах ВДС ініціює активну роботу віруючих з розробки та розповсюдження навчальних матеріалів, програм та заходів [263].

У жіночій освіті ВДС робить акцент на проведенні заходів для закріплення практики рівності чоловіків та жінок: розробка навчальних програм та організація спеціалізованих конференцій [263]. ВДС у черговий раз закликає віруючих заохочувати молодь здобувати професії, навчатися мистецтвам та ремеслам, що стануть корисними для прогресу людства [263].

²⁷ Вступ групами – термін, що означає процес вступу людей у віру багаї великими групами, наприклад цілими селищами тощо. Є метою та результатом розвитку адміністративного порядку багаї як передумова масового переходу суспільства у віру багаї, пророкованого Багауллою у «Скрижалі до шаха Персії» [43].

Освіта та виховання дітей у душі віри багаї потенційно впливає й на укріплення сімейного життя багаї, за переконанням керівництва віри багаї [263]. Цілі ВДС освітній галузі стосовно даної категорії розділяються на три види: систематичне навчання вчителів; підготовка планів уроків для усіх вікових груп; створення навчальних матеріалів для підтримки навчального процесу [237].

Також ВДС вважає найважливішою справою віри подолання неграмотності серед віруючих, що має бути «постійною ціллю цього співтовариства» [289]. Заради цієї справи кожна громада зобов'язана планувати засоби участі у боротьбі з неосвіченістю: самостійно організовувати заходи або приєднання до вже існуючих державних та громадських проєктів. Особливо актуально ці заходи звучали у зв'язку з оголошенням ООН 1990 року Міжнародним роком грамотності. Заради цієї мети Офіс Міжнародного співтовариства багаї при ООН розпочав тісну співпрацю з НДЗ світу [289]. За власними оцінками віри багаї застосування нової парадигми розвитку віри, особливо у галузі освіти та виховання, збільшило можливості для подальшого зростання і укріплення всесвітньої громади багаї [264].

Активна участь віри багаї у галузі соціально-економічного розвитку у різних країнах світу, за словами ВДС, підняло як місцевий, так і міжнародний авторитет віри. Діяльність більше тисячі проєктів у галузі освіти, сільського господарства, охорони здоров'я та навколишнього середовища, подолання неграмотності, покращення становища жінок отримало високу оцінку та проводилось у ряді випадків при фінансовій підтримці Фонду ЮНІФЕМ при ООН, а також підтримці державного керівництва Канади, Індії, Німеччини та Норвегії [266].

Трирічний план (1993–1996) повторював та продовжував закріплення цілей, досягнутих попереднім планом. Передусім планувалося вирішення поєднання обов'язку молоді здобуття професійної освіти із обов'язком служіння вірі, адже у попередньому плані була закріплена практика Молодіжного року служіння, за яким молоді люди працювали вчителями дитячих класів багаї, служили піонерами та подорожуючими вчителями протягом року [147]. Також у центрі плану – закріплення інституту сім'ї, збільшення уваги батьків до обов'язку надання належної освіти та виховання дітей.

Питання з навчання вірі у черговий раз підіймається на вищому адміністративному рівні у зв'язку з виникненням розповсюдженого нерозуміння віруючими механізму, цілей та функцій навчання вірі. ВДС звертає увагу багаї на першочергове використання у даній справі «мудрості, відданості, ентузіазму, чистоти намірів і красномовства» [199]. Також ВДС попереджає віруючих про небезпеку використання крайнощів, що притаманно багаї за людською природою: важливо у навчанні віри досягти балансу, адже крайнощі можуть призвести або до розповсюдження віри у формі прозелітизму, або викличе розчарування як у самого віруючого, так і у його слухача [199].

У писаннях ВДС зустрічаємо особливий термін «людські ресурси Справи», що найбільшої актуальності набуває у період Трирічного плану. Поняття «людські ресурси» у вірі багаї означає віруючих, котрі готові служити заради цілей віри у ролі, наприклад, учителів віри, піонерів, подорожуючих

учителів, учителів дитячих класів багаї. Так ВДС виділяє два шляхи поповнення людських ресурсів віри: завдяки відтворенню віруючих, а також завдяки навчанню і залученню у віру нових членів громади [267].

На даному етапі розвитку віри ВДС також отримав необхідність роз'яснення належності навчальних закладів, що пов'язані з вірою багаї та масово виникають у світі. Так станом на 1994 р. у світі існують три види шкіл, що пов'язані з вірою багаї і умовно називаються 1) «багаї-школи» («*Baha'i schools*» – керуються органами віри), 2) «школи, що належать багаї» (*schools owned by Baha'is* – приватні, керуються приватними особами), 3) некомерційні школи, що натхненні вченням багаї. Два останні типи шкіл не належать інститутам віри та є особистою ініціативою приватних осіб, частиною приватного бізнесу, а тому інститути віри не мають основ для втручання у діяльність таких інституцій. Проте лише за умови, якщо такі заклади не спотворюють принципи віри багаї та не «приводять до псування доброго імені віри» [198]. Загалом подібна діяльність віруючих вітається інститутами віри, які можуть запропонувати свою підтримку і допомогу, адже головний обов'язок віри – турбуватися про освіту і виховання дітей. Проте віруючі все ж мають розуміти різницю між освітніми закладами громади та приватними ініціативами членів громади [198].

ВДС, підбиваючи підсумки попереднього досвіду Дев'ятирічного плану на національному та регіональному рівнях, оцінює ефективність навчальних інститутів, які були запроваджені на територіях з широкомасштабним зростанням. У той час був зроблений акцент на створення фізичного механізму, за якого групи, що пройшли поглиблення, запрошували нових віруючих для подальшого поглиблення. Ці заходи були ефективними для духовного збагачення віруючих та укріплення громад, проте також були сезонними та не забезпечили достатнього розвитку людських ресурсів. З'явилась відносно невелика група активних прихильників просування віри, хоча й з високим рівнем жертвності. Саме тому ВДС впевнений у потребі розгляду розвитку людських ресурсів «у новому світлі». Для цього пропонується реформувати способи навчання, створити інститути у формі організаційних структур, що виконують функції систематичного навчання.

Відтак, за переконанням ВДС, зростатиме кількість віруючих, котрі отримують «духовні прозріння, знання та навички, що необхідні для виконання багатьох завдань прискореного розширення та консолідації, у тому числі навчання та поглиблення знань великої кількості дорослих, молоді та дітей» [232]. Для досягнення цієї цілі ВДС вкотре підкреслює важливість розробки добре організованих офіційних програм, що складаються з курсів з відповідною послідовністю спеціальних навчальних програм [232].

Навчальний заклад знаходиться під юрисдикцією НДЗ і має завдання, що полягає у розвитку людських ресурсів. Для ефективної діяльності подібних інститутів необхідна підтримка Радників та членів Допоміжних колегій. Радники та НДЗ повинні консультиватися з приводу функціонування навчальних центрів: фінансування, бюджет, зміст та планування програм, розробка навчальних програм і курсів. Також інститут має співпрацювати з МДЗ та комітетами, що відповідають за адміністративні плани та проекти з

розширення та консолідації, для забезпечення участі нових людських ресурсів у важливих справах віри. Для навчальних програм інститут може використовувати комбінацію матеріалів, які розроблені у даній місцевості з успішними програмами, розробленими в інших громадах. Важливою є підтримка МНЦ у поширенні навчальних матеріалів, що мають успіх у різних точках світу. Але найбільшу увагу все ж слід приділяти проведенню дитячих класів багаї [232].

ВДС черговий раз підкреслює священний обов'язок кожного віруючого багаї навчати віри, особливо з огляду на відсутність священнослужителів. Інститути віри також зобов'язані сприяти просуванню віри, проте, лише «завдяки духовним рішенням та діям окремих віруючих віра просувається вперед на своєму шляху до завершальної перемоги» [250].

Чотирирічний план (1996–2000) характеризується загальним терміном, що вживається ВДС найчастіше – «розвиток людських ресурсів». У центрі плану – розширення на національному та регіональному рівнях ролі Інститутів з підготовки, що включають у себе навчальні заклади та центри багаї. Саме на них ВДС покладає надії у збільшенні контингенту віруючих, котрі здатні будуть «здійснювати широкий спектр послуг Справі», а це, у свою чергу, призведе до майбутнього «процесу вступу групами» [242].

Важливим внеском навчальних центрів ВДС називає їх участь у програмах Відділу соціально-економічного розвитку (OSED, далі – ВСЕР), адже поза їх увагою не залишені теми грамотності, первісної медично-санітарної допомоги, покращення становища жінок [270].

Дванадцятимісячний план (2000–2001). У писаннях ВДС починається відділення духовного виховання підлітків від дитячого виховання [249]. Серед молодих людей у суспільстві ВДС виділяє ранній юнацький вік з 12 до 15 років як «особливу групу з особливими потребами, що знаходиться між дитинством і юністю, коли багато змін проходять в них» [271]. Тому громада отримує заклик розробки особливих програм для підліткового віку, що сприятимуть їх соціальній взаємодії з дорослими та молоддю.

Обов'язковим для Інститутів з підготовки є включення у свої навчальні програми курсів підготовки учителів дитячих класів для місцевих громад. Особлива увага віруючих звертається на формування у суспільстві правильного ставлення до дітей, збільшення загального інтересу до їх благополуччя: «Діти найдорогоцінніший скарб, яким спільнота може володіти, адже у них є обіцянка та гарантія майбутнього» [271].

На додаток до відповідного домашнього виховання дітей у дусі багаї, батьки повинні належним чином залучати дітей до класів багаї [271].

У результаті Дванадцятимісячного плану проведення дитячих класів і залучення підлітків до освітнього процесу стали невід'ємною частиною діяльності більшості громад багаї світу [272].

П'ятирічний план (2001–2006). Головними цілями плану є систематичне просування розвитку віри для вступу групами, а також забезпечення расової та гендерної рівності.

Серед завдань плану окреме місце виділяється розвиткові освіти та виховання, з акцентом на навчання у дусі віри багаї. Таким чином планується

удосконалення навчальних установ багаї, формування у середині місцевої громади нових адміністративних утворень – кластерів²⁸, збільшення ядра активних віруючих, забезпечення отримання початкової та професійної освіти дітьми, підлітками, молоддю, забезпечення участі молодшого покоління у справах громади, зокрема консультаціях, збільшення кількості заходів для молодших членів віри [285].

ВДС визначає трьох учасників розвитку плану, якими виступають: громада, окремі віруючі, інститути віри. Цей план відрізняється тим, що до кожного вікового рівня ВДС звертається окремо: до дітей, підлітків, молоді та дорослих віруючих багаї [285].

Дітям та підліткам, окрім дотримання духовних обов'язків багаї відповідно до віку, а також вивчення основ віри багаї, ВДС радить ділитися вірою з ближніми.

Молоді багаї, з огляду на їх духовну зрілість, як прийнято вважати у вірі багаї, отримують серйозніші заклики: відповідальність за здобуття освіти і професії, заклик до реєстрації у навчальному гуртку і проходженні серії курсів, відповідальність за молодших побратимів, активна участь у житті громади, зокрема у навчанні віри.

Дорослі члени громади є її рушійною силою, адже на них лягає більшість обов'язків у справі просування плану, у т. ч. сприяння розвитку навчальної діяльності у громаді, відповідальність за освіту і виховання дітей, зміцнення інституту шлюбу та сімейного життя, розробка планів особистого духовного розвитку та навчання віри, участь у навчальних курсах багаї і наставництво для дітей та молоді.

Особливі завдання отримують регіональні навчальні інститути як «двигуни систематичного зростання» [285]. Місія регіональних навчальних інститутів полягає у розробці систематичної послідовності навчання на основі «основоположних істин віри багаї» [285].

У Ризвані 2002 р. йдеться про швидкі темпи розвитку Інститутів з підготовки: у громадах, де вони мають постійну основу, сформувалися три основні види діяльності – гуртки, молитовні зустрічі, дитячі класи [273]. Поєднання цих видів діяльності у межах кластеру, узгоджена діяльність віруючих має потенціал до ефективного розширення віри зі вступом групами, що є парадигмою розвитку віри багаї з 1996 р. до 2021 р. [273].

ВДС відзначає, що Інститути з підготовки у ряді країн стали ефективним засобом стійкого та швидкого зростання громади [274]. Також керівний орган віри інформує, що більшість НДЗ у різних країнах вирішили прийняти навчальну програму системи курсів Інституту Рухі як «найбільш чутливу до потреб плану» [274].

Кластери стали новою умовою зміцнення громад і ефективності навчання віри, відповідно досвіду 150 країн, про що йдеться в Ризвані 2002 р. [273]. Після оголошення П'ятирічного плану НДЗ розпочали формувати у межах країни кластери, кожен з яких відповідає складу та розміру відповідно до масштабу діяльності для росту та розвитку [273].

Кластер – це частина території, що складається з близько розташованих населених пунктів у межах місцевої громади; розподілені за критеріями, що засновані на географічних та соціальних факторах, не залежать від стану розвитку громади [43].

П'ятирічний план (2006–2011) у загальному скерований на укріплення кластерів та розвиток Інститутів з підготовки за основними видами діяльності громади на місцях: гуртки, молитовні зустрічі та дитячі класи, до яких також додалися підліткові групи. Розвиток цих видів діяльності, а з ними досягнення глобальної мети віри багаї до 2021 р. – вступ до віри групами – можливе лише «через прогрес у діяльності та розвитку» трьох учасників, що уже були визначені попереднім П'ятирічним планом [276].

ВДС під час проходження П'ятирічного плану відмічає значний вплив навчальних курсів Інституту Рухі на збільшення активності віруючих, які ставлять собі за мету «втілення вчення багаї у реальність» через участь у роботі з розширення та консолідації віри [277].

Освітня парадигма багаї відрізняється від загальноприйнятої у світі. Згідно останньої, на думку ВДС, учень – це порожня ємкість для наповнення. Вважається, культура учеництва багаї сприяє розвиткові способів мислення, навчання і суспільної діяльності, за яким кожен віруючий ступає на шлях служіння, підтримуючи один одного, просуваючись цим шляхом разом. Завдяки консолідованому вивченню віри, виховується повага до знань, якими кожен володіє у даний момент, уникаючи тенденції ділити віруючих на категорії – «поглиблені» та «необізнані» [277]. Подібна система дозволяє не лише отримувати знання, а й перевіряти їх на практиці та одночасно отримувати нові рівні розуміння віри та дійсності [277].

Головна відповідальність Інституту з підготовки лежить у сфері збільшення людських ресурсів у регіоні. Інститут з підготовки, маючи на меті збільшення учасників, як структура спирається на ради та координаторів різних рівнів, а також ведучих на місцях. Він має повністю відповідати за якість та ефективність системи у цілому [277]. ВДС відводить особливе місце координаторам у дієздатності освітньої системи на всіх рівнях, що має поєднуватися зі служінням її учасників.

Члени вищого адміністративного органу віри багаї на даному етапі розвитку своєї релігії закликають Інститути з підготовки прискорити темпи розвитку дитячих класів та підліткових груп. Зокрема Інститут Рухі отримав завдання «прискорити завершення розробки курсів для вчителів дитячих класів різних рівнів, включаючи відповідні заняття для дітей від 5-6 до 10-11 років, щоб заповнити існуючу прогалину між наявними курсами та книгами для підлітків, такими як «Дух Віри» і планована до друку «Сила святого Духа», які привнесуть в програму для цієї вікової групи явні елементи вчення багаї» [277].

Окреме місце в освітньому процесі багаї займають підліткові групи, необхідність розвитку яких підкреслено у П'ятирічному плані. Завдяки особливому підходу, за яким підліткове навчання розроблено не як програма релігійної освіти, а як соціальна програма, що висвітлює важливі теми на основі принципів вчення віри багаї, відкрилася можливість долучати до участі у даному освітньому рівні багаї підлітків «у різних умовах та обставинах» [277]. Тобто його двері відкриті для підлітків різних категорій, зокрема небагаї, і завдяки опіці ВСЕР підліткові групи мають можливість виступати у ролі соціального проекту віри багаї [277].

Таким чином робота на цьому рівні стає досить активною: ВСЕР «створює на всіх континентах за допомогою команди віруючих мережу майданчиків для підготовки координаторів з десятків кластерів» [277]. Ці нові утворення отримують назву «майданчики з розповсюдження досвіду», яких заплановано створити 32 для обслуговування 640 кластерів (тобто кожен майданчик забезпечує 20 кластерів) [277].

Також у даному плані задіяна «програма інтенсивного зростання», що складається з циклів діяльності (у середньому по три місяці кожний): фази розширення; фази консолідації; фази підбиття підсумків і планування [233]. Цю програму громада повинна використовувати на кожному рівні своєї діяльності, зокрема й у галузі освіти і виховання.

П'ятирічний план (2011–2016). У період актуального плану продовжується процес укріплення уже започаткованих елементів освітнього процесу багаї. Таким чином Інститути з підготовки, які на рівні кластеру забезпечують педагогічний процес на трьох рівнях: освіта «наймолодших членів громади», освіта підлітків, що переживають «перехідний вік», освіта молоді та дорослих.

Важливим у діяльності Інститутів з підготовки, окрім наставників вказаних трьох освітніх рівнів (вчителі, вожаті, ведучі), є розвиток діяльності навчальних комітетів, а також залучення та організована взаємодія трьох координаторів (або команд координаторів – за потребою) кожного рівня педагогічного процесу багаї – дитячих класів, підліткових груп, навчальних гуртків [46].

Для допомоги Інституту Рухі, що продовжує формування навчальних матеріалів для підготовки вчителів та вожатих, а також для проведення дитячих класів та підліткових груп, ВДС створює Міжнародну консультативну раду, яка спостерігає за системою підготовки, виготовлення і розповсюдження навчальних матеріалів [46].

Даний період плану також має широкий заклик до молоді багаї взяти участь у справі наставництва дітей та підлітків – долучитися до активного служіння у ролі вчителів та вожатих. Особливо чітко ця тенденція плану прозвучала під час проведення у 2013 році 114 молодіжних конференцій багаї [49].

Поточний П'ятирічний план віри багаї триватиме у своїй реалізації до 2016 р. Детальний аналіз основних видів діяльності віри багаї у сфері освіти і виховання – дитячих класів, підліткових груп та навчальних гуртків – буде проведено у Розділі 3 даного дисертаційного дослідження з врахуванням інших важливих документів, що входять в юрисдикцію МНЦ та ВСЕР, котрі здійснюють безпосередній контроль над діяльністю громад у даній галузі, проте не наділені статусом «непогрішності» ВДС [106].

На основі аналізу документів та діяльності ВДС маємо змогу з'ясувати роль діяльності піонерів, мандруючих учителів та вчителів віри як основних учасників багаїського педагогічного процесу.

Піонер – це віруючий, котрий за особистою ініціативою прийняв заклик ВДС служити вірі на іншому континенті, у іншій країні чи місті, де відсутня громада багаї або її розвиток знаходиться на низькому рівні. Піонери змінюють

місце проживання, роботу. Вони самі заробляють собі на життя, а розповсюдженням віри займаються у вільний від роботи час [158].

Мандруючі вчителі – це віруючі, що подорожують добровільно у країни, де громада багаї відсутня або малорозвинена з метою організації навчання вірі. На противагу піонерам вони можуть не поселятися у місцевості, а відвідувати місцеву громаду, якщо вона має потребу в цьому.

Вчителі віри – рядові члени місцевої громади, що за власної ініціативи беруть участь у діяльності навчальних центрів, організації гуртків та інших освітньо-виховних закладів.

Інформацію та список країн та категорій вірян, що потребують допомоги, ВДС викладає у своїх щорічних планах.

О. В. Мартиненко стверджує, що дана категорія приналежних до віри багаї по суті виконує роль духовенства [102, с. 206], а їх діяльність, зокрема мандруючих учителів та піонерів, є однією з форм пропаганди та місіонерства у вірі багаї [102, с. 206; с. 215].

Самі ж багаї, як на офіційному рівні [197], так і в особистому спілкуванні [71], заперечують відношення вказаних видів служіння до місіонерської діяльності. У всесвітній громаді багаї місіонерством прийнято вважати професійну та оплачувану працю священнослужителів культу [158]. У даному ж випадку діяльність з навчання вірі здійснюють пересічні віруючі, добровільно, за власної ініціативи і на безоплатній основі, окрім необхідності у матеріальній допомозі [215]. Контроль за діяльністю піонерів та мандруючих учителів відсутній, проте у окремих випадках НДЗ країни, де вони проживають та діють, мають право втрутитись або скеровувати їхню діяльність [215].

У свій час Шогі Еффенді не заперечував проти застосування терміну «місіонерство» до діяльності піонерів багаї, проте все ж визнавав його небажаним, адже «це слово часто асоціюється з обивательським, фанатичного типу прозелітизму, що чужий методам багаї з поширення вчення» [215].

Не оминув дану тему увагою ВДС, що надає рекомендації щодо розповсюдження інформації про віру, за якими усі види діяльності громади мають ретельно оберігати гідність віри, а діяльність з навчання віруючих багаї не повинна зазіхати на особисте життя людей. ВДС не радить вдаватися до нав'язування розповідей про віру тим, хто не бажає їх слухати [215].

Традиційно місіонерство пов'язується з євангелізацією, апологетикою, душпастирством, часто місіонери проводять освітню діяльність. Проте відмінність освітньої та місіонерської діяльності полягає у їх конкретній спеціалізації: для місіонера пріоритетним завданням є передача свідчення про релігійний досвід, розвиток особистості слухача для нього менш пріоритетна [88, с. 45].

На відміну від місіонера, учитель у вірі багаї передусім керується завданням сприяння духовному зростанню особистості, її удосконаленню на основі засвоєння принципів віри багаї. Застосовуючи уніфіковані форми передачі релігійних знань та досвіду, послідовники віри багаї сформували т.зв. «культуру учительства та учнівства»²⁹. До прикладу, християнське вчення у

Детальніше про вказаний феномен див. у Розділі 3. Особливості організації педагогічного процесу на основі вчення віри багаї, підрозділ 3.2. Адміністративні органи віри багаї у сфері організації педагогічного процесу у межах громади.

посланнях апостола Павла (1Кор.12.28) має розрізнення дару учительства і дару апостольського служіння (місіонерства) [88, с. 45]. Відтак, на нашу думку, слід переглянути правомірність вживання терміну «місіонерство» відносно віри багаї, на противагу якому пропонуємо поняття «учительство» як форму передачі та розповсюдження релігійного знання.

Отже, ВДС від початку свого заснування є центральним адміністративним та духовним органом віри багаї, що здійснює законотворчі функції, а його рішення мають статус «непогрішних».

Для керування справами всесвітньої громади багаї ВДС використовує засоби листування: від листів до окремих віруючих та щорічних Послань до Ризвану усім віруючим світу, через впровадження низки послідовних Планів розвитку віри, за допомогою яких прогнозується подальша діяльність віруючих на кілька років у справі розповсюдження віри та консолідації громади. Дані Плани, за переконаннями багаї, продовжують справу Багаулли – донесення до жителів планети Божого Послання Нового дня, що за суттю є Одкровенням віри багаї. Маючи на меті досягнення обіцяного Богом майбутнього, за яким силами віри багаї буде побудований Новий адміністративний порядок, що об'єднає увесь світ, ВДС ставить перед віруючими завдання поступового досягнення простих цілей актуального плану.

Аналізуючи Плани ВДС від найпершого до актуального сьогодні, доходимо висновку, що об'єднуючою центральною метою усіх планів є навчання вірі «сприйнятливих душ» – людей, котрі готові визнати місію Багаулли, – за допомогою розвитку галузі освіти та виховання у вірі багаї. Таким чином концепція освіти та виховання у процесі свого розвитку та інституалізації набуває рис освітньої системи віри багаї, що має розподіл на окремі рівні з розгалуженою сіткою адміністративних органів контролю та управління, послідовною системою навчальних програм та планів, особливим набором навчальних матеріалів.

Сучасна педагогічна парадигма віри багаї, що представлена рекомендаціями ВДС щодо організації педагогічного процесу силами представників всесвітньої громади багаї та повністю спирається на Священні писання даної релігійної традиції, реалізується на рівні двох напрямів: отримання загальної і професійної освіти та виховання моральної особистості; надання релігійної освіти та виховання підростаючого покоління у душі віри багаї.

Висновки до II розділу

Розвиток концепції освіти та виховання у вірі багаї пройшов довгий шлях, який розпочався за часів раннього етапу зародження віри багаї, що пов'язується більшістю дослідників з релігією бабі та її лідером – Бабом, та продовжує свій поступ у наші дні.

Звернення до проблеми освіти та виховання у вірі багаї та пошук шляхів її вирішення мають свій початок у діяльності релігійного лідера релігії багаї – Баба. У його головному віросповідному творі «Байан» увагу приділено питанням освіти та виховання у межах населення Ірану ХІХ ст., задекларовано

орієнтацію на використання здобутків сучасної Бабові європейської наукової думки. На фоні традиційного для Ірану ісламського устрою шіїтського спрямування погляди Баба мали реформістський характер.

Зі своїм приходом Багаулла розвиває намічені Бабом ідеї освіти та виховання. Учення Багаулли відрізняється від учення його попередника своєю зорієнтованістю на усе людське суспільство, адже він позиціонує себе як продовження циклу Божественних Одкровенень, що покликане об'єднати людство завдяки єдиній релігії та загальному адміністративному порядку. Таким чином шляхи вирішення питань освіти та виховання здійснюються ним у всесвітньому масштабі.

Відкриваючи у своєму Одкровенні нові правила співжиття людського суспільства та проголошуючи закони й обов'язки віруючих перед Богом, Багаулла накреслив шлях розвитку концепції освіти та виховання у вірі багаї, що був продовжений його послідовниками – Абдул-Бага та Шогі Еффенді, а також ВДС.

Узагальнюючи концепцію освіти та виховання у вченні Багаулли, отримуємо основні категорії багайського педагогічного процесу, а саме: освіта як процес отримання людиною знань, умінь і навичок; виховання як процес надання людині знань про найвищі чесноти та правила людського життя.

Освіта у вченні Багаулли отримує наступні виміри: 1) пізнання Божественних атрибутів (якостей та імен) через отримання священних знань, що йдуть від Бога та ведуть до Бога; 2) отримання основ релігійних знань; 3) вивчення загальноосвітніх предметів та освоєння професій.

Виховання розділяється на наступні сфери: 1) Божественне виховання людства на основі релігійних Одкровенень Пророків та Явителів; 2) виховання дітей батьками та громадою у дусі віри; 3) загальне моральнісне виховання дітей батьками; 4) виховання людства послідовниками Багаулли на основі Одкровення віри багаї.

Центральним аспектом педагогіки Багаулли є формування концепції освіти та виховання у формі Божого Одкровення, за яким усяке знання має приводити до Бога. У найбільш загальному вигляді сформована концепція містить звернення до обов'язків батьків надавати освіту та виховання дітям, першість жінки у виховному процесі, рівні права чоловіків та жінок у отриманні освіти, обов'язок громади у наданні рівних прав та можливостей усім його членам, включаючи фінансову підтримку малозабезпеченим верствам

Розвиток концепції освіти та виховання продовжився завдяки тлумаченням Абдул-Бага, що сформулював принцип всезагальної освіти. Окремим досягненням Абдул-Бага є розроблена ним на основі віровчення Багаулли класифікація освіти на матеріальну, гуманітарну та духовну (божественну). Також він виділяє головні цілі освіти та виховання багаї – удосконалення людського світу. Завдяки діяльності Абдул-Бага у вірі багаї розпочинається процес розвитку особливої системи освіти, запровадження перших шкіл багаї, розробка навчальних програм і методів освіти та виховання.

На основі приписів та настанов Багаулли і Абдул-Бага, що сформували основні принципи, мету та цілі навчання і виховання, Шогі Еффенді сприяв

реалізації уже сформованої освітньої теорії віри багаї у практичному полі, завдяки чому поклав початок розвитку сучасної системи освіти багаї.

Центральною метою діяльності Шогі Еффенді стало впровадження адміністративного устрою, що було заповідано в Одкровенні Багауллі. Шогі Еффенді сприяв збільшенню громади віруючих через впровадження нових освітніх інститутів віри багаї як інструментів розширення та консолідації громади віруючих багаї. Таким чином навчання вірі оточуючих представників людського суспільства стає центральною парадигмою діяльності віри багаї у сфері освіти та виховання.

ВДС здійснює свою діяльність через засоби листування з представниками всесвітньої громади багаї, в яких відображає найважливіші для віри питання. Концепція освіти та виховання також не залишилися поза увагою центрального адміністративного органу віри багаї. Існує низка листів, заяв та послань, у яких розглядаються різні аспекти освіти та виховання як у межах віри багаї, так і у світовому масштабі. Особливо важливими для дослідження стали щорічні Послання до Ризвану, адресовані всім віруючим світу, Послання до Конференцій Континентальних колегій радників, послідовна система Планів розвитку віри, за допомогою яких планується подальша діяльність віруючих у всіх аспектах життя громади, але передусім у справі розповсюдження віри та консолідації громади.

Маючи установлені Багауллою закони та обов'язки у справі надання та отримання знань, уже сформовану центральними фігурами віри концепцію освіти та виховання, а також намічені авторитетними попередниками ВДС принципи побудови педагогічного процесу багаї, ВДС залишається доведення розпочатої справи до вимог сучасного світу у відповідності цілям та меті вчення віри багаї засобами активізації діяльності самих віруючих.

Таким чином, відповідно аналізу Планів ВДС від найпершого до актуального сьогодні, доходимо висновку, що об'єднуючою центральною метою усіх планів є навчання вірі людського суспільства за допомогою розвитку галузі освіти та виховання у вірі багаї. Не залишається поза увагою ВДС також соціальна взаємодія з суспільством заради удосконалення людства, що втілена у більше ніж тисячі ініціатив та проектів, котрі присвячені знищенню безграмотності, заснуванню шкіл для жінок, дітей та дорослих у відсталих регіонах світу та багато інших.

Учасниками багайського педагогічного процесу є піонери, мандруючі учителі та вчителі віри. На основі аналізу сфери діяльності вказаних категорій, пропонуємо переглянути застосування поняття «місіонерство» відносно педагогічної активності представників віри багаї та вживати термін «учительство» у значенні спеціалізованої діяльності з метою передачі релігійних знань і духовного досвіду наставника.

Отже, концепція освіти та виховання у вірі багаї у процесі свого розвитку набуває рис особливої освітньої системи віри багаї. Ця система має розподіл на три стадії навчального процесу, реалізація яких здійснюється завдяки розгалуженій мережі адміністративних органів управління та контролю, послідовній системі навчальних програм та планів, особливому набору навчальних матеріалів.

Сучасна педагогічна парадигма віри багаї спрямована на вирішення двох рівнів освітніх питань: 1) загальна і професійної освіта, виховання моральнісної особистості; 2) релігійна освіта та релігійне виховання у дусі віри багаї.

РОЗДІЛ 3 ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ НА ОСНОВІ ВЧЕННЯ ВІРИ БАГАЇ

3.1 Сучасний стан освітніх проектів та ініціатив всесвітньої громади багаї: світовий досвід

Члени всесвітньої громади багаї на шляху свого служіння вченню Багаулли розгорнули в усьому світі масштабну діяльність з надання знань жителям землі. Ця діяльність втілилась у великій кількості освітніх закладів, проектів та ініціатив.

Значення для віри освітніх закладів, організованих багаї, коментує ВДС у листі від 30 березня 1994 р., де вказує на їх види, функції та приналежність до адміністративної системи віри багаї [198]. Стосовно закладів, про які мова йтиме нижче, більшість підпадає за своєю суттю під визначення їх як закладів особистої ініціативи віруючих багаї, що не управляються адміністративними органами віри. Вони зазвичай є частиною приватного бізнесу. Ці ініціативи роблять внесок у справу розвитку освіти та виховання для людства з одночасним слідуванням принципам віри, що, у свою чергу, піднімають авторитет громади багаї на локальному, регіональному та міжнародному рівнях. Ці індивідуальні та групові зусилля віруючих високо оцінюються керівними органами віри та громадою, адже є реальним втіленням учення Багаулли про надання знань людству, освіту та виховання дітей, які є обов'язками послідовників віри багаї [198]. Дані проекти та ініціативи є гордістю віри багаї, адже вважаються багаї такими, що довели реальну дію вчення у справі поліпшення світу.

Діяльність віри багаї у галузі освіти головним чином спрямована на досягнення єдності людства та світового порядку: «Добробут людства, мир і безпека досяжні лише тоді, – пише Багаулла – коли міцно утвердиться єдність його» [131].

Міжнародне співтовариство багаї у своїй заяві «Шлях до процвітання людства», яка була оприлюднена на Всесвітньому саміті ООН у Копенгагені у 1995 р., стверджує, що саме знання мають стати запорукою нової історії світового порядку. За переконанням багаї, побудова всесвітньої цивілізації, що є метою віри багаї, можлива за умови розповсюдження всезагальних законів та інститутів. Для цього суспільство, а саме «ті, на кого покладено обов'язок прийняття рішень», повинні усвідомити важливість ідеї єдності світу [131].

Цієї глобальної мети Міжнародне співтовариство багаї пропонує досягнути за умови включення відповідних принципів у суспільну систему виховання та освіти, адже побудувати нове суспільство спроможні лише освічені та моральнісні люди. Тому для виховання такого покоління багаї закликають максимально розширити доступ до знань для усього людства [131].

Вирішити цю проблему покликана всезагальна освіта – один з головних принципів вчення віри багаї. Проте у заяві звучить застереження, що досягнення бажаних результатів засобами всезагальної освіти можливо лише за умови, коли люди будуть не лише отримувати знання, а й «застосовувати їх у

своїй діяльності на благо всього людства» [131].

Слідуючи вченню Багаулли, багаї переконані, що знання без підкріплення їх духовними орієнтирами нікому не принесуть користі [184]. Багаї наполягають на включенні в освітні програми моральнісних орієнтирів, які мають сформувавши у суспільстві переконання, що «служіння людству є дійсне джерело щастя, честі і сенсу життя» [76].

Багаї аргументують важливість участі релігійних організацій на рівні з державними структурами у процесі побудови освітнього процесу, адже питання духовності та моральності є сферою релігії [76]. Тим більше принципи віри багаї, а саме діалог і гармонія між релігією та наукою, мають стати запорукою успіху у пошуках «способів орієнтації наукового, технічного та економічного прогресу сучасності на поліпшення умов життя людей і сприяти процвітанню всіх жителів планети» [208].

Громади багаї в усьому світі на місцевому та національному рівнях упроваджують у життя все більше нових соціальних та релігійних проектів, що скеровані на застосування духовного та моральнісного виховання в освіті. Базою для цих проектів є три стадії навчального процесу у вірі багаї: навчальні гуртки, дитячі класи, підліткові групи.

Багаї створюють по всьому світі загальноосвітні заклади, що надають їх учням світську освіту з включенням в академічну навчальну програму духовного та моральнісного вимірів, що ґрунтується на загальних принципах віровчення віри багаї. Ці заклади виникали та розбудовувались на базі місцевих ініціатив та проектів багаї, виростаючи з «шляху служіння»³⁰ [46].

Проекти на «шляху служіння» з часом ускладнювались і розширювались у відповідності з накопиченням досвіду і наявністю людських ресурсів³¹ [106].

Так сьогодні маємо конкретні приклади еволюції освітніх проектів багаї, організованих у дусі служіння. Першим кроком є ініціатива простого віруючого (місцевий житель або/та піонер – схема може бути різною у будь-якій місцевості), який засновує початкові дитячі класи, де навчає дітей основам письма, читання та математики, а також релігійних принципів духовного життя.

Підтримкою для такої ініціативи найперше є віра у важливість місії Багаулли і багаї у світі, дух жертвності заради блага людства і конкретно місцевої громади. Віруючі розпочинають подібну діяльність часто не маючи коштів і підтримки або ж отримуючи їх лише від місцевої громади. Проте з часом накопичений досвід, визнання місцевих жителів та державних організацій, спонсорська підтримка (або й без неї) перетворюють ці прості місцеві школи у потужні заклади освіти, що наділяють їх учнів не лише необхідними знаннями, а виховують духовний стрижень особистості.

Даний термін відповідає частим зверненням у Планах ВДС до індивідуального віруючого із закликом про формування особистих планів служіння вірі. Як відповідь на заклики ВДС виникла концепція «шляху служіння» як активної спеціалізованої діяльності віруючого багаї у сфері служіння вірі та людству взагалі, котра сформована у відповідності до послідовності курсів програми Інституту Руху та може бути реалізована через ініціативні заходи соціального значення [46].

Дане поняття окреслює людей з середовища віруючих, що задіяні у справі служіння вірі і людству в якості вчителів та адміністраторів дитячих класів, підліткових груп, навчальних гуртків і т.п. Див. Розділ 2. Розвиток концепції освіти та виховання у вірі багаї, підрозділ 2.4. Всесвітній Дім Справедливості та практичне втілення принципу всезагальної освіти.

Заклади освіти, створені багаї, зареєстровані на державному рівні та співпрацюють з державними організаціями. Офіційно вони не закликають її учнів до декларації себе як багаї. У таких закладах навчаються учні різних національностей та релігій на рівних правах.

Навчальні центри багаї варіюються від простих дитячих класів до шкіл початкового та середнього рівня. Проте всі вони націлені на досягнення високого академічного рівня освіти і приділяють особливу увагу служінню суспільству, адже кожен подібний проект або центр прагне задовольняти особливі потреби суспільства, в якому він функціонує. Наведемо кілька конкретних прикладів.

У *Камбоджі* громада багаї пропонує безкоштовні щоденні заняття хлопчикам і дівчаткам будь-якого віросповідання, у яких немає доступу до державної шкільної системи [208].

Школа Сантітам Відаяком у Таїланді надає акредитовані урядом ясла, дитячий садок і початкову освіту дітям з найближчих сільських місцевостей [198].

Безкоштовна освіта, проведення дозвілля та загальний догляд для 120 дітей від 7 до 14 років із малозабезпечених сімей – це те, що надає *Асоціація Монте Кармело* в Порто Феліз (Бразилія) [208].

У 1993 р. на окраїні *Панама Сіті* відкрилась школа, у якій у невеликому орендованому приміщенні працювали учителі з кількома учнями у групі малюків, підготовчій групі і у першому класі. На початку своєї діяльності ця школа була скерована на отримання підтримки від місцевих жителів, а також розвиток академічних і адміністративних структур. Кожного року додавались два або три класи, результатом чого стало придбання постійного приміщення. З часом елементи вчення багаї, введені у навчальну програму, допомогли сформувати атмосферу навчального процесу, що пронизана такими принципами, як єдність людства, рівність чоловіків і жінок, гармонія релігії і науки.

Сьогодні школа у Панама Сіті пропонує повну початкову освіту і веде постійну програму підготовки вчителів, для підтримки високої якості навчання. Задля укріплення єдності у сім'ях і більшого залучення батьків до виховання, регулярно проводяться батьківські збори. Як служіння місцевим жителям, школа відкрила комп'ютерну лабораторію – центр професійної підготовки для жінок [208].

Бунісі (Папуа-Нова Гвінея) – віддалене село у провінції Мілн Бей. У цьому регіоні державна школа знаходиться на території, шлях до якої сповнений різних перешкод (гориста місцевість, кілометри шляху) для семилітньої дитини. Бунісі вважається важкодоступною місцевістю, що розташована 1 500 метрів вище рівня моря, а область Мілн Бей знаходиться на сході країни. Бунісі не можна знайти на більшості карт, це просто одне з безлічі сіл, які розкидані по території країни. Найближче селище з електроенергією та водопроводом – Рабараба, знаходиться на відстані двох днів шляху через гори. У Бунісі немає електрики, немає водопроводу і немає засобів зв'язку. Більшість жителів займаються натуральним господарством. У Бунісі живе близько 50 багаї і ще кілька сотень проживають по сусідству.

Школа, що була відкрита у 1995 р. місцевими багаї, працювала для дітей дошкільного віку, а з 2007 р. – також для першокласників та другокласників з довколишніх десяти сіл, таким чином обслуговуючи територію з населенням близько 1 000 чоловік. Заняття у школі проходять на місцевій мові – умаїкана, оскільки такий стандарт прийнятий у країні для перших трьох років навчання у школі. Учні платять еквівалент майже трьох доларів за семестр, а оскільки школа пройшла державну реєстрацію, то дотації на учня складають ще 99 доларів за семестр. Учні у школі дотримуються різних вір. У школі три вчителі проводять заняття для 75 дітей. Двоє з учителів – багаї, а більшість учнів – небагаї. Релігійна освіта проводиться тільки у суворо відведений час, і навчають кільком релігіям. На майбутні роки керівництво школи планує збільшення кількості класів [118].

Школу під назвою *Cimi Montessori (City Montessori School)* у 1959 р. заснували у Лакнау (Індія) Джагдіш Ганді разом зі своєю дружиною Бхарті, взявши у борг 300 рупій (менше 10 доларів) для оренди кількох приміщень, в яких навчалось лише п'ять учнів. Сьогодні ця школа готує 25 000 учнів у 15 філіалах міста.

У 2002 р. школа стала лауреатом премії ЮНЕСКО за освіту для світу. Школа Сіті Монтессорі – найбільша приватна школа у світі³². Вона широко відома завдяки тому, що в її навчальних програмах важливе місце займають цінності світового громадянства та принципи релігійної терпимості, миролюбства.

Ідеали інтернаціоналізму, що закладені у навчальний план, мають реальне відображення у міжнародних проектах, в яких школа не тільки бере участь, а й організовує. Не останнє місце у популярності школи займає якість викладання. У 2000–2001 н. р. з 1 192 учнів, що проходили стандартні національні іспити, 1 099 зайняли почесні місця за результатами.

Навчання у школі Сіті Монтессорі заохочує учнів та співробітників до різноманітної діяльності, наприклад, робота у сфері інновації в освіті: тут працює спеціальний підрозділ під назвою «інноваційне крило», що повністю присвячене дослідженням у сфері нових методів навчання і впровадженню їх в освітню програму.

Пропонований школою навчальний план містить всі академічні предмети, які необхідні учням для складання державних іспитів, проте, їхньою особливістю є моральнісна компонента, що базується на концепції світового громадянства та міжрелігійної гармонії – центральних цінностей соціального вчення віри багаї³³.

Школа Сіті Монтессорі керується політикою, відповідно до якої відмовляється від нав'язування своїм учням будь-якої релігії, у тому числі віри багаї. У педагогічній діяльності школа прагне підтримувати цінності інших релігій, тому закликає своїх учнів поважати всі віросповідання. Тут надають освітні послуги дітям, що представляють весь спектр релігійної різноманітності Лакнау, приблизно 70% населення якого складають індуїсти, 25% – мусульмани і 5% – християни і сикхи [136].

У 1999 р., коли кількість учнів у школі досягло 22 612, вона потрапила у Книгу рекордів Гіннеса видання 2000 р. як найбільша у світі за числом учнів.

У 1974 р. засновники школи декларували себе як багаї.

У Танзанії *середня школа Руаха* дає освіту молоді з 8-го до 11-го класу, приділяючи особливу увагу дівчатам. У програму школи входить діяльність з соціального й економічного розвитку, у тому числі сільськогосподарські проекти. Середня школа Руаха у Танзанії, заснована багаї у 1986 р., відрізняється від інших шкіл Східної Африки, де застосовуються тілесні покарання для учнів. Атмосфера навчання цієї школи ґрунтується на застосуванні духовних і моральнісних цінностей у вирішенні проблем повсякденного життя. Принцип рівності чоловіків та жінок, що підтримується школою та є одним з основних принципів віровчення багаї, відрізняє школу Руаха у державі, де базову освіту отримують лише хлопчики. Тут працює стипендіальна програма для дівчаток. Основними завданням школи є забезпечення якісною освітою за доступною ціною. Середньорічний дохід на душу населення у Танзанії складає близько 450 доларів США. Середньорічна вартість навчання у школі Руаха становить 175 доларів, що є вищим, аніж у державних школах, але значно нижчим, порівнюючи з іншими приватними середніми школами аналогічної якості.

Програма школи пропонує на додаток до стандартних предметів (англійська, суахілі, географія, історія, математика, фізика, біологія та хімія), дисципліни, що охоплюють такі галузі як сільське господарство, торгівля, комп'ютерна грамотність та програма «опори на власні сили», що навчає засадам підприємництва. Остання орієнтована на практичний досвід роботи у сільському господарстві. Кожен учень класу вирощує сільськогосподарські культури і має змогу продати власну продукцію на рівні, організованому школою.

Школа Руаха також відрізняється включенням моральнісного підходу до освітньої програми, що підкреслює важливість релігії, а також дотримується міжрелігійної і міжетнічної толерантності. У цій школі учні також вчать служінню людству та громаді. Так кожен учень задіяний у суспільно корисній роботі: це може бути посадка дерев для місцевої громади; робота у магазині або на молочній фермі, що діють при школі. У 1999 р. школа отримала державну нагороду в 5 000 доларів від Міністерства освіти і культури за академічні успіхи. Заклад Руаха є однією з передових шкіл регіону [212].

У Замбії створений *Фонд «Вільяма Мматл Мазетла»* (zareєстрований у 1995 р.) для розвитку та просвітництва місцевих жителів. Його діяльність розпочалась у 1983 р. зі спроби запропонувати програму підготовки та служіння, що включає професійне навчання у галузі сільськогосподарських технологій, фермерства, виробництва продуктів харчування, мистецтв та ремесел, охорони здоров'я та гігієни, а також інших практичних умінь.

Із самого початку Фонд продемонстрував свою прихильність до принципу рівності чоловіків та жінок. Переконаність у тому, що якісна освіта дівчаток критично важлива для зміни положення жінок у сучасному світі, призвела до того, що Фонд відкрив *Міжнародну середню школу «Банані»*, яка забезпечує Міжнародним сертифікатом загальної середньої освіти (ICGSE) близько 120 дівчат [208].

Проекти багаї з надання освітніх послуг не обмежуються лише заснуванням середніх загальноосвітніх шкіл. Досвід багаї складається також з

управління професійно-технічними інститутами та академіями. Так у 1985 р. у місті Індор (штат Мадхья-Прадеш, Індія) громадою багаї був заснований *Професійно-технічний інститут багаї для сільських жінок*. Метою його було безкоштовне навчання сільських жінок регіону, де панували хронічна бідність та голод, що викликані неграмотністю населення та природними особливостями регіону (часті засухи, нестача питної води).

У Професійно-технічному інституті багаї жінки навчаються грамоті, а також практичним навичкам у сфері гігієни, охорони здоров'я, захисту навколишнього середовища, раціонального природокористування та ведення сільського господарства, додаткових способів заробітку. З 1985 р. у ньому пройшли навчання понад 1 300 молодих жінок і дівчат.

У вересні 2001 р. інститут отримав самостійність в управлінні та юридично оформив своє існування. Відтоді він має назву *Інститут розвитку сільських жінок «Барлі»*³⁴. Орієнтуючись на жінок, Інститут використовує духовно орієнтовану навчальну програму, у ході якої учні аналізують кастові, племінні і класові забобони у світлі принципів багаї, а саме: рівність чоловіків і жінок, єдність людства, важливість різноманітності.

Досвід роботи закладу показав, що випускниці «Барлі» створюють нову атмосферу взаємоповаги та єдності у своїх племінних громадах, допомагають усунути кастові забобони. Програма «Барлі» з охорони навколишнього середовища вчить студенток, що турбота про природу – така ж духовна відповідальність, як і служіння суспільству. За свою діяльність «Барлі» був у 1992 р. внесений ООН у почесний список п'ятисот видатних програм у сфері захисту навколишнього середовища. У 1994 р. ЮНЕСКО відзначило його в числі одного з вісімдесяти найбільш успішних освітніх проектів у країнах, що розвиваються [72].

Аналізуючи зміст програм та результати освітніх проектів та ініціатив багаї у світі, доходимо висновку, що в основі всіх загальноосвітніх шкіл та професійно-технічних закладів, організованих багаї, знаходиться навчальна програма, що має на меті надавати учням та студентам гуманітарні і технічні знання, що вкрай необхідні для організації достойного життя людини у сучасному світі. Додатковим елементом навчальної програми багайських закладів освіти є паралельний процес виховання студентів у дусі, що відповідає релігійним принципам віри багаї.

Офіційно багаї заперечують використання у власних освітніх соціальних ініціативах суто релігійної програми. Мається на увазі, що учасники педагогічного процесу не отримують багайської релігійної освіти – їм не надаються знання з історії та віровчення віри багаї; не надається учасникам соціально зорієнтованих проектів релігійного навчання – учнів не навчають правильно дотримуватися обов'язків віруючого багаї (молитва, піст, фонди та ін.). Проте слід зауважити, що у виховному процесі використовуються духовні та релігійні принципи віри багаї, що є її центральними постулатами, а саме: рівність чоловіків і жінок, єдність людства, важливість різноманітності, відмова від усіх видів забобонів, міжрелігійне єднання. Таким чином факт

«Барлі» – це місцеве слово, що позначає центральний стовп будинку: освічені жінки мають стати «опорними стовпами» для своєї родини та місцевої громади.

застосування релігійного виховання у душі даної релігійної традиції у соціальних проектах багаї важко заперечити, особливо з огляду на попередньо прийняті нами визначення понять «релігійне виховання»³⁵ та «багаїське релігійне виховання»³⁶.

Проте багаї стверджують, що виховний процес у соціальних проектах насамперед спрямований на надання вихованцям загальнолюдських моральнісних цінностей³⁷, що, у свою чергу, перекликаються з національними особливостями конкретної місцевості, а також необхідних знань для вирішення актуальних суспільних проблем (основи гігієни, охорона навколишнього середовища, питання ВІЛ/СНІДу) [208]. Звернемо увагу на той факт, що більшість подібних проектів не знаходяться під контролем адміністративних органів багаї у галузі освіти місцевої громади.

Охарактеризувати світові соціальні проекти багаї як елемент багаїської педагогіки можливо з використанням сучасних концепцій освіти, загальноприйнятих у європейських країнах. Мова йде про модель тричленної класифікації галузі викладання знань про релігію: «в релігії» – викладання знань про релігію та її представлення у навчальній програмі «як закону», «про релігію» – знання про релігію викладаються «як факт», «у релігії» – релігійний досвід та цінності представлено для учнів «як дар» [88, с. 56]. Таким чином, базуючись на вказаній типології освіти, що проаналізована у роботах М.

Грімміта, Дж. Халла та отримала подальший розвиток у дослідженнях П. Шрайнера та Ф. Козирева, пропонуємо вважати, що багаїська педагогіка тяжіє до типу «у релігії», тобто неконфесійної (світської) освіти, що намагається пропонувати учневі релігійні та моральнісні знання як дар, щоб вони могли самостійно формувати власні світоглядні позиції та духовні установки рефлексивним шляхом. Для типу неконфесійної освіти особисте віросповідання учня не є умовою та компонентою педагогічного процесу та базується на визнанні вільного вибору релігійних переконань [88, с. 49].

Пояснення успіху багаїських навчальних закладів у країнах, які на сучасній політичній мапі позначені як такі, що розвиваються, або як «країни третього світу» порівняно з європейськими країнами та країнами, що окреслюються як «індустріально розвинені» та «з перехідною економікою» має кілька аспектів. Свою відповідь на це запитання неодноразово надавав ВДС у своїх посланнях та Планах. Однією з причин є акцент на активізації діяльності громади у важкодоступних місцевостях [286]. Паралельно стоять важкі соціально-економічні умови цих місцевостей, що спонукають багаї до жертвовного служіння, до якого у свій час закликали віруючих центральні фігури віри, зокрема й Абдул-Бага [197].

Система впливу, що передбачає розширення меж у пошуках людиною сенсу свого життя. Див. Розділ 1. Методологія дослідження та літературно-джерельна база з питань освіти та виховання у вірі багаї, підрозділ 1.2. Постановка питання про освіту та виховання як елемент релігійного вчення віри багаї: з'ясування термінології дослідження.

Навчає своїх вихованців принципам релігійного та духовного життя багаї, зорієнтоване на розкриття в особистості добродісностей (чеснот), виховує відповідне ставлення до Бога та його Божественного Плану. Див. Розділ 1. Методологія дослідження та літературно-джерельна база з питань освіти та виховання у вірі багаї, підрозділ 1.2. Постановка питання про освіту та виховання як елемент релігійного вчення віри багаї: з'ясування термінології дослідження.

Духовні цінності багаї, виходячи з логіки релігійної доктрини віри, по суті своїй і є загальнолюдськими цінностями, адже покликані об'єднати людство.

На нашу думку, роль успішності навчальних закладів на території країн, що розвиваються, може відігравати географія зародження та поширення релігійної традиції – у Ірані з'являються перші освітні проекти багаї³⁸. Також вплив мають часові рамки існування громад багаї на вище згадуваних територіях, адже ці землі були першими, на які ступали піонери та волонтери віри багаї, що засновували тут перші громади.

Очевидно, що голод і бідність, відсутність початкової освіти, суворість традиційних релігій з кастовими заборонами та обмеженнями, жорстокість навколишнього життя зробили місцеве населення «сприйнятливим» до нового вчення, яке стверджує рівність усіх людей перед Богом, незалежно від статі, походження та релігійних переконань, пропагує важливість освіти та матеріального добробуту кожної людини, мир та любов, закликає до гідного та добропорядного життя тут і зараз. Успіх освітнім ініціативам багаї також забезпечує той факт, що багаї у своїй діяльності керуються реальними потребами конкретної місцевості, а також наявними можливостями та ресурсами для їх задоволення, про що свідчать уже проаналізовані нами документи ВДС.

Проекти багаї в освітній галузі являють собою зусилля індивідів, груп і адміністративних органів багаї застосувати релігійні принципи віри для досягнення матеріального і соціального прогресу людства. Вони створюються для служіння не лише багаї, але і людям усіх вірувань, маючи претензію на розширення масштабів власної діяльності із залученням до співпраці зацікавлених урядових та громадських організацій [266]. Так сьогодні багаї було створено низку загальноосвітніх закладів, що розпочинали своє існування з місцевих ініціатив в освіті, та отримали значний успіх як у місцевому, так і у світовому масштабі [289].

Отже, для всіх навчальних закладів багаї є спільною мета – служіння людству заради покращення соціального становища населення у поєднанні з розповсюдженням духовних принципів віри багаї серед населення планети. Віруючі багаї, йдучи «шляхом служіння», засновують навчальні заклади з програмами, що базуються на принципах вчення Багаулли, діяльність яких у свою чергу сприяє матеріальному, моральному і духовному прогресу місцевого населення, а у перспективі – людства. Зважаючи на офіційну заборону засновником релігійної традиції місіонерської діяльності та пропаганди, багаї на найвищому адміністративному рівні стверджують, що соціальні «проекти розвитку не ведуться з метою формування зовнішніх зв'язків або як засіб залучення у віру людей» [208].

Проте, на нашу думку, багаї все ж знайшли шлях «поділитися» з світом вченням Багаулли: як більшість релігій, що претендують на всезагальне визнання, віра багаї надає людям можливості дізнатися основні положення віри та прийняти її. Очевидно, що освітні заклади багаї мають потенціал бути тими інструментами, що сприятимуть розповсюдженню віровчення багаї у суспільстві. Таким чином прагнення віри багаї щодо побудови нового світового порядку та розширення впливу релігії на духовні орієнтири людства

Наприклад школи багаї за часів діяльності Абдул-Бага. Див. Розділ 2. Розвиток концепції освіти та виховання у віри багаї, підрозділ 2.2. Освіта та виховання в інтерпретації Абдул-Бага.

переплітається з основною метою її вчення та діяльності – служіння – через впровадження масштабних проєктів з поширення освіти та подолання безграмотності. Результатом цих освітніх заходів та виховання підростаючого покоління на духовних засадах має стати майбутнє людське суспільство, членами якого будуть високоосвічені та високоморальні особи, на що неодноразово наголошували центральні фігури віри та ВДС.

3.2 Адміністративні органи віри багаї у сфері організації педагогічного процесу у межах громади

Розвиток питань освіти та виховання у віровченні віри багаї отримала продовження на сучасному етапі у вигляді еволюції адміністративних органів релігійної громади багаї у сфері освіти, котрі сьогодні в україномовній та російськомовній традиції отримали назву Інститутів з підготовки.

Від часів діяльності Шогі Еффенді це поняття пройшло тривалий розвиток. Досить часто у писаннях віри вживання перших форм даного поняття викликає плутанину і незрозуміння меж його застосування з боку стороннього спостерігача: літні школи, навчальні групи, навчальні центри, навчальні інститути, інститути з навчання, і нарешті інститути з підготовки.

Найперша відома згадка про організоване навчання віруючих у класах з підготовки учителів віри відноситься до 1904 р. під керівництвом Садрус-Судура (м. Тегеран, Іран) [179, С. 10–11]. Його діяльність високо оцінив у свій час Абдул-Бага, а ВДС, у свою чергу, підкреслено значний внесок цих класів у справу розширення та зміцнення віри [144]. У працях Абдул-Бага знаходимо свідчення започаткування традиції консультації віруючих громади щодо організації педагогічного процесу, а саме з приводу навчання вірі та дитячої освіти [35, п. 86].

За час діяльності Шогі Еффенді подібні ініціативи віруючих в організації систематичного навчання у межах громади укріпилися і розпочали свій розвиток. Так, відомо про організації літніх шкіл з навчання ще у 1925 р., однією з перших серед яких була літня школа «Грін Ейкр» у США, де громада багаї мала найміцніші основи розвитку [159]. Літні школи стають інструментом поглиблення знань віруючих з основ релігійного вчення багаї, його історії та практики за допомогою лекцій та практичних занять, про що свідчить Шогі Еффенді у листі від 27 січня 1932 р. [159, п. 3]. Також, відповідно змісту листа Хранителя віри від 1 травня 1932 р., літні школи створюють прецеденти, коли небагаї звертаються до віри, тобто сприяють приросту нових віруючих [159, п. 5].

Усе частіше Шогі Еффенді, високо оцінюючи потенціал літніх шкіл, у своїх працях починає вживати термін «інститут літніх шкіл» та надає їм у своєму посланні від 29 липня 1939 р. значення «центрів підготовки та навчання майбутніх учителів та піонерів», називає їх «місцями для дружби і братського спілкування різних елементів громади» [159, п. 37]. Такі «центри навчання багаї» слугуватимуть основою зростання людських ресурсів та їх консолідації у справі навчання вірі [159, п. 9].

Як бачимо, Шогі Еффенді використовує загальноприйняті сьогодні у багаї терміни – «людські ресурси» та «консолідація», що напряму пов'язані з місцем, відведеним вирішенню питань освіти та виховання у вірі багаї на сучасному етапі її розвитку. Вживання терміну «інститут» інтуїтивно пов'язується самим Хранителем із започаткованим ним розвитком адміністративної системи віри [159, п. 12].

Успіх літніх шкіл у США надихнув віруючих різних країн застосовувати їхній досвід, розширюючи мережу літніх шкіл у світі [159, п. 14]. Таким чином

почав зростати досвід їх організації та проведення, розвивалися й удосконалювалися навчальні програми [159, п. 29].

Від початку діяльності ВДС поглиблюється значення та місце подібних центрів, ускладнюється їх структура, а самі терміни для означення даних феноменів уточнюються. Так ВДС розпочинає широке вживання терміну *Teaching Institute*, вказуючи у 1964 р. на функції цих організаційних структур: «діяльність, що скерована на поглиблення знань друзів з ціллю підготувати їх до активної участі у роботі з навчання» [243].

Слід зауважити, що дане поняття у російськомовній традиції багаї отримувало різні переклади. Так у компіляції «Центри навчання багаї» словосполучення *Teaching Institute* перекладено як «учебные центры» [159, п. 44].

Узагалі вивчення російськомовних перекладів офіційних листів ВДС про організацію процесу навчання віри та формування особливих адміністративних структур, що мають забезпечувати контроль та управління цього процесу, виявляє суперечності у назві одних і тих же органів віри у різні роки діяльності НДЗ Росії, а також, у свою чергу, й НДЗ України, що користуються тими ж перекладами. На російськомовному багаїському сайті «Архіви – пам'ять громади» у публікації «Деякі терміни багаї та архівознавство» знаходимо роз'яснення даній ситуації, у якому зазначено, що у травні 1996 р. НДЗ Росії прийняло рішення про заміну терміну «Інститут» на «Центр з навчання» («Центр по обучению»). Таким чином у публікації російськомовного варіанту листа ВДС від 27 грудня 2005 р. знаходимо примітку перекладача до терміну «учебные центры»: «раніше це поняття перекладалося як "Інститути з підготовки"» [48]. У перекладах 2010 р. даний термін знову отримує написання «Інститути з підготовки» («Институты по подготовке») [112]. Також у більш ранніх російськомовних перекладах офіційної документації ВДС зустрічаємо «Інститути з навчання» («Институты по обучению»), що є дослівним перекладом *Teaching Institute*.

Причин позначення одного і того ж феномену різними термінами, на нашу думку, є декілька, а саме труднощі перекладу та адаптації іноземних термінів до іншої мовної та соціальної традиції. Національна громада багаї України з часу свого виникнення теж мала подібні проблеми з перекладом англійських термінів та їх адаптації до місцевих умов, особливо у зв'язку з часто змінюваними вимогами до вживання іншомовних слів в українській мові. Прикладом може слугувати й самоназва української громади, що змінювалась кілька разів з «бахай» на «багаї» і навпаки, а сьогодні в офіційній документації НДЗ України звучить як «бахай». Іншою причиною даної плутанини є довготривала еволюція функцій та призначення адміністративних органів віри багаї у галузі освіти, результатом якої стала зміна термінів означення даних феноменів та їх концепції, про що мова йтиме нижче.

Отже, надалі у тексті дослідження використання терміну «Інститути з навчання» буде вживатися як аналог англійського терміну «*Teaching Institutes*», що означає адміністративний орган віри багаї, який діє на національному рівні та має функції з організації навчального процесу у межах громади багаї, під час якого віруючі залучаються до процесу поглиблення знань про основи

віровчення багаї з метою активізації їх служіння у справі розповсюдження віри багаї серед іншого населення (навчання віри).

Повертаючись до розвитку адміністративних органів багаї у галузі освіти на світовому рівні, маємо зробити висновок, що систематична діяльність світових громад багаї з втілення цілей Планів ВДС результатом отримала зростання кількості Інститутів з навчання та кількості їх учасників. Так у кінці Дев'ятирічного плану (1964–1973) ВДС вказує на існування 32 Інститутів з навчання [286]. А у Ризвані 1973 р. вказано збільшення їх кількості до 50 [259]. Також ВДС зазначає, що у структуру даних Інститутів входять літні та зимові школи [259].

У Семирічному плані (1979–1986) звучить звернення до МДЗ щодо створення під їх керівництвом «навчальних комітетів» (Teaching Committees), котрі у російськомовних перекладах часто отримують назву «навчальних рад», що тісно пов'язані з діяльністю Інститутів з навчання [292].

Упродовж Шестирічного плану (1986–1992) відбувається удосконалення Інститутів з навчання, уточнення функцій, відточення організаційних моментів та зв'язків. Даним планом усесвітня громада багаї була зорієнтована на посилення активності щодо навчання віри у нових регіонах та на місцях, а одним із постійних завдань залишалось досягнення вступу до віри «групами». Розпочався новий етап активізації віруючих у пошуку шляхів вирішення цих завдань, що своє втілення отримав у процесі розробки та розповсюдження багаїських навчальних програм, матеріалів та заходів [263]. Намагаючись вирішити питання щодо забезпечення належного рівня освіти та виховання дітей багаї у дусі віри, ВДС зобов'язав віруючих у цей період досягнути трьох цілей: навчити вчителів, підготувати плани уроків, створити навчальні матеріали [237].

Таким чином як відповідь на виклик ВДС, у світі багаї почали все частіше виникати навчальні групи у вигляді індивідуальної ініціативи, здебільшого у місцевостях, де ще не було досягнуто широкомасштабного розвитку віри. Такі групи у міру своєї систематичної діяльності досягали успіху у підготовці віруючих до того, що вони змогли самостійно розпочати навчання віри у власній місцевості. Ускладнюючись, досягаючи успіху у підготовці активних віруючих, готових служити у якості вчителів, ці групи продовжували свою еволюцію через появу зв'язків з МДЗ. Навчальна група на першому етапі свого розвитку не є адміністративним органом віри, а є «командою» віруючих, «котрі намагаються рости духовно і чисельно» [106]. Поступово такі групи перетворювались у Інститути з навчання. Переймаючи цей досвід, у 1988 р. МНЦ запропонував цей приклад як новий підхід до формування Інститутів з навчання у місцевостях без значного розширення віри [106]. На відміну від власної ініціативи віруючих, МДЗ можуть спонукати віруючих на створення подібних груп та призначати ядро активних послідовників віри для розвитку Інституту з навчання [106]. У місцевостях з широкомасштабним розвитком віри багаї Інститути з навчання створювались одразу як адміністративний орган віри. У 1990 р. МНЦ оцінює Інститути з навчання «як важливий складовий елемент систематичних планів широкомасштабного розширення та згуртування» [106].

Прикладом Інституту з навчання, навчальна програма якого сьогодні визнана світом як «ефективний інструмент для просування процесу широкомасштабного розширення і об'єднання» віри, є Інститут Рухі. Діяльність Інституту Рухі, розпочата у 1970 р., першочергово розповсюджувалась на район Норте дель Каука у Колумбії (Південна Америка), а до початку 1990 р. охопила всю Колумбію та інші країни Латинської Америки. У 1988 р. НДЗ багаї Колумбії офіційно зареєстрували Інститут Рухі як некомерційну організацію з власною опікунською радою, що призначається НДЗ [147].

Програми Інституту Рухі засновані на прямому використанні Священних писань, створювались у процесі консультацій його співробітників на основі досвіду практичного застосування програм Інституту. Навчальні програми удосконалювались у залежності від того, наскільки ефективними вони були у організації процесу служіння учасників програм. Для контролю за роботою Інституту Рухі НДЗ призначали Раду Директорів, що складалась із декількох досвідчених учителів Інституту з навчання, а його діяльність обслуговувало декілька відданих місцевих послідовників віри [106]. Більш докладно про діяльність Інституту Рухі як основної програми навчання дорослих віруючих у більшості країн світу на сучасному етапі розвитку віри буде йтися нижче.

Інститути з навчання були високо оцінені ВДС у справі поглиблення знань про віру у вірян та нових членів громади. Сформовано механізм роботи навчальних груп, що зробили значний внесок у розвиток духовного життя громади. Проте не зважаючи на впровадження різноманітних заходів з навчання, ці ініціативи мали епізодичний характер. Досвід Дев'ятирічного плану не дав результатів у достатньому збільшенні кількості віруючих, котрі були б готові до активного служіння. За цей час було сформовано, за оцінкою ВДС, лише відносно невелике ядро «людських ресурсів». Тому у період Чотирирічного плану (1996–2000) ВДС прийняв нову концепцію Інститутів, що спрямована на формування систематичного навчання за офіційними навчальними програмами, які центральною метою матимуть *підготовку (training)* людських ресурсів: «Мета такого навчання – наділити постійно зростаючі контингенти віруючих духовними прозріннями, знаннями та навичками, необхідними для виконання багатьох завдань прискореного розширення та консолідації, у тому числі викладання та поглиблення великої кількості людей – дорослих, молоді та дітей» [40].

Відтепер оновлені адміністративні органи віри багаї у галузі освіти, що отримали назву *Training Institute* – Інститути з підготовки (далі – ІІ), підпорядковуються НДЗ країни. Їхня структура ускладнюється, зміцнюються зв'язки з Радниками та членами Допоміжних колегій, а також МДЗ та комітетами, що відповідають за проекти розширення та консолідації. Завдяки удосконаленій системі зв'язків між іншими органами віри, програми ІІ отримали можливість сприяти швидкому включенню учасників навчальних програм у проекти служіння [40]. ВДС ІІ називає центрами навчання багаї, які здатні у перспективі «здійснювати широкий спектр послуг Справі», а це у свою призведе до майбутнього «процесу вступу групами», який був пророкований Багауллою [242].

Детальний опис діяльності ІП надає ВДС у листі «Інститути з підготовки» («Training Institutes», квітень 1998 р.). ІП допоможуть поглибити знання про віру та духовне життя віруючого, а також розвинути його здібності до служіння. Ціль ІП – через систематичні програми збільшувати число «тих, хто присвячує себе служінню вірі». Механізм роботи цих організаційних структур має кілька важливих етапів: створення Інституту, створення логічної послідовності курсів, заснування навчальних гуртків, підготовка наставників для основних видів служіння, створення механізму координації (національний рівень – увага на ефективність курсів, створення атмосфери навчання, розповсюдження інформації про інститут, включаючи дані про кількість учасників та звіти про успішність; регіональний рівень – контроль за діяльністю навчальних гуртків, підготовка та контроль наставників за видами служіння, забезпечення навчальними матеріалами, організація додаткових навчальних заходів) [73].

У листі від 23 березня 2000 р. ВДС «Інститути з підготовки і планомірне зростання» («*Training Institutes and Systematic Growth*»), що містить матеріали підготовані МНЦ, вказується вплив навчальних комітетів, НДЗ та Радників на вибір навчальної програми ІП. Також звучить висока оцінка курсів для небагаї як прямих методів навчання [231]. ІП мають успіх у світі, адже станом на 2000 р. у світі існувало 350 ІП у 170 країнах [231]. Так як ІП основною метою мають розвиток людських ресурсів для забезпечення основних видів діяльності віри, ВДС зобов'язує їх включити у свої навчальні програми курси підготовки учителів дитячих класів для місцевих громад [271].

Цікавим, на нашу думку, є феномен, визначений у документах ВДС як культура учеництва. Дане поняття використовується у листі ВДС від 17 січня 2003 р. і пов'язується із розгортанням зусиль віруючих світу у просуванні «процесу вступу у віру групами». У документі ВДС характеризує центральний процес П'ятирічного плану (2001–2005) – розділення НДЗ територій, що знаходяться під їх юрисдикцією на кластери, що дозволило визначити стадії розвитку віри на кожній з новостворених територій для подальшого планування діяльності у кожній з них.

Процес просування кластеру від однієї стадії до іншої повністю залежав від роботи ІП даного регіону, що націлена на просування учасників навчальних програм за послідовністю курсів. ВДС аналізуючи діяльність ІП у межах кластерів, відмітив зростання активності віруючих у всьому світі, які завдяки курсам отримали натхнення та розвили у собі духовні сили для виконання необхідних видів служіння вірі – від участі у ролі вчителів дитячих класів до служіння у ролі піонерів. ВДС акцентує увагу на систематичному підході ІП, який «відкрив для багаї шлях до навколишнього суспільства, дав можливість поділитися посланням Багаулли з друзями, родиною, сусідами і колегами по роботі та розкрити перед ними багатство Його вчення» [43].

Стиль роботи, започаткований ІП, ВДС називає «навчанням у дії». Таким чином поняття культура учеництва пов'язана з широким та активним розповсюдженням процесу навчання вірі та залучення до нього великої кількості членів суспільства. Розвиваючи свою діяльність та удосконалюючи навчальні матеріали, ІП вплинули на формування основних видів діяльності місцевих громад: навчальних гуртків, молитовних зустрічей, дитячих класів,

підліткових груп, на розвиток яких ВДС покладає великі надії [273].

Загальноприйнятою та рекомендованою ВДС усім НДЗ світу є навчальна програма Інституту Рухі, що складається із чіткої послідовності курсів [274]. Інститут Рухі сьогодні продовжує розвивати види служіння віруючих за основними напрямками, до яких на сучасному етапі розвитку віри додається участь віруючих у соціальному дискурсі. Особливе місце у діяльності Інституту Рухі відіграє підготовка та удосконалення навчальних програм [277].

Важливим організаційним елементом ІП, окрім діяльності наставників трьох освітніх рівнів: вчителів дитячих класів, вожатих підліткових груп, ведучих навчальних гуртків, є розвиток роботи навчальних комітетів. Контроль якості та ефективності кожного рівня освітнього процесу багаї здійснюється за допомогою організованої взаємодії трьох координаторів (або команд координаторів – за потребою) [46].

Для допомоги Інституту Рухі, що продовжує формування навчальних матеріалів для підготовки наставників, а також навчальних матеріалів для проведення дитячих класів та підліткових груп, ВДС ініціював у 2011 р. створення Міжнародної консультативної ради, котра спостерігає за системою їх підготовки, виготовлення та розповсюдження [46].

Таким чином Інститут Рухі сьогодні є основною навчальною програмою ІП, що прийнята більшістю світових НДЗ багаї. Деякі національні громади використовують матеріали Рухі як один із курсів для вивчення. Навчальна програма Інституту Рухі представляє собою систему послідовності курсів підготовки віруючих до основних видів служіння актуального плану розвитку віри, просування яких, за свідченням ВДС, буде продовжуватись до 2021 р.

Формою проведення занять з підготовки віруючих є практичні заняття за спеціально підготованими матеріалами. Курс навчання триває близько 30 годин. Заняття ведуться у групах від 3-х і більше чоловік методом інтерактивного навчання. Учасниками навчальних гуртків можуть бути усі дорослі члени громади, починаючи з 15 років.

Курс Інституту Рухі пропонує його учасникам задуматись над духовною природою людей, розкрити їхнє внутрішнє благородство та свободу, досягнути динаміку розвитку людського потенціалу, що здійснюється через служіння людям.

Досвід реалізації програми Інституту Рухі сприяв виробленню кількох форм підготовки віруючих. Загальноприйнятою формою є навчальний гурток³⁹ на регулярній основі, що організовується відповідно до місця проживання учасників. За потреби організатори навчального процесу за даною програмою можуть задіяти інші форми реалізації програми, зокрема «викладання на відстані», що включає у себе наступні види: виїзні курси – серія курсів проводиться у місцевості, де є можливість зібрати слухачів із поселень та невеликих міст; інститутські компанії – інтенсивне проходження серії курсів на місцевому рівні протягом кількох тижнів або днів [231]. Таке різноманіття форм викладання програми Інституту Рухі розроблялось багаї з метою забезпечити доступ до навчання більшої кількості людей. За словами доктора Ільхана Сезгіна, це «стратегія надання людям можливості отримати освіту» [71

Іноді називаються навчальною групою, гуртком з навчання, гуртком здобуття знань [231].

].

На базі ІІІ у багатьох країнах світу⁴⁰, серед яких і Україна, ініціативними віруючими було запроваджено проведення навчальних курсів для небагаї. Досвід використання цих «непрямих методів навчання» вказує на значний вплив проходження курсів на прийняття віри багаї [73].

Інститут Рухі створений групою багаї у місті Пуерто Техадо, Колумбія, під керівництвом НДЗ країни [106]. Витоки історії його створення торкаються Десятирічного хрестового походу 1953–1963 рр., що надихав віруючих на активну діяльність з навчання вірі, адже його ціллю Шогі Еффенді проголосив «швидке розширення духовних володінь Багаулли, а також кінцеве встановлення структури Його адміністративного порядку» [147]. Проте не зважаючи на успіхи у збільшенні чисельності територій, де з'явилися нові віруючі, з часом темпи розширення віри почали падати і до кінця 1970-х рр. цей процес почав уповільнюватись у всьому світі. У деяких країнах віруючі наполегливо продовжували працювати над розробкою ефективних методів та програм навчання вірі, що могли б забезпечити стійкий приріст віруючих. Однією з таких програм і став Інститут Рухі.

У ході систематичних консультацій про природу масового навчання вірі на основі Священних писань багаї, невелика група багаї з 15 чоловік формувала концепцію розвитку роботи з навчання вірі. Учасники цієї групи займались пошуками прискорення динаміки духовного розвитку населення через освітню діяльність з підготовки зростаючого числа віруючих для того, щоб спонукати їх присвятити своє життя «духовному розвитку свого народу» [147].

Методологія розробки курсів та навчальних матеріалів відповідає процесу «обговорення – дія – роздуми». Співробітники Інституту Рухі не чекали на завершення розробки нового матеріалу, а відразу запускали його у практику. Досвід, консультації та «роздуми у світлі Одкровення Багаулли» вважаються умовою удосконалення навчальних програм [147].

Програми Інституту Рухі засновані на концепції «служіння Справі», а також включають важливість освіти, розвиток людського потенціалу, необхідність особистого удосконалення, активну участь віруючого у житті громади. Вважається, що розвинути здібності віруючого у служінні вірі можливо за допомогою надання навичок самостійного навчання вірі, через участь у компаніях з навчання та вивчення Писання віри, сприяння притоку віруючих та участь у ролі наставника дітей та підлітків.

Навчальні матеріали курсів стосуються розвитку духовних знань, якостей та відношень. Вони складаються в основному з цитат Священних писань віри та практичних завдань для роздумів. Від початку творці Інституту Рухі намагалися навчити таким чином віруючих покладатися на силу «Слова Бога» [147]. За допомогою наставника віруючі мають дійти до певного рівня розуміння істин, що знаходяться у вченні віри багаї.

На місцевому рівні навчальні курси, пропоновані Інститутом, проводяться у маленьких групах, де допомогу надає наставник, що виступає у ролі ведучого. Ведучого також прийнято називати «співробітником». В

⁴⁰ США, Франція, Греція, Корея, Непал, Ефіопія, Тайвань, Туреччина, Фінляндія, Індія, Бангладеш, Філіппіни, країни Балтики, Білорусь, Україна.

Інституті Рухі термін «співробітник» застосовується до всіх, хто проходить курси навчання в Інституті, викладає або використовує його матеріали, незалежно від місця проживання людини [32].

Інші члени групи складають контингент студентів і у процесі навчання звертаються до ведучого за допомогою. При цьому всі учасники чітко усвідомлюють, що вони беруть участь у процесі взаємного навчання. Відповідальність за навчання лежить на кожному з них. Перед студентом ставиться завдання самостійно проявляти активність у надбанні знань. Ведучий спрямовує цей процес, а також отримує можливість по-новому поглянути на матеріал, що вивчається [133, с. 4].

Матеріали Інституту Рухі продовжують постійно корегуватися з урахуванням багатолітнього міжнародного практичного досвіду, про що свідчать часті перевидання т. зв. Книг Рухі. На сьогодні робота з матеріалами проекту продовжується. Так у листі ВДС до багаї світу від 12 грудня 2011 р. зазначається про можливе доповнення існуючої послідовності курсів новими Книгами Рухі у кількості близько десяти, що будуть присвячені конкретним видам служіння віруючого багаї та небагаї, а також матимуть відношення до таких потреб громади багаї, як координація та управління, соціальна діяльність та залучення до дискурсів суспільства [46]. Вважається, що матеріали курсів будуть змінюватися в залежності від того, як буде розвиватися людство [71].

Основна послідовність курсів, запропонована Інститутом Рухі, спрямована на розвиток духовних і моральних якостей людини, незалежно від того, чи відносить вона себе до послідовників віри багаї. Педагогічний арсенал, що використовується у книгах Інституту Рухі, має велике практичне значення, з одного боку, для створення у майбутньому офіційної системи освіти багаї, а з іншого боку, для збагачення світового педагогічного досвіду.

Редакція змісту матеріалів проводиться у три етапи:

1 – первинний нарис (на даному етапі курс або текст містять основні поняття і безліч уривків з Писань багаї, які, як вважається, взяті разом, допомагають досягти поставлених освітніх цілей; протягом деякого часу цей первісний нарис ідей використовується невеликою групою осіб на практиці у рамках зусиль з розробки ефективного змісту курсу);

2 – альфа-версія (у міру практичного застосування матеріал вдосконалюється і починає відбивати новий накопичений досвід, враховуючи ідеї, які виникають на практиці; деякі концепції змінюються, нові уривки з Писань багаї додаються або вводиться серія простих вправ, щоб полегшити розуміння теми або допомогти розвинути важливий навик або відношення; завдяки цьому процесу з'являється зведений курс або текст);

3 – препринтна версія видання (у певний час приймається рішення, як правило, на основі цілісності змісту, зробити курс або текст більш доступним як препринтне видання; його подальше використання дає зрозуміти як змінити текст для його кращого прочитання і ефективного використання, з'являється ще кілька версій, після різного роду редакцій може врешті вийти матеріал, що готовий до публікації) [221].

Свої рекомендації до тексту та його перекладу з досвіду роботи з ним може давати кожна громада через Інститут з підготовки при НДЗ країни, який

безпосередньо зв'язується з МНЦ при ВДС та Інститутом Палабра, який займається підготовкою текстів до друку та їх розповсюдженням серед НДЗ країн світу. Інститут Палабра видання матеріалів проводить англійською, французькою, іспанською, перською та арабською мовами. Іншими мовами світу переклади робляться силами НДЗ конкретної країни після консультації місцевого ІІ з Інститутом Палабра та МНЦ та отримання дозволу на друк та публікацію матеріалів місцевою мовою. Так сьогодні переклад навчальних матеріалів багаї здійснено близько сотнею мов світу [221].

Книги Рухі представляють собою своєрідні зошити, в яких викладаються відповідно до заявленої теми витримки із Священних писань, а також містяться вправи, які пов'язані з ними. Такий виклад допомагає студенту, по-перше, глибше вивчити основи віровчення та історію віри багаї, повторити та краще запам'ятати головні молитви, замислитися над людськими якостями, здібностями та обов'язками, які в основному ілюструють згадані витримки. У межах проходження курсу кожен студент має право повернутися до попередніх книг або пройти курс певної книги спочатку, якщо відчуває у цьому потребу. Проте загальноприйнята послідовність курсів побудована методом ускладнення кожного наступного рівня [71].

До основної програми Інституту Рухі до 2011 р. входило сім книг, а саме:

Книга 1 (або Рухі-1) «Роздуми про життя духу»;

Книга 2 (Рухі-2) «Піднятися у служінні»;

Книга 3 (Рухі-3) «Духовне виховання дітей» (або «Дитячі класи багаї»);

Книга 4 (Рухі-4) «Подвійне Богоявлення»;

Книга 5 (Рухі-5) «Аніматори підліткових груп» (або «Духовне виховання підлітків»);

Книга 6 (Рухі-6) «Навчання Божій Вірі»;

Книга 7 (Рухі-7) «Разом йти шляхом служіння».

З 2011 р. розпочалася розробка двох нових книг:

Книга 8 (Рухі-8) «Заповіт»;

Книга 9 (Рухі-9) «Сімейне життя».

Рухі-1 – 7 – серія книг, яка допомагає осягнути віруючому такі питання, як: «Хто я?», «У чому сенс мого життя?», «Які мої відносини з Богом?».

Книга 8 відкриває нову серію з новими питаннями: «Я і громада», «Я і суспільство».

Деякі курси з основної послідовності мають спеціалізовані відгалуження. Наприклад, курс «Дитячі класи багаї» – Книга 3 – є підготовкою вчителів до практичної діяльності у дитячих класах першого рівня. Віруючі, котрі висловили бажання обрати цей шлях служіння, додатково проходять спеціалізовані навчальні матеріали підготовки вчителів до інших навчальних рівнів дитячих класів багаї. Цікаво, що даний тип служіння та навчальні матеріали до нього були найпершим проектом Інституту Рухі у Колумбії і є найбільш розробленим сьогодні [147].

Усі книги містять посилання на знання, уміння та навички, набуті під час проходження попередніх книг. Як зазначається у самих Книгах Рухі, послідовність матеріалів Інституту Рухі спрямована на досягнення трьох цілей: розвинути духовне бачення, передати знання про віру та допомогти знайти

навички для конкретних видів служіння.

В одному з розділів книги може бути зроблений акцент на будь-яку з трьох цілей [127]. Співробітник повинен допомогти учасникові зрозуміти кожен урок на трьох рівнях засвоєння: значення слів і речень, вживання понять, що вивчаються, у житті та діяльності і, нарешті, застосування цих понять у певних ситуаціях [63].

Головну концепцію, закладену в основу всіх книг Інституту Рухі, незалежно від цілей кожної з них, можна висловити фразою «йти шляхом служіння» [46]. Тобто віруючий, що розпочинає навчатися за програмою Інституту, стає на шлях особистого духовного розвитку та служіння людям. Різні курси допомагають учасникам у цьому, знайомлячи їх з певними концепціями, спрямовуючи їх на вдосконалення духовних якостей і вироблення належного ставлення до віри та обраної справи, розвиваючи у них навички і здібності, які необхідні для того, щоб визначити свій власний шлях служіння [131].

Розглянемо детально зміст матеріалів кожної книги Інституту Рухі.

Книга 1, що має назву «Роздуми про життя духу», складається з трьох частин: «Розуміння Писань багаї», «Молитва» та «Життя і смерть» [133]. Матеріали даного курсу є основою для розуміння наступних рівнів навчальної програми Інституту, адже зосереджують свою увагу на основах духовного життя віруючого багаї та найбільш важливих елементах учення віри, а саме сенс людського життя, важливість духовних орієнтирів, важливість молитви, а також теми життя та смерті. Розробники курсу намагались зорієнтувати віруючого на розуміння важливості вивчення основ віровчення, привити звичку самостійного читання Священних писань, навчити віруючого рефлексувати на отримані знання, думати та знаходити шляхи застосування нових знань у власному житті.

Зміст даної книги пропонує матеріал, що сприяє усвідомленню духовної природи людини, розвиває розуміння концепції і значення молитви, цілей та смислу життя. Заняття за книгою «Роздуми про життя духу» мають допомагати самовизначенню віруючого, особливо у виборі видів служіння.

Книга 2 «Піднятися на служіння» спрямована на розвиток навичок і вмінь для певних видів служіння [127]. Матеріали даної книги презентують центральну концепцію усього курсу Інституту Рухі та мають познайомити віруючого з основними видами служіння, які розвиваються громадою.

Книга орієнтує віруючого на правильне ставлення до обов'язку навчати оточуючих вірі багаї, що має дарувати радість від самого процесу, а не від очікуваних результатів. Також роз'яснюється природа жертвності багаї. Учаснику курсу пропонується розпочинати з простих видів служіння, які, у міру розвитку його здібностей, поступово будуть ускладнюватися. У ході ознайомлення з матеріалами учасники вчаться проведенню курсів поглиблення для членів громади, отримують навички представлення вчення багаї у бесідах з оточуючими.

Книга 3, що має назву «Дитячі класи багаї. Рівень 1» (попередня назва – «Духовна освіта дітей»), дає знання про концепцію виховання дітей багаї [55]. Курс містить виклад теорії процесу організації дитячих класів багаї, принципи і

поняття, що лежать в основі виховання дітей у душі віри багаї. Дане видання розвиває навички проведення простих занять з дітьми, дає можливість виробити початкове, робоче визначення мети і завдань дитячих класів багаї. У другому розділі запропоновано плани уроків, що готові до застосування у межах першого рівня дитячих класів багаї. Сьогодні у послідовності даного курсу діє три з шести рівнів дитячих класів багаї, розробка яких продовжується і сьогодні [71].

Книга 4 «Подвійне Богоявлення» [54]. У навчальній програмі Інституту Рухі три частини четвертої книги допомагають студентам отримати систематичні знання життєписів Баба і Багаулли. Тут представлено хронологічний опис життя кожного з них. Ці історичні розповіді, особливо у частині, присвяченій життю Багаулли, доповнені уривками з Писання, які висвітлюють окремі з духовних тем, пов'язаних з особою Явителя. Деякі з уривків супроводжуються вправами, а деякі вимагають лише повторного читання та індивідуальних роздумів.

Книга 5 «Вожаті підліткових груп» (попередня назва – «Аніматори підліткових груп») [12; 33]. Три розділи цієї книги зосереджені на концепціях, навичках, якостях і відносинах, які вожаті підліткових груп будуть застосовувати для ефективною освіти та виховання підлітків.

Матеріали курсу допомагають їх учасникам глибше зрозуміти значення для віри служіння молоді у якості наставників підлітків, розкривають особливості підліткового віку та специфіку відношення до підлітків у вірі багаї, на основі роздумів над уривками зі Священних писань віри. Учасники курсу отримують практичні рекомендації щодо організації занять з підлітками за основною програмою підліткових груп. Курс, що отримав попередню узагальнену назву «Наділення Підлітків Духовною Силою», має три рівні для спеціалізованого служіння у ролі вожатого підліткових груп, котрі знаходяться у стадії розробки. «Вожаті підліткових груп» – це перша книга даної серії [33, с. 1].

Книга 6 «Навчання Божій Вірі» розвиває навички навчання вірі для окремого віруючого особисто, а також для проведення домашніх зустрічей з іншими віруючими або участі у колективних заходах громади [117].

Книга 7 «Разом йти шляхом служіння» допомагає розвинути здібності, що необхідні для служіння у ролі наставника навчальних гуртків, що забезпечує проведення навчальних курсів за книгами Рухі 1 – 6, розвиває розуміння ролі мистецтва та ремесел у процесі навчання та виховання [32].

Книга 8 «Заповіт» – це перша книга в історії Інституту Рухі, під час проходження якої використовуються додаткові матеріали, без залучення яких частина її цінності для віруючого втрачається. Це найскладніша частина курсу Рухі, оскільки вона торкається теми Заповіту – Бога з віруючими, Багаулли, Абдул-Бага і Шогі Еффенді, а найголовніше – розкриває адміністративний порядок віри багаї. Для багаї Заповіт – це унікальне явище в історії розвитку віри багаї та людства загалом.

Книга 9 «Сімейне життя» на сьогодні ще не опублікована, її матеріали перебувають на стадії розробки. Проте відомо, що у змісті даного курсу плануються до розгляду такі питання як сімейне життя багаї та духовна основа

процвітання сім'ї [77].

Програма курсів Інституту Рухі є загальноприйнятною та рекомендованою ВДС в усьому світі. Проте деякі країни мають власний досвід розробки та реалізації альтернативних навчальних програм.

Наприклад, авторська програма А. А. Фурутана «Дитяча освіта багаї» (*Baha'i Education for Children*, оригінальна назва – *Kitab-i-Dars-i-Akhlagh* або «Книги для морального виховання»), що створена для громади багаї Ірану, а сьогодні використовується у Ірані, Південній Африці та Росії [209].

Складається з 13 книг, 12 з яких містять плани уроків для освіти дітей багаї, підлітків та молоді віком від 5 до 16-18 років. Остання книга являє собою керівництво вчителів з організації на принципах освіти багаї.

«Основна навчальна програма з духовної освіти» (*The Core Curriculum for Spiritual Education*) була розроблена НДЗ багаї США для забезпечення духовного виховання дітей віком від 3 до 11 років та підлітків від 12 до 14 років, також використовується для людей різного віку [190].

«Мирний пакет» (*The Peace Pack*) – навчальна програма, розроблена спеціально для багаї-класів у початкових школах Австралії, що охоплюють вік від 6 до 12 років [230]. Поштовхом для написання програми стало проголошення ВДС заяви «Обітниця в усьому світі» з нагоди Міжнародного року миру ООН у 1985 р. Програма вчить учасників відчувати себе громадянами світу, що можуть забезпечити мир у ньому. На основі принципу віри багаї, що передбачає єдність людства в його різноманітності, зміст навчальних книг спрямований на виховання духовних якостей та чеснот особистості через прищеплення навиків мирного співіснування.

Аналіз програми Інституту Рухі дає підстави стверджувати, що у освітній системі віри багаї він відіграє роль центрального рівня, на якому базуються навчальні програми двох інших рівнів – дитячих класів та підліткових груп. Відтак на основі даного рівня маємо змогу дати загальну характеристику багайської релігійної педагогіки. Застосовуючи тричленну класифікацію стилю викладання знань про релігію, у межах дослідження багайську релігійну педагогіку окреслюємо як таку, що надає своїм учням релігійну освіту «в релігії», бо вводить їх у традицію багайської конфесії, а її головним завданням є «воцерковлення» своїх учасників [169, с. 13].

Знання про релігію викладаються у даній системі як закон. Відповідно багайська релігійна педагогіка є формою конфесійної освіти, адже напругу пов'язана з віросповіданням її учасників, так само має закономірний характер та спрямована на закріплення конфесійної ідентичності як центральної освітньої цілі.

Завданнями педагогічного процесу в межах багайської релігійної педагогіки є підготовка до подій релігійного життя учнів, а саме навчання видам служіння та правил участі у релігійних святах, виховання у відповідності з етичними нормами релігійної традиції. Даний тип передбачає молитву як елемент навчання, апелює до єдності у віросповідних питаннях [88, с. 49].

Отже, діяльність Інститутів з підготовки, зокрема програми курсів Інституту Рухі займає важливе місце в упорядкуванні духовного виховання віруючих багаї, а також є прикладом організованого навчання основам

віровчення у душі недільної школи.

Залучення небагаї до навчальних проектів вказує на відкритість даної релігійної традиції для суспільства. Це є інструментом ознайомлення всіх бажаючих з віровченням Багаулли. Очевидною видається претензія курсів на можливе залучення небагаї до послідовників віри. Цього факту не можна заперечувати, особливо у контексті письмових звернень ВДС до всесвітньої громади багаї, де йдеться про потенційне розширення кластеру через збільшення потоку учасників курсів Рухі [107]. Хоча останнє не окреслюється як основна мета творцями Інституту Рухі, діяльність якого, у першу чергу, полягає у підготовці людських ресурсів до активного служіння за основними видами діяльності громади, а також духовного збагачення членів громади [147]. Проте як елемент адміністративної структури віри, що входить у юрисдикцію Інституту з підготовки та НДЗ, Інститут Рухі та його діяльність є відповіддю на загальний план віри, що полягає у збільшенні людських ресурсів для забезпечення широкомасштабного розвитку віри та консолідації віруючих.

3.3 Особливості функціонування дитячих класів багаї

Дитячі класи – це початкова програма освітньої системи багаї у галузі релігійної освіти, що отримала загальну назву «Духовне виховання дітей».

Зазвичай клас створюється для групи дітей окремого сусідства⁴¹ місцевої громади багаї. Головною метою організації дитячих класів багаї є духовне виховання дітей, батьки яких є віруючими багаї.

Дитячі класи багаї запрошують до духовного навчання дітей віком від 5 до 11 років. Заняття традиційно проходять раз на тиждень протягом двох годин. Місце проведення уроків залежить від інфраструктури місцевої громади. Як правило діти збираються вдома у одного з учасників, батьки якого люб'язно запропонували власну оселю для потреби виховання підростаючого покоління. Причиною цього є загальноприйнята децентралізація⁴² діяльності громади, що активізує віруючих кожного сусідства місцевої громади [231]. Фінансування потреб дитячих класів, що в основному передбачає закупку необхідних канцтоварів, проводиться силами місцевої громади та небайдужих батьків. Участь у заняттях можуть брати також діти, чиї батьки не є членами громади, але за умови їхньої згоди.

Уроки у дитячих класах проводять наставники – вчителі дитячих класів, що обов'язково пройшли підготовку в ІІ при НДЗ багаї країни на курсах Інституту Рухі «Дитячі класи багаї». Саме від навичок та якостей учителя залежить хід уроку, успіхи учнів у засвоєнні нових знань, а також ефективність духовного виховання дітей у дусі віри багаї.

Під час занять діти проходять навчання за спеціально розробленою програмою, що заснована на Писаннях віри та включає 6 років навчання (або 6 рівнів). Сьогодні громади багаї в усьому світі ведуть активну роботу над наповненням та удосконаленням навчальних матеріалів, перекладом їх національними мовами. Актуальними є матеріали для трьох перших рівнів – три книги, що містять теоретичну підготовку для вчителів та плани уроків [46].

Загальними для всіх громад багаї є базові принципи організації дитячих класів: систематичність; постійний ведучий; вільна та дружня атмосфера занять; співробітництво; дисципліна; оволодіння духовними цінностями на практиці; невеликі групи для індивідуального підходу до кожної дитини; гнучкий графік занять [56].

Центральні аспекти віровчення багаї втілені в основу програми дитячого виховання, зокрема у своїй роботі вчителі багаї-класів орієнтуються на наступні цінності: всі людські істоти створені благородними; кожна дитина – унікальне творіння Бога, що наділене своїми талантами та здібностями; любов, розуміння і повага до дітей – ключ до успіху у взаємовідносинах з дітьми; почуття особистого достоїнства природно народжується в людині, якщо вона живе відповідно до духовних принципів; Святі писання – першооснова людських цінностей і моральної поведінки; творчість – важлива складова в

Сусідство – термін, що вживається багаї для позначення невеликої території кластеру у межах міста, яка включає декілька вулиць або районів, розташованих поблизу; наприклад у м. Київ сусідство Нивки включає у себе місцеві райони проживання багаї – Академістечко, Виноградар, Лук'янівка, Оболонський масив.

Децентралізація застосована до усіх видів діяльності багаї, зокрема освітньої. Ціль децентралізації полягає у розвитку місцевих ресурсів для просування основних видів служіння: «...управління з великого центру не так ефективно у порівнянні з тим, коли місцеві люди займаються зміною свого власного життя» [71].

розвитку особистості; успіх занять залежить від підтримки батьків [56].

Схема основних видів занять дітей під час уроків складається з наступних етапів: розучування цитат зі Священних книг, які присвячені одній якості за темою уроку; аналізу учнями цієї якості, які з допомогою вчителя знаходять шляхи її застосування у житті; прослуховування історій, що ілюструють запропоновану якість і її застосування; співи та прослуховування музики; ігри, що розвивають навички співробітництва; заняття різноманітними видами творчості та спорт [56].

Ілюстрацією одного із занять може слугувати Урок 1, що розміщений на офіційному сайті Київської громади багаї НДЗ багаї України [56]. Розглянемо його детальніше.

Урок у дитячих класах багаї починають з молитви, як і будь-який інший вид діяльності віруючого багаї, для налаштування атмосфери духовності та Божого благословення. Планом уроку рекомендується доречна молитва, хоча вчитель може використовувати й іншу на власний розсуд.

Після молитви вчитель пропонує дітям вивчити з його допомогою іншу коротку молитву або цитату, яка присвячена темі уроку. Темою уроку, обраного нами до розгляду, є «чисте серце». Однак, розробниками курсу зауважено, що не всі діти можуть вивчити молитву одразу, зважаючи на індивідуальні здібності учнів. З цієї причини розробниками радиться вчителю проявити терпіння і мудрість, щоб допомогти дітям у цьому завданні, а за потреби надати можливість вивчити її вдома або на наступному уроці.

За планом заняття учні приступають до співів. Кожного уроку діти вивчають нову пісню і повторюють ті, що були на попередніх уроках. Тексти пісень та акорди для музичного супроводу є уніфікованими для всіх громад багаї, розроблені та перекладені різними мовами Інститутом Рухі [228]. Музичний супровід залежить від умінь та талантів учителя, відтак допускається як власне виконання музичних творів, так і запис. Текст пісні кожного уроку ілюструє відповідну духовну чесноту, яка проходить червоною ниткою через усе заняття. Очевидним є релігійне забарвлення пісень, всі вони звертаються до духовних принципів віри багаї, згадуються центральні фігури віри (наприклад, Абдул-Бага). Так піснею Уроку 1 є «Його перша порада»: «...Його порада така: Хай серце чистим буде...» [цит. за: 56].

Наступним видом діяльності є заучування цитат, що ілюструють тему уроку. Відповідно урок, що ми розглядаємо, пропонує таку цитату: «О син духа ! Моя перша порада така: май серце чисте, любляче і осяйне...» [цит. за: 56]. Перед заучуванням цитати учитель повинен роз'яснити дітям значення кожного слова окремо на прикладах із повсякденного життя. На нашу думку, це сприяє не бездумному заучуванню дітьми незрозумілого тексту, а усвідомленому осягненню вчення віри з найменших років.

Після того, як учні вивчили цитату, ведучий має змогу розповісти повчальну розповідь з історії віри. Умовами успіху у цьому виді діяльності є щирість та впевненість учителя, його обізнаність в темі. Цього разу розповідь ілюструє уривок із життя Абдул-Бага, який мав духовну здатність «читати» серця людей.

Наступним елементом уроку є гра. Ігри, які використовують багаї у своїй виховній роботі, завжди спрямовані на розвиток у дітей навиків співробітництва. Багаї намагаються уникати ігор, які можуть прищепити дітям честолюбство як негативну якість [80]. Гра «Спрага» в Уроці 1 допомагає дітям навчитися відчувати потреби одне одного та піклуватися про товариша.

Після гри вчитель роздає їм малюнки для розфарбовування. Ці малюнки є ілюстрацією цитати, що діти вивчали цього уроку. Вони є уніфікованими і розроблені Інститутом Рухі [189].

Закінчити урок, як будь-який вид своєї діяльності, багаї повинні молитвою. Це можуть зробити діти або вчитель після підбиття підсумків проведеного уроку.

Учителям пропонується вести спеціальні журнали, в яких відмічаються вивчені дітьми молитви та цитати, та щоденники, де вчитель занотовує успіхи своїх вихованців [55].

Програмою дитячих класів слугують матеріали, розроблені Інститутом Рухі, які майбутні вчителі вивчають за допомогою Книги 3 «Дитячі класи багаї» [55]. «Підручник» вчителів дитячих класів багато може сказати про суть, мотиви та структуру багаї-класів, їх основні організаційні моменти. Курс вчить учителя початкової дитячої групи розглядати кожного учня як «копальню, повну безцінних самоцвітів», вчить сприймати кожну дитину благородною від Бога [55].

Завдання вчителя-багаї не наповнити дитину знаннями, як порожню ємність, а розкрити її потенційні, вже закладені від народження здібності і таланти («сховок»). Тобто для багаї умовно існує дві системи навчання: загальноприйнята у суспільстві шкільна система освіти («порожні ємності») та система освіти Багаулли («сховки скарбів»). Відповідно до цього поділу і вчителі розподіляються на два типи [55, с. 4].

Головною ж ціллю проведення багаї-класів є «допомога дітям у розвитку у собі духовних якостей істинних багаї» [55, с. 7]. Проте перед тим, як приступити до навчання дітей, вчитель зобов'язаний передусім вдосконалити свої особисті якості: «...нехай, перш за все, навчить самого себе...» [цит. за: 55, с. 7].

Важливість попередньої підготовки вчителя залишається поза усіляким сумнівом, адже Абдул-Бага наполягає: «Вони не повинні бути недбалими у цій справі; вони не повинні бути невмілими» [цит. за: 55, с. 7]. Але навчитися справі вчителювання можливо, передусім маючи бажання, а також віддаючись справі повністю. Вчителі отримують нагоду здобути ці навички через вивчення і практику. Саме таку теорію і практику надає навчальний курс Інституту Рухі.

У ході проходження матеріалів курсу багаї знайомляться з видами діяльності на уроках, отримують рекомендації для їх найкращої організації, тренуються у їх проведенні з іншими учасниками групи.

Учасники вчаться принципам взаємодії з дітьми та їх батьками, практикуються організувати навчальний час, аналізувати та вирішувати проблемні ситуації. На розгляд пропонуються готові уроки для багаї-класів. Звичайно, творчий потенціал вчителя ні в якому разі не заперечується, а навпаки вітається.

Структуру уроку у матеріалах запропоновано як ядро, яке вчитель може розширювати, використовуючи найкращі скарби людства – казки, перекази, легенди, історії з власного життя, також власні ідеї або творчі здобутки вчителів громад багаї (наприклад, елементи альтернативних навчальних програм для дітей, що розроблені представниками різних країн світу: Персія та Росія – А. Фурутан, Росія – М. Скребцова, О. Лопатіна, США – програма Core Curriculum), проте, рекомендується узгоджувати свої рішення з кластерним координатором ІІІ [277]. У структурі заняття учителів ІІІ орієнтують використовувати спеціально розроблені для програми духовного виховання дітей пісні та матеріали для розфарбовування, що розміщені на сайті Інституту Рухі [221].

Очевидно, основною ціллю класів є виховання дітей-багаї на основі релігійних постулатів віри. У своїх зверненнях ВДС звертає увагу, що у цих класах неможливо виключити з програми релігійне вчення, теми типу історії багаї, законів та заповідей багаї, що є невід’ємними частинами цих занять [39]. Разом з цим, як було зазначено вище, двері класів відкриті для всіх дітей, не залежно від віросповідання [39].

Оскільки дитячі класи багаї, на наш погляд, є аналогією християнських недільних шкіл, одним із завдань цих класів є вивчення вчення засновника релігії – Багаулли. А тому вони не можуть бути позбавлені свого релігійного стрижня. Проте якщо учні та їх батьки, що не є послідовниками релігії, не бажають продовжувати вивчення вчення віри багаї, вони можуть не брати участі у деяких розділах без усілякого примусу.

Отже, програма дитячих класів багаї надає її учасникам релігійну освіту через вивчення Священних писань та релігійне виховання через розкриття у дітях їх духовних чеснот (що, за переконанням багаї, від початку закладені в їхніх душах). Саме таке завдання стоїть перед вчителями багаї-класів, праця яких у даній релігійній традиції розцінюється як священний обов’язок та прирівнюється до богослужіння.

3.4 Специфіка виховної роботи та освіти у підліткових групах

Підліткова група (далі – ПГ) – це група дітей, що за допомогою наставника проходять програму під назвою «Наділення Підлітків Духовною Силою».

ПГ побудовані на принципах співробітництва та дружби між учасниками, що протягом спільного навчання проходять теоретичні матеріали програми та виконують практичні вправи.

Завданнями ПГ багаї є: сформувати основи характеру підлітків; допомогти підлітку у подоланні труднощів; навчити підлітка активно впливати на власне оточення для зміни його на краще; сформувати здібності самостійного мислення; навчити передбачувати наслідки своїх дій; допомогти відрізнити істинне від брехливого [126].

Програма спрямована на розвиток духовних сил та інтелектуальних здібностей підлітків, різні види діяльності спрямовані на розвиток і укріплення мислення та мови.

Група збирається один раз на тиждень. Заняття зазвичай триває дві години. Частину цього часу підлітки з допомогою наставника вивчають спеціально розроблені матеріали. В інший час вони беруть участь у творчих видах діяльності, планують проекти служіння та займаються спортом.

У доповнення до цих щотижневих занять група відвідує особливі заходи і збирається разом для здійснення видів служіння, які підлітки за підтримки наставників планують самостійно. Це можуть бути різноманітні екологічні проекти: прибирання паркових зон та будь-яких зелених насаджень, висадка дерев та квітів.

Проекти служіння, що виконують учасники ПГ багаї, зі світового досвіду вказують на його центральну мету – навчити підлітків щедрості, любові, співчуттю, активній участі у соціальному житті їх громади⁴³ у першу чергу, а потім і світової спільноти, навчити обирати ті шляхи та види взаємодії, що приносять користь як окремим людям, так і всьому людству.

Схема проведення заняття завжди є динамічною і залежить від конкретних особливостей місця проведення, віку та особистих якостей учасників та співробітників. План заняття зазвичай складається з чотирьох видів діяльності:

- 1) вивчення освітніх матеріалів програми (до 30 хв.);
- 2) ігри (близько 15-20 хв.);
- 3) творчість (близько 40 хв.);
- 4) спорт (близько 30 хв.).

Вивчення підліткових книг, що входять до загального курсу програми «Наділення підлітків духовною силою», має особливості, що притаманні всім рівням освітньої системи віри багаї. Процес відбувається наступним чином: діти з допомогою наставників по черзі читають абзаци конкретного уроку з певної книги, у кінці уроку розміщені цитати для обмірковування та пропонуються для заучування напам'ять. Далі йдуть вправи та завдання на закріплення прочитаного, що сприяє кращому осмисленню запропонованих

У даному випадку поняття «громада» вжито не у релігійному значенні, а у соціальному.

уроком проблемних питань. Ігри, в які грають підлітки, підібрані не лише для розваги та відпочинку, а також для розвитку такої особливої якості, як співробітництво [80].

Заняття творчістю та спорт – невід’ємні елементи програми. Всебічний розвиток особистості вкрай важливий для багаї, про що говорив у свій час Багаулла: «Мистецтва, ремесла і науки підносять світ буття і служать його величі. У житті людини знання подібно до крил, воно служить сходами для її сходження. Кожному слід оволодівати знаннями» [36, с. 7].

Програма ПГ розрахована на три роки. Кожен рік цієї програми важливий, тому що був розроблений із врахуванням потреб кожного етапу підліткового віку.

Матеріали ПГ відповідно розділені на 3 рівні: від 11 до 13 років, від 12 до 14 років, від 13 до 15 років. В ідеалі підлітки повинні приєднатися до програми у віці 12 років і завершити її до 15 років. Цей віковий поріг обрано не випадково: 12 років прийнято вважати віком закінчення дитинства і підготовки до переходу до зрілого віку, який настає у 15 років; саме у 15 років молода людина, якщо вона є вихідцем із родини багаї, має підтвердити або спростувати власну декларацію (тобто приналежність до громади багаї), а якщо молода людина не була представником багаї – вік 15 років дозволяє їй стати повноправним членом громади, адже вона вступила у пору зрілості.

Книги підліткової програми багаї поділяються на дві категорії: перша допомагає підліткам розвивати здатність ясно виражати свої думки, а друга допомагає підліткам взаємодіяти з суспільством.

Програма підліткових книг знаходиться у стані активної розробки та розширення матеріалів. З розвитком підліткового руху багаї у світі та збільшенням досвіду в освітній сфері послідовність книг освітньої програми станом на 2014 р. складається з 10 книг із 18 запланованих [71], що повинні розподілятися на всі роки навчання (в ідеалі – від 12 до 15 років):

1. «Вітри підтвердження»;
2. «Йти прямим шляхом»;
3. «Покладаючись на силу слова»;
4. «Навчаючись досконалості»;
5. «Роздуми про цифри»;
6. «Проблиски надії»;
7. «Храм людський»;
8. «Спостережливість і прозорливість» (планується вихід, у даний час не доступна);
9. «Дух Віри»;
10. «Сила Святого Духа» [191].

Аналізуючи вище вказані матеріали, умовно можемо їх розділити на наступні рівні (проте, варто зауважити, що всі книги є втіленням принципів віровчення багаї): торкаються загальних понять етики, моралі, духовності (книги 1, 2, 3, 4, 6, 7); мають конкретну предметну прив’язку (математика) із застосуванням духовних принципів (книга 5); конкретна багаїська релігійна тематика (книги 7, 9, 10).

Досвід ПГ у освітній сфері має підготувати молодих людей інтелектуально і духовно до основної послідовності курсів Інституту Рухі і тих шляхів служіння, які він відкриває перед ними.

Матеріали підліткової програми є результатом досвіду роботи багаї у сфері освіти у всьому світі. Першочергово виникаючи як освітні ініціативи в певних громадах багаї світу, матеріали актуальної послідовності книг по черзі отримували визнання як серед громад багаї, так і на вищому адміністративному рівні. Так завдяки рекомендаціям ВДС, така послідовність книг ПГ почала використовуватися у всіх громадах багаї.

Початок діяльності всесвітньої громади щодо розвитку підліткового руху у світі припадає на 1994 р., коли ВСЕР запросив групу спеціалістів з освіти для аналізу досвіду віруючих у розвитку проектів з навчання грамотності у світі. Перші пілотні проекти, які були розроблені у результаті цієї роботи, були запуснені у Камбоджі, Центральній Африканській Республіці і Гайяні. Робота з розробки та удосконалення навчальної програми для підлітків велася у загальноприйнятій багаї манері: через рік роботи проекту були проведені консультації та роздуми, на основі яких було вирішено продовжити процес накопичення досвіду в інших країнах – Колумбії, Ефіопії, Гані та Малайзії. Новий етап консультацій та обміну досвідом призвів до створення пакету інформації та матеріалів, що були розроблені для широкого розповсюдження. У ході пілотних проектів з'ясовано, що вік учасників від 12 до 15 років найбільш сприятливий для засвоєння програми та розвитку мовних навиків. Нова програма, що засновані на проектах подолання безграмотності – навчання простій техніці читання та письма, отримала нові вектори – наділення підлітків здатності читати з глибоким розумінням, вироблення навиків виражати свої думки ясно та красномовно. Основним акцентом програми стає прагнення її творців навчити молодих людей супроводжувати позитивні слова та думки такими ж справами [208].

Новий поштовх розвитку підліткової програми відбувається у 2010 р. ВСЕР ініціює створення на усіх континентах мережі майданчиків, де має бути організована підготовка координаторів ПГ за допомогою ресурсних людей⁴⁴, що мають значний досвід роботи з програмою для підлітків [277].

Подібні майданчики з накопичення досвіду можуть створюватись у будь-якій місцевості. Головною умовою є відгук суспільства на діяльність ПГ у даній місцевості, що виражається у попиті на участь у програмі як підлітків, так і віруючих, що формують людські ресурси даного виду служіння [71].

Не зважаючи на тривалий досвід роботи з навчальною програмою ПГ, матеріали книг не є повністю завершеними. Про це свідчить, зокрема, той факт, що на даний момент є актуальною робота з редагування матеріалів та приведення їх змісту в відповідність з досвідом, отриманим у процесі роботи ПГ в усьому світі. Також незавершеними є і переклади книг різними мовами.

Участь підлітків у навчальній програмі можлива лише за умови згоди батьків. Схеми залучення підлітків до програми бувають різними і в основному залежать від особистих якостей наставників та координаторів. Так зазвичай

«Людські ресурси» – див. Розділ 2. Розвиток концепції освіти та виховання у вірі багаї, підрозділ 2.4. Всесвітній Дім Справедливості та практичне втілення принципу всезагальної освіти.

запрошення отримують підлітки, що проживають в одному сусідстві з віруючим-багаї, який готовий служити у ролі наставника. У першу чергу це діти представників громади багаї, які з часом запрошують своїх друзів та знайомих. Часто такі запрошення підлітки можуть отримати просто на вулиці та у місцях, де проводять свій вільний час.

Є випадки, коли самі батьки підлітків роблять «рекламу» групі, розповідаючи своїм друзям, котрі мають дітей, про участь власних дітей у підлітковій програмі. На всіх сайтах місцевих громад є запрошення до ПГ із змістовою та контактною інформацією.

Діти не зможуть приступити до навчання, поки наставники не отримають згоду від батьків. Для цього наставники можуть завітати до батьків з дружнім візитом, за умови попереднього телефонного контакту [80]. Під час таких зустрічей наставники або координатори ПГ надають батькам всю інформацію стосовно змісту та цілей підліткової програми, обов'язково вказуючи про свою приналежність до віри багаї⁴⁵. Батьків запрошують бути присутніми за бажанням на заняттях, під час роботи підліткових таборів.

Співробітником підліткового руху умовно можемо назвати наставника групи – вожатого. Умовно, адже особливість ролі вожатого полягає у його рівноправності у гурті підлітків: вожатий не має вищого статусу щодо учасників, його функції полягають у координації учасників, налагодженні їх взаємодії, організації часу та видів роботи впродовж всієї програми.

Вожатий – на практиці це скоріше друг для підлітка, аніж вчитель або наставник. Усі етапи програми учасники та вожаті проходять у тісному зв'язку на рівних правах. Частіше за все вожатими служать молоді люди, а їхня належність до громади багаї не є обов'язковою. Звичайно, люди старшого віку теж можуть стати співробітниками даної програми – обмежень за віковими категоріями не існує. Проте є досвід, що показує більшу взаємодію підлітків саме з молоддю [80].

Служіння молоді в ролі наставників підлітків упродовж історії віри завжди високо оцінювалась та заохочувалась релігійними лідерами багаї та на вищому адміністративному рівні. На сучасному етапі діяльності віри багаї відбулося нове звернення ВДС до активізації молоді у справі служіння вірі як наставників та вчителів. Яскравим прикладом слугує проведення у 2013 р. 114 Міжнародних молодіжних конференцій, які викликали у середовищі всесвітньої громади багаї неабиякий резонанс, свідченням чого є збільшення початкової кількості молодіжних конференцій від 95 до 114 [45]. За внутрішніми спостереженнями та відгуком віруючих у світі на цю подію, молодь всесвітньої громади багаї отримала значний духовний виклик та натхнення для активізації зусиль заради служіння людству та вірі.

Вожатих не призначають – участь з підлітками у програмах, які спрямовані на розвиток особистих духовних та інтелектуальних здібностей, а також їх підготовку до активної участі у справах громади, – найзначніший акт служіння багаї і є особистою ініціативою [12]. Головними умовами служіння у ролі вожатого є особисте бажання та обов'язкова підготовка за навчальними матеріалами Інституту Рухі.

У вірі багаї існує пряма заборона приховувати свої релігійні переконання [17].

Наставників ПГ готує Книга 5 Інституту Рухі «Вожаті підліткових груп». Даний курс Інституту Рухі спрямований на навчання майбутніх вожатих ПГ, на розвиток їх моральнісних якостей та педагогічних навиків, самовдосконалення. Курс представляє собою систему вправ, виконуючи які учасники вчать розуміти особливості та потреби підлітків. Цитати зі Священних писань дають роз'яснення про те, яким важливим є духовне виховання підлітків, яким має бути ідеальний підліток за вченням Багаї, які він має потенціали, інтелектуальні та духовні здібності [12]. Рухі-5 розглядає характеристики підліткового віку, його особливості і потреби, містить матеріали для безпосередньої підготовки потенційних вожатих ПГ до майбутніх занять. Ця книга є методологічним посібником для вожатих.

Отже, всесвітня громада Багаї прикладає сьогодні максимум зусиль для розвитку підліткового руху, що продиктовано офіційними рекомендаціями ВДС як вищого адміністративного рівня віри Багаї. Програма ПГ стверджує виключну важливість виховання підлітків, вік яких є базою формування особистості молодого людини, котра за переконанням Багаї є основою майбутнього людства.

Зміст занять ПГ корегується відповідно до напрямів роботи: соціальний проект – скерований на «наділення підлітків духовною силою» незалежно від віросповідання, виховання їх на засадах духовності та моральнісності, загальнолюдських цінностях, але на основі принципів віри Багаї; духовний (релігійний) проект – форма релігійної освіти у межах віри Багаї, є другим освітнім рівнем після дитячих класів.

Загальна мета ПГ об'єднує соціальний та релігійний проекти – виховання відповідальної, високоморальнісної молодого людини, що готова до безкорисливого служіння людству, всебічно розвиненої як у духовній, так і у гуманітарній та матеріальній сферах. Водночас, якщо спиратися на документи ВДС та досвід навчальних ініціатив Багаї у світі – сфера освіти у вірі Багаї є важливим елементом розвитку та практичного втілення вчення Багаулли, особливо з огляду на сувору заборону місіонерської діяльності у вірі Багаї, а тому є рушійною силою розширення та консолідації громади Багаї сьогодні, зокрема через підліткові програми.

3.5 Реалізація концепції освіти та виховання віри багаї в Україні

Досвід віри багаї у галузі освіти та виховання на теренах України цілком відповідає напрямам діяльності всесвітньої громади багаї, проте має свої особливості, що залежать від часу діяльності багаїської традиції на українській території, стану розвитку адміністративних органів віри та кількості послідовників.

Історія віри багаї в Україні, за свідченням дослідників, імовірно почала своє розповсюдження раніше 1990-х рр., та пов'язується з іменем першого перекладача книги Багаулли «Потаємні слова» на есперанто – письменника Василя Яковича Єрошенка (1890–1952) [95, с. 27]. Перші МДЗ бахаї створені у м. Києві у 1990 р., офіційно зареєстровані НДЗ бахаї України – 27 липня 1999 р. Державним комітетом у справах релігій України [143, с. 134].

Освітні проекти та адміністративні інститути українських багаї розпочинали свій розвиток від домашніх ініціатив віруючих, що прагнули втілювати принципи Багаулли у власному житті. З часом ці ініціативи набули рис, рекомендованих на вищому адміністративному рівні ВДС.

Перші освітні ініціативи багаї України, пов'язані з проведенням дитячих класів та вивченням віровчення навесні 1992 р. у м. Києві, що проводились у домашніх умовах по суботах активними багаї – першими представниками даної конфесії у країні [143, с. 51]. У тому ж році проводяться перші семінари та курси з поглиблення у знаннях віри уже діючим Інститутом із навчання.

Поступово з розвитком української громади обертів починають набирати інші багаїські проекти, пов'язані з розповсюдженням віри та скеровані на консолідацію її послідовників: молодіжні конференції (1994), круглі столи (1993), лекції та семінари для жінок (1994), навчальні заняття для молоді (1995), соціальні навчальні проекти для вчителів шкіл (1998, Київ, Луцьк, Харков, Зміїв, Донецьк) тощо.

Найважливішими подіями для розвитку педагогічної діяльності віри багаї в Україні та реалізації концепції освіти та виховання стали наступні події: 1992–1995 рр. – м. Київ, працює Інститут духовних основ світової цивілізації (ініціатор – М. Павлова, одна з перших послідовників віри в Україні) при Українській Академії Наук, що проводить круглі столи, дискусії, семінари, а також лекції відомих бахаї світу, зокрема Ф. Кезамзаде (1993), семінари по духовно-моральнісному вихованню за книгами О. Лопатіної та М. Скребцової. Саме цей Інститут ініціював взяття землі з території Десятинної церкви (м. Київ) для пам'ятника Миру в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) [143, с. 65]; жовтень, 1994 р. – м. Київ, розпочав роботу Інститут з консолідації громади багаї України і поглиблення віруючих [143, с. 91]; 1994 – діє перший український Центр з навчання, що отримав назву «Київ – 153», де проводяться систематичні заняття дитячих класів та інші навчальні заходи (засновник і ведучий В. Павлов) [143, с. 104]; 1997 – м. Одеса, відкривається Центр з навчання «Преображение», де проводяться курси Інституту Рухі (координатор центру Н. Коваленко) [143, с. 117]; 1998 – м. Дніпропетровськ, відкрито місцевий Центр з навчання [143, с. 127].

Основною рисою діяльності багаї України на сучасному етапі є пріоритет суспільно-корисної діяльності, широке застосування соціально-економічних проектів та духовно-морального виховання для небагаї, що проводиться на місцевому рівні та в основному у домашніх умовах (розвиток «сусідств»).

Українські багаї мають досвід роботи за молодіжними програмами (танцювальні проекти, майстерні), з жіночими програмами розкриття творчого потенціалу особистості та гендерної рівності, з програмами навчання батьків виховувати своїх дітей на засадах духовності. Найбільш відомими є ініціативи з організації проекту «Мій дім» та Заочний Інститут Позитивної Поведінки (ЗіПоПо).

Проект «Мій дім» спрямований на розвиток інституту сім'ї. У дискусійних групах програми з 6-10 учасників брали участь дорослі члени сімей. Протягом кількох місяців (6-8 місяців) учасники проекту вивчали та застосовували на практиці конкретні теми, пов'язані з сімейним життям. У програмі застосовані принципи віри багаї, що має на меті сприяння створенню способу життя сімей, заснованого на єдності, повазі прав і унікальності кожного члена родини [110]. Сьогодні даний проект припинив свою діяльність у межах української громади.

Заочний Інститут Позитивної Поведінки (ЗіПоПо) – програма, що спрямована на регулярне колективне поглиблення суспільства у питаннях моральності на соціальному та особистісному рівнях. Програма створена у 1991 р. у Казані (республіка Татарстан) редактором молодіжних програм Шамілем Фаттаховим. Розробники програми використали передовий світовий досвід у галузі психології та педагогіки, зокрема методик групового обговорення доктора Гляйсера (Швеція), позитивної психотерапії Н. і Х. Пезешкіанів (Німеччина), соціального театру А. Боалія (Бразилія). З часу свого створення проект «ЗіПоПо» мав успіх у багатьох країнах Європи як засіб морального виховання молоді ⁴⁶.

Програма розрахована на 5 років щотижневої роботи, яка складається з більш ніж 400 молодіжних тем. Групі учасників програми – аудиторія глядачів до 60 чоловік – упродовж 40 хвилин пропонується життєва ситуація у формі театральної драми, яка не має закінчення. Головне завдання – спільними зусиллями знайти позитивний вихід із заданої ситуації, використовуючи мудрість людства (прикладі моральної поведінки, вислови відомих філософів, письменників, учених, політичних діячів, народні прислів'я та приказки, релігійні писання, зокрема духовні принципи віри багаї). Обговорення проходить у вигляді ток-шоу [130].

Програма мала успіх на території України, проте припинила свою діяльність з огляду на першочерговість розвитку основних видів діяльності всесвітньої громади багаї, а саме дитячих класів, підліткових груп, навчальних гуртків.

Проект «ЗіПоПо» схвалений Міністерством освіти Республіки Татарстан. У 1998 р. «ЗіПоПо» прийнято в якості робочої програми проекту Європейського Співтовариства «The Royumont Process», що спрямований на стабілізацію соціального та культурного життя країн Східної Європи [211]. Програма «ЗіПоПо» пройшла апробацію у Росії, Україні, Білорусії, Молдові, Литві, США, Фінляндії, Швеції, Норвегії, Італії, Португалії, Греції, Індії, Китаї. Успіх «ЗіПоПо» також має у перевихованні неповнолітніх правопорушників, прикладом слугує реалізація проекту «Дім моєї душі», що заснована на програмі «ЗіПоПо», у Казанській виховній колонії у 2001 р. [130].

Українські багаї мають також досвід соціально-економічного розвитку суспільства у рамках підліткової програми ВСЕР у школах Дніпропетровської області. У 2011 р. на державному рівні зареєстрована багаї Дніпропетровська обласна неурядова неполітична неприбуткова громадська організація «Центр розвиваючого навчання – Школа Радості» [81].

Українські багаї у галузі освітньо-просвітницької діяльності реалізують лінію співробітництва з близькими по духу суспільними та державними організаціями – волонтерськими рухами, благодійними центрами, екологічними спілками, науковими та педагогічними асоціаціями, наприклад з Дніпропетровським обласним благодійним фондом «Центр соціальних ініціатив і волонтерства "Твори добро!"», ВГО «Зробимо Україну чистою!», МГО «Молодіжна асоціація релігієзнавців» та інші.

Адміністративним органом у сфері організації освітнього процесу багаї в Україні є Національний Інститут з підготовки, який здійснює підготовку віруючих до служіння за основними видами діяльності всесвітньої громади багаї – підготовку наставників освітніх рівнів багаї. Систематично організовуються зимові та літні школи, конференції, дитячі та молодіжні семінари, табори, круглі столи, заходи з поглиблення віруючих, що дозволяють укріплювати освітньо-виховну діяльність віруючих України.

Сьогодні в Україні впроваджено три основні стадії педагогічного процесу, які продовжують розвиватися у багатьох містах країни, залучаючи до процесу духовного становлення дітей, підлітків, молодь та дорослих членів громади, а також інших представників українського суспільства. Основні принципи організації та реалізації програм рівнів освітньої системи, сформованою всесвітньою громадою багаї, на українській території відповідають загальносвітовим тенденціям, щоправда мають низьку сферу впливу на суспільство у порівнянні з розвиненими громадами багаї світу, про які йшлося вище.

Навчальні гуртки Інституту Рухі. Курси Рухі українські багаї успішно застосовують у роботі з віруючими та небагаї, котрі цікавляться новою для них віросповідною традицією. Даний факт зафіксовано документами ВДС [73]. На початку історії діяльності віри багаї на території України навчальні гуртки сприяли широкому ознайомленню української спільноти з новим віровченням. Відтак українськими багаї зафіксовано збільшення чисельності послідовників за рахунок курсів Рухі: за свідченнями одеського координатора Центру з навчання Н. Коваленко від 1997 р. на одному із курсів для 30 чоловік, серед яких були небагаї, більше 10 чоловік прийняли віру [143, с. 117], також згідно звітів діяльності київського та одеського центрів з навчання за 1997 р. та 1998 р. у результаті їх роботи зафіксовано прийняття віри [143, с. 124]. На початку 2012 р. в українській громаді багаї на місцях розпочато навчання за першою частиною Книги Рухі-8, чорновий варіант якої опублікований малим накладом. Сьогодні ми є свідками живої роботи у національних громадах багаї усього світу, зокрема України, з матеріалами Інституту Рухі – протягом декількох місяців існування нового курсу, його зміст був значно доопрацьований та виправлений. Станом на 2014 р. ведеться робота з перекладу навчальних матеріалів курсів Рухі українською мовою за сприяння НДЗ багаї України та

співпраці Національного ІП з Інститутом Палабра.

Дитячі класи багаї. Мають значно нижчий рівень розвитку в Україні, ніж інші освітні рівні. Проводяться у малих групах в основному лише для дітей з родин багаї, за рідкими випадками з участю дітей-небагаї.

Підліткові групи отримали в Україні назву «підлітковий рух» та мають особливий статус у громаді. Ефективність діяльності НДЗ України у даній галузі високо оцінено ВДС, про що свідчить заснування у 2013 р. на базі МДЗ м. Дніпропетровськ майданчика з обміну досвідом функціонування підліткової програми, а також проведення Міжнародної молодіжної конференції у 2013 р. для учасників з чотирьох країн.

Дніпропетровський майданчик з обміну досвідом знаходиться у підпорядкуванні ВСЕР, а його роботу координує континентальний радник зі Всесвітнього центру багаї (європейський підрозділ). Співробітники майданчику – це ресурсні люди, що пройшли у 2011 р. у м. Худжанд (Таджикистан) спеціальний курс семінарів. Робота майданчику розпочалась з підготовчого періоду 2011–2013 рр., перші семінари для українських кластерів – Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Луганськ, Іллічівськ, Житомир – пройшли 02–10 січня 2013 р. Умовою залучення кластеру до програми майданчику є досвід роботи підліткових груп на місцевому рівні не менше двох місяців. Майданчик проводить підготовку кластерних координаторів за допомогою вивчення теоретичного курсу, що складається зі спеціально розроблених матеріалів для координаторів підліткових програм, курсу Рухі «Вожаті підліткових груп» та навчальних матеріалів підліткової програми. Практична частина реалізується через участь у роботі підліткових груп майданчика, спілкування з батьками, підлітками та вожатими. Семінари проходять раз на півроку [81].

Підліткові групи в Україні надають значну увагу проектам соціального служіння. Наприклад підліткова група «Смайлик», якою опікується Київська громада багаї, має свою клумбу у Голосіївському районі Києва⁴⁷, також традиційно підлітки цієї групи проводять прибирання у Голосіївському парку ім. М. Т. Рильського [80]. Учасники підліткової групи «Мустанг» у Дніпропетровську систематично відвідують хворих дітей у місцевому реабілітаційному центрі, а також беруть спільну участь у проектах місцевого БФ «Твори добро» [81].

Українські багаї традиційно у період шкільних канікул за ініціативи наставників та за підтримки НДЗ та МДЗ проводяться підліткові табори. Місце та час проведення залежать від конкретних умов: пори року, тривалості канікул, кількості учасників, фінансування. З практики підліткових таборів багаї України – дана форма роботи ІП є досить ефективною для реалізації цілей програми ІП [80]. Ведеться активна робота з удосконалення навчальних матеріалів, зокрема у 2014 р. починається переклад основної серії книг українською мовою, відповідно потреб місцевих громад багаї України [78].

Залучення підлітків до програми відбувається традиційним для всесвітньої громади багаї методом – запрошення друзів, знайомих та сусідів,

⁴⁷ Відповідно до термінів багаї – у Голосіївському сусідстві, що є районом проживання підлітків з групи «Смайлик».

через сайт громади. Проте станом на 2014 р. практика функціонування сайту Київської громади бахаї, котрий працює не більше року, показує, що такий метод залучення не є ефективним у справі поповнення груп новими учасниками [80]. З досвіду Київської громади бахаї, ПГ є прямим продовженням дитячих класів: у них спершу навчались діти із сімей багаї, котрі потім почали запрошувати своїх друзів до груп та підліткових таборів, після яких група отримала нових учасників [80].

У ході дослідження феномену ПГ у вірі багаї дисертантом здійснено включене спостереження за діяльністю підліткового табору, що проводився на базі ПГ Київської громади бахаї за сприяння МДЗ та НДЗ України, а також проведено соціологічні опитування, у яких взяли участь підлітки та їхні батьки, що були присутні у таборі [163].

Перше опитування мало на меті визначити мотивацію та інформованість батьків⁴⁸ при виборі літніх таборів, організованих релігійними конфесіями, у даному випадку Київською громадою віри бахаї. На основі аналізу результатів проведеного дослідження, із особистим спостереженням включно, можемо зробити наступні висновки:

1) Більшість дітей, котрі взяли участь у роботі літнього підліткового еко-табору «Смайлик», організованого Київською громадою віри бахаї за сприяння МДЗ бахаї м. Києва та НДЗ бахаї України, не декларують себе як багаї та не мали досвіду участі у багайських освітніх ініціативах (дитячі класи, підліткові групи) так само, як і більшість батьків не мають відношення до віросповідної традиції багаї.

2) При виборі відпочинку для дітей більша частина опитаних батьків показали свідому позицію стосовно інформованості щодо організаторів літнього табору – 72%, з огляду на те, що з них у 38% діти мають відношення до підліткових груп багаї, що й стало причиною високої довіри до організаторів – 82%; на другому місці – 73% – у мотивації батьків щодо вибору літнього підліткового еко-табору, організованого громадою віри багаї, стала цікава та корисна екологічна тематика. Крім того у програмі табору була запланована тематична лінія, пов'язана з релігійною традицією багаї та водночас нейтрального духовно-морального змісту (дана лінія не була реалізована), що не стало негативним моментом, адже більшість опитаних батьків не проти використання релігійної тематики у програмі літнього табору – 55%, щоправда з різними пріоритетами [див.: Додаток А, А.1.].

Друге опитування, що проводилось через анкетування підлітків⁴⁹ – учасників табору, мало на меті перевірити оволодіння дітьми знаннями, здобутими під час перебування в літньому еко-таборі «Смайлик» (16–22 липня 2013 р.): екологічні знання та засвоєння багайських цінностей на базі матеріалів підліткових груп. Основою літнього підліткового еко-табору «Смайлик» стала цікава та корисна екологічна тематика, яка була презентована навчальними матеріалами у вигляді робочих зошитів. Робочі зошити учасників містили добірку текстів на екологічну тематику, розподілені на 4 уроки та сесії

Кількість заповнених анкет – 11. Респонденти заповнювали анкети самостійно, час заповнення – до 5 хвилин. Кількість дітей: у таборі – 35, з них анкетовані – 28, з них відвідували підліткові групи – 6, кількість анкет, що не заповнені повністю – 7; кількість анкет, що заповнені повністю – 21, з них 15 – діти, що не відвідували освітніх проектів багаї, 6 – діти, що навчалися в підліткових групах.

– «вранішня» та «вечірня»: урок 1, вечірня сесія: «Енергія»; урок 2, вранішня сесія: «Вода»; урок 3, вранішня сесія: «Біо-розвиток»; урок 4, вранішня та вечірня сесія: «Повітря».

У кінці кожного заняття розміщені завдання на закріплення матеріалу, дослідницькі або творчі завдання. Заняття проходили за традиційною схемою, прийнятою у багайській педагогіці: кожен учасник читає матеріали по абзацу, завдання виконуються аналогічно – кожен по черзі читає запитання і відповідає на нього, опираючись на попередньо прочитаний текст, також можливе висловлювання власної думки за правилом «піднятої руки», що завжди використовується під час проведення будь-яких заходів у громаді багаї.

Вивчення матеріалів книги «Навчаючись досконалості», що було заплановано програмою табору, не було реалізовано з причини умовного дотримання робочого розпорядку літнього табору. Ця ситуація виникла на основі ліберальної моделі взаємовідносин між вожатими та дітьми, що уникали примусу і прислухалися до побажання дітей, зокрема побажання збільшити час на спортивні ігри та вільний час за рахунок зменшення навчального навантаження. Для дослідження цей момент мав негативні наслідки, адже попередньо підготоване опитування містило прямі відсилки до книги «Навчаючись досконалості». Так, у результаті діти мали змогу відповісти лише на запитання з екологічної теми, а запитання на засвоєння багайських цінностей стали проблемою та виявилися занадто складними – на них більшість дітей не змогла дати відповідь, що у підсумку залишили кілька анкет не заповненими до кінця. Деякі діти все ж спробували дати відповідь на серйозні запитання з огляду на власний життєвий досвід, що у більшості випадків показало нерозуміння ними таких загальних понять як «єдність», «співпраця», «досконалисть», а також специфічно багайського поняття – «проекти добрих справ».

Літній підлітковий еко-табір «Смайлик» був організований для підлітків (багаї та небагаї), проте, за бажанням батьків до табору було набрано також молодших та старших дітей. У таборі були присутні діти 7, 8, 9, 10 років, а також 18 та 19 років. У перший день діти були розподілені на 3 загони за віковими групами: молодший загін (7-10 років, діти), середній загін (11-16 років, власне підлітки), старший загін (17-19 років, молодь). На третій день занять за бажанням дітей 3 загони було переформовано у два: молодший (діти та підлітки до 14 років, що не проходили підліткових груп, або пройшли лише частково) і старший (молодь, підлітки від 14 років, що проходять останні рівні підліткових груп, та підлітки від 14 років, що не брали участі в підліткових групах).

У зв'язку з вище згаданими особливостями, отримані результати анкетування маємо потребу розділити на 2 рівні: рівень 1 – анкети дітей, що не брали участі в багайських освітніх рівнях (дитячі класи, підліткові групи, курси Інституту Рухі); рівень 2 – анкети підлітків, що брали участь в підліткових групах.

Факт, що всі респонденти рівня 1 та рівня 2 відзначили види відвідуваних гуртків, але не всі позначили гуртки, як місця, які відвідують у вільний від навчання час, може значити те, що діти не сприймають їх як відпочинок та

розвагу, а скоріше як елемент навчання. Ця ж ситуація відноситься і до гуртків духовного спрямування, а саме підліткових груп, що у певній мірі відображає мету діяльності цього освітнього рівня віри багаї.

Респонденти рівня 1 (80%), що були вперше у багайському таборі, не відповіли або відповіли не на всі специфічні запитання, що пов'язані з реалізацією релігійного вчення віри багаї у освітньо-виховній сфері – 33%, спробували дати відповіді з огляду на власний життєвий досвід – 47%. Серед учасників табору (20%), що вже мають досвід з попередніх років, лише 13% повністю розкрили зміст спеціальних запитань, а 7% – оперували поняттями, близькими до багайського світогляду. На нашу думку, цей факт може свідчити про незначний вплив ціннісних орієнтирів віри багаї на слухачів його освітніх рівнів з поправкою на вік та інтенсивність занять. У даному випадку спостерігаємо низьку інтенсивність, оскільки період занять проходив у межах одного тижня, мав епізодичний характер, а також вожаті табору, за спостереженням, у більшій мірі керувались загальнолюдськими ціннісними та етичними нормами та принципами, не використовували елементів релігійного навчання (молитви читали поза межами табору та без участі дітей, не згадували специфічно багайських термінів та релігійних приписів), не використали запланованих матеріалів підліткових класів (книга «Навчаючись досконалості») і ставили акцент на екологічне виховання. Показники відповідей опитаних дітей на питання еко-блоку свідчить, на нашу думку, про засвоєння екологічних знань на достатньому рівні.

Аналіз анкет рівня 2, у порівнянні з анкетами рівня 1, показав, що періодичні та інтенсивні заняття дітей у підліткових групах на основі духовних принципів соціального вчення віри багаї, що викладені у матеріалах даного освітнього рівня, сформували у дітей широкий світогляд, показують засвоєння базових духовних принципів віри багаї, проте, без акценту на релігійні постулати. Так у питанні, де респонденти мали надати приклади людей, що досягли досконалості, дисертант сподівався отримати у відповіді приклад Абдул-Бага, який у віросповідній традиції віри багаї має статус втілення досконалості, чого ми не спостерігаємо у відповідях навіть підлітків з багайських сімей.

Отже, під час перебування у літньому підлітковому еко-таборі «Смайлик» (16–22 липня 2013 р.), який організований зусиллями Київської громади віри багаї, діти на основі навчальних матеріалів, що запропоновані програмою табору, засвоїли екологічні знання, проте, нами не виявлено засвоєння специфічних віросповідних принципів, на противагу підліткам, що попередньо проходили рівні освітньо-виховної системи віри багаї [див.: Додаток А, А.2.].

Метою проведення третього опитування під час осіннього підліткового табору у м. Київ (26–28 жовтня 2013 р.) стала перевірка результатів, отриманих у ході другого опитування під час літнього підліткового еко-табору (16–22 липня 2013 р.).

Основою осіннього підліткового табору «Смайлик» стала збірка текстів з матеріалів розроблених для підліткових груп віри багаї – книги «Навчаючись досконалості», які були представлені у вигляді робочих зошитів. За два дні роботи підліткового табору учасниками було вивчено два тексти та

опрацьовано два набори практичних завдань, розміщених у кінці кожного тексту. Дана книга підготовлена на основі досвіду роботи багаї з підлітками у Китаї та містить 7 уроків, які викладені у формі коротких розповідей про життя підлітків з Китаю [116].

Читаючи тексти, підлітки проживають разом зі своїми однолітками ті ж щоденні переживання та розмірковують над тими ж важливими питаннями, що турбують кожную молоду людину у цьому віці: питаннями відносин між людьми, моральної чистоти та досконалості, розмірковують над значенням для особистого життя таких понять як любов, ревності і заздрість, прагнення до досконалості, співробітництво та суперництво, відповідальність за свої вчинки та моральний вибір, умови досягнення досконалості. Розробники книги «Навчаючись досконалості» її цілями називають наступні:

- 1) допомогти підліткам сформуванати міцну моральну структуру;
- 2) допомогти підліткам навчитися аналізувати, приймати рішення і діяти у відповідності з цими рішеннями;
- 3) допомогти підліткам навчитися робити моральний вибір, що стосується відносин у суспільстві.

Перший урок, опрацьований підлітками під час перебування у таборі 26 жовтня 2013 р., присвячений питанням любові та дружби. Другий урок, що був проведений за участі дисертанта у ролі вожатого групи 27 жовтня 2013 р., відкрив перед підлітками іншу сторону людських взаємовідносин – питання ревності і заздрості. У кінці кожного тексту діти мали змогу опрацьовати до п'яти завдань, в яких потрібно застосувати щойно здобуті знання або особистий життєвий досвід. Перед завданнями вміщені уривки зі Священних писань багаї, проте без прямого посилання на джерело. Після виконання всіх завдань дітям пропонується вивчити напам'ять та обговорити представлені уривки з Писань. Заняття проходить за звичайною схемою, прийнятою для освітніх проєктів віри багаї: у групі є вожатий, який слідкує за проведенням заняття, а також бере у ньому участь як рівноцінний учасник. Кожен з учасників читає по одному абзацу тексту, у тому числі і завдання, на які учасники по черзі дають відповіді.

Після проведення другого уроку для учасників табору «Смайлик» нами було запропоновано заповнити анкети. У результаті проведеного дослідження можемо прийти до висновку, що екологічні знання, отримані під час перебування у літньому підлітковому еко-таборі «Смайлик», у порівнянні з результатами опитування під час осіннього підліткового табору залишаються поверховими. Стосовно засвоєння підлітками специфічно багайських цінностей на основі вивчення книги «Навчаючись досконалості» говорити важко, з огляду на короткий термін роботи дітей з матеріалами (два уроки тривалістю по 60 хв.), також результати практично виявилися непоказовими, адже на анкетуванні були присутні лише сім учасників осіннього табору «Смайлик» з двадцяти попередньо заявлених⁵⁰. Проте з подальшого спостереження було виявлено, що всі учасники даного табору після закінчення його роботи добровільно та із зацікавленням продовжили своє ознайомлення з програмою підліткових курсів і сьогодні є учасниками програми «Наділення підлітків духовною силою»

Умови анкетування: респонденти заповнювали анкети самостійно, час заповнення – до 15 хвилин, анкетування проводилося після уроку на еко-тему, в останній день занять, що тривали з 17.07.2013р. по 21.07.2013р. включно.

Київської громади багаї.

За умови малої кількості учасників опитування, заповнити анкети було запропоновано й вожатим. З шести вожатих, котрі заповнили анкети, чотири були вожатими також у літньому підлітковому еко-таборі «Смайлик» (16–21 липня 2013 р.). За спостереженням всі вожаті є віруючими багаї та є молодими людьми. Нам видаються цікавими відповіді самих віруючих багаї⁵¹ стосовно основних цінностей віри. Результат виправдав плановані очікування. Відповіді вожатих на питання еко-блоку вказують на високий рівень їхньої екологічної свідомості. Ціннісний блок виявив включення багаїських духовних принципів до світосприйняття та соціального життя респондентів [див.: Додаток А, А.3.].

Отже, незважаючи на розгортання освітньої діяльності багаї на теренах України, не відмічено значного впливу їх діяльності на приріст нових віруючих та масштабне розширення громади. Ініціативи багаї з навчання віри в Україні мали більший успіх на початку 1990-х рр., що було загальною тенденцією входження новітніх релігійних рухів у життя незалежної України. Ця тенденція сприяла розвитку віри до 2000-х рр., що призвела до збільшення презентації віри багаї на релігійній карті України у кількості 13 громад на початку 2000 р. [59, с. 53]. У 2003–2004 рр. щорічний відтік віруючих української громади багаї досягнув показника у близько 4% [23, с. 155].

Кількість послідовників віри багаї в Україні змінювалась наступним чином: разом з представниками Білорусі та Молдови⁵²: 1991 р. – 156 чол. [143, с. 48], 1992 р. – 300 чол. [143, с. 56], 1994 р. – 660 чол. [143, с. 91]; лише громадяни України: 1996 р. – 239 чол. [143, с. 103], 1998 р. – 450 чол. [143, с. 124], 1999 р. – 530 чол. [143, с. 132], 2000 р. – 605 чол. [143, с. 139], 2010 р. – 1000 чол. [95, с. 27]. На основі поданих вище даних про зміни в кількості послідовників віри багаї, доходимо висновку, що у порівнянні з першим десятиліттям розвитку віри в Україні наступні десять років відзначені значно меншим приростом громади (у процентному відношенні збільшення кількості віруючих з 2000 р. до 2010 р. дорівнює близько 65%).

Причинами повільних темпів розширення української громади багаї можуть бути як значний вплив традиційної релігійності українців, що має давнє християнське коріння, так і недостатня кількість активних віруючих багаї або за термінологією багаї – активних людських ресурсів, що готові виконувати основні види служіння даної релігійної традиції. Також до причин малого приросту багаї вважаємо нетривалий досвід реалізації освітньої парадигми багаї на території України порівняно з розвиненими національними громадами багаї світу (США, Індія, Австралія та ін.), рівень розвитку адміністративних органів віри, нерівномірне охоплення основних видів діяльності – підліткові групи й навчальні гуртки отримують більше уваги у порівнянні з дитячими класами, що практично не задіяні на сучасному етапі функціонування української громади.

Причиною малої кількості учасників стали як особисті, так і неточності в календарному плані початку осінніх канікул.

Кількість опитаних вожатих – 6 чоловік.

Висновки до III розділу

Всесвітня громада багаї, що керується духовними принципами учення Багаулли, сьогодні продовжує активне служіння інтересам віри та людства, створюючи тисячі освітніх проектів та ініціатив.

Серед цих проектів особливе місце займають багайські освітні заклади. Ці освітні заклади, створені з метою досягнення матеріального та соціального прогресу людського суспільства, мають вплив на зміцнення авторитету віри багаї серед місцевого населення та, у свою чергу, сприяють розширенню громади віруючих.

Використання духовних постулатів віровчення багаї у проектах подолання безграмотності сприяє втіленню соціального вчення Багаулли та прагнень віри у розширенні її впливу на духовні орієнтири людства.

Результатом своєї педагогічної діяльності багаї передбачають виховання нового покоління людей з високими моральнісними та духовними засадами, що готові до активного служіння заради побудови Нового світового порядку.

Педагогічні установи, що засновані зусиллями віруючих, є формами багайської педагогіки, яку у межах дослідження сфери релігійної освіти у вірі багаї відносимо до типу «освіти у релігії» (за М. Гріммітом) та неконфесійної (світської) освіти (за Ф. Козиревим), що характеризується визнанням вільного вибору учнем власних релігійних переконань.

Освітні проекти багаї соціального характеру відрізняються від інших елементів багайської педагогіки своєю практичною незалежністю від адміністративних органів віри у галузі освіти.

Такими органами віри багаї сьогодні є Інститути з підготовки, що проводять на національному рівні навчальну діяльність з метою підготовки людських ресурсів для виконання центральних видів служіння у межах місцевої громади та місцевого суспільства. Проте ці межі є умовними, адже багаї можуть обирати способи та місцевість для служіння самостійно. Загальноприйнятою навчальною програмою Інститутів з підготовки є серія курсів Інституту Рухі, що забезпечують навчальні гуртки багаї.

Створення програми Інституту Рухі та її подальше удосконалення вплинуло на розвиток інших елементів теорії освіти та виховання багаї, що втілилися в освітніх рівнях дитячих класів та підліткових груп.

Розробка систематичної навчальної програми та розвиток основних освітніх рівнів багаї стало новим етапом духовного розвитку громади, призвело до збільшення ролі освітньо-виховної компоненти у справах розширення та консолідації громади, поглиблення розуміння віровчення послідовниками віри багаї та нових членів співтовариства.

Концепція підготовки людських ресурсів від початку створення Інституту Рухі є центральною у діяльності сучасного Інституту з підготовки. Первісна мета створення Інституту Рухі – навчити нових членів громади основам віровчення для того, щоб вони могли вільно навчати вірі інших людей, членів своєї родини, знайомих. Разом з тим творці серії курсів Рухі керувалися необхідністю розробки навчальної програми для релігійної освіти дітей багаї, у результаті чого одним з перших став курс «духовного виховання дітей».

Відповідно до цілей програми підготовка людських ресурсів у вірі багаї має два аспекти: підготовка віруючого, що візьме на себе обов'язок навчати вірі багаї людей інших конфесій та віросповідань, у доброзичливій формі короткої розповіді-презентації віри, без явного нав'язування; підготовка віруючого до служіння у середині громади з власної ініціативи, виконуючи встановлений законами Багаулли обов'язок надавати освіту (як релігійну, так і гуманітарну) передусім дітям, а також дорослим, на основі віроповчальних принципів багаї.

Програма курсів Інституту Рухі сьогодні забезпечує освітній процес у межах громади багаї більшості країн світу та має загальноприйнятну структуру:

- дитячі класи багаї – початковий рівень,
- підліткові групи – середній рівень,
- навчальні гуртки – вищий рівень.

На відміну від дитячих класів, що мають чітку програму релігійної освіти, підліткові групи та навчальні гуртки у ході свого розвитку отримали два напрями функціонування: релігійний проект, що призначений для віруючих багаї, зміст якого звертається до Священних писань, історії віри багаї, спирається на авторитет центральних фігур віри; соціальний проект, що призначений для небагаї, вчить загальним поняттям духовності та моральності, проте на основі духовних принципів вчення Багаулли.

Багайська релігійна педагогіка на основі аналізу педагогічного процесу у межах громади віри багаї у дисертації визначається формою конфесійної освіти (за Ф. Козирєвим) або «освітою в релігії» (за Дж. Халлом), адже напряму пов'язане з віросповіданням її учасників та спрямоване на їх «воцерковлення», а освітні програми мають законоповчальний характер та спрямовані на закріплення конфесійної ідентичності.

Втілення концепції освіти та виховання віри багаї в Україні повністю відповідає загальносвітовим тенденціям діяльності всесвітньої громади багаї. Характерні риси діяльності багаї України: пріоритет суспільно-корисної діяльності, широке застосування соціально-економічних проектів, місцева локація педагогічного процесу переважно у домашніх умовах (розвиток «сусідств»), нарощування потенціалу в реалізації сучасної парадигми віри багаї – навчання вірі через залучення віруючих до активного служіння за основними видами діяльності громади (дитячі класи, підліткові групи, навчальні гуртки). Проте у межах України на сьогодні не відмічено значного приросту нових віруючих. Причинами виступають міцне коріння традиційної релігійності українців, недостатня кількість активних людських ресурсів багаї, а також відносно короткий строк діяльності віри багаї на території країни.

Орієнтуючись на аналіз освітніх матеріалів та на результати включеного спостереження, приходимо до висновку: соціальні проекти з виховання підлітків та дорослих у духовно-моральнісному дусі проводяться не прямими методами, а у сугестивній формі.

Моральнісна база особистості молодого людини, що формується у результаті навчальних програм віри багаї, в ідеалі має повністю перегукуватись з духовними принципами віровчення:

- єдність роду людського;
- єдність першооснов всіх релігій;

гармонія науки і релігії;
самостійний пошук істини;
рівність чоловіків і жінок;
відмова від забобонів;
всезагальний мир;
всезагальна освіта;
єдина міжнародна мова;
вирішення економічних проблем;
міжнародний трибунал.
Кінцевою метою цих принципів є всезагальне об'єднання людства.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вперше у вітчизняному релігієзнавстві здійснено комплексний аналіз змісту, структури, особливостей розвитку та реалізації концепції освіти та виховання у віросповідній традиції багаї. Відповідно до поставленої мети та завдань дослідження, зроблено наступні висновки:

1. Уперше було прослідковано процес формування у віровченні віри багаї поняття «всезагальна освіта» та його остаточне виокремлення серед інших принципів віри багаї, які на сьогодні є основою для узагальненої презентації цієї релігійної традиції. Першим етапом формування принципу всезагальної освіти стало надання виключного значення концепції освіти і виховання у релігійному вченні Багаулли. Про це свідчить встановлення священних законів багаї щодо прав та обов'язків віруючих у сфері освіти й виховання членів громади, що визнаються вірою багаї як основа процвітання та прогресу людства, а також побудови Нового світового порядку. Остаточне формулювання поняття «всезагальна освіта» та його трактування як «стовпа» віровчення Багаулли відбувається між 1911–1912 рр. у промовах Абдул-Бага, котрий мав виключне право на роз'яснення учення віри. Реалізація цього принципу відбувається у діяльності всесвітньої громади багаї за сприяння Шогі Еффенді та ВДС, що своїм результатом мало впровадження освітніх проектів та ініціатив багаї з надання знань жителям планети. Таким чином принцип всезагальної освіти отримує центральне місце у віровченні багаї, оскільки пов'язує собою релігійне вчення та соціальну діяльність багайської спільноти.

2. Простежено історичний розвиток уявлень про освіту та виховання у вірі багаї від первісного етапу релігійної традиції, що втілено у релігії бабі, до актуальної парадигми освітнього процесу Всесвітнього Дому Справедливості. У ході дослідження з учення Багаулли та його спадкоємців виокремлено категорії багайського педагогічного процесу:

– освіта як процес отримання людиною знань, умінь і навичок, яка розподіляється на 1) божественну – пізнання Бога; 2) релігійну – отримання основ релігійних знань та 3) загальноосвітню – отримання «корисних» знань (ремесло, мистецтво, науки);

– виховання як процес надання людині знань про найвищі чесноти та правила людського життя, що, своєю чергою, розділяється на: 1) божественне – виховання людства Богом за посередництва пророків та посланців; 2) релігійне – у відповідності віроповчальних принципів багаї; 3) батьківське – моральнісний вплив батьків на власних дітей та 4) загальнолюдське – виховання людства послідовниками Багаулли на основі Одкровення віри багаї.

Центральними аспектами звернення релігійних лідерів віри багаї та Всесвітнього Дому Справедливості до теми освіти та виховання полягає у наступних положеннях: у Багаулли – формування концепції освіти та виховання у формі Божого Одкровення; у Абдул-Бага – уточнення та узагальнення понять і класифікація багайської освіти на матеріальну, гуманітарну та божественну; а також започаткування ним формування

конфесійної педагогічної системи багаї; у Шогі Еффенді – впровадження запропонованого Багауллою адміністративного устрою громади та реалізація концепції освіти та виховання у двох аспектах: 1) загальна освіта та виховання дітей на основі принципів віри багаї; 2) активізація віруючих у галузі поширення вчення Багаулли; у Всесвітнього Дому Справедливості – впровадження інструментів розповсюдження принципів віри багаї й об'єднання послідовників релігії на основі активного духовного життя.

3. З'ясовано сучасний стан функціонування педагогічного процесу у вірі багаї, що розвивається у двох напрямках: 1) релігійний – організація багайської релігійної педагогіки у межах громади на різних освітніх рівнях (дитячі класи, підліткові групи, навчальні гуртки); 2) соціальний – суспільне служіння віруючих із метою сприяння вирішенню актуальних проблем людства через розповсюдження всезагальної освіти (освітні установи, проекти з подолання безграмотності), що формують багайську педагогіку. Соціальні проекти застосовують духовні постулати віри багаї, однак офіційно заперечують збільшення кількості послідовників як ідейне підґрунтя цих проектів, а їхньою метою багаї визначають служіння людству заради його матеріального, соціального і морального прогресу. Однак, у ході дослідження встановлено, що як релігійні, так соціальні проекти багаї результатом своєї діяльності мають збільшення авторитету віри багаї на місцевому, національному і міжнародному рівнях, а також стали інструментом розповсюдження віровчення у світі. Особливо вагомим цей факт вбачається у зв'язку з офіційною заборонаю засновника віри на місіонерську діяльність та пропаганду віровчення, заперечення на вищому адміністративному рівні прозелітизму і навернення у віру шляхом надання матеріальних благ. Відносно віри багаї слід переглянути правомірність вживання терміну «місіонерство», на противагу якого стосовно віри багаї рекомендується вживання поняття «учительство» як форма передачі й розповсюдження релігійного знання.

4. Функціонування педагогічного процесу у вірі багаї забезпечують адміністративні органи у галузі освіти – Інститути з підготовки, що здійснюють систематичне й організоване навчання за допомогою спеціальних начальних програм. Основною метою організації педагогічного процесу багаї є реалізація законів Багаулли й активізація духовного життя громади за рахунок підготовки людських ресурсів, що, своєю чергою, покликані виконувати служіння інтересам віри та суспільства.

Реалізація концепції освіти та виховання здійснюється у двох напрямках: 1) багайська релігійна педагогіка у межах громади на основі трьох освітніх рівнів: дитячі класи, підліткові групи і навчальні гуртки; 2) багайська педагогіка на основі соціальних проектів і загальноосвітніх закладів. Програми закладів, що забезпечують багайську педагогіку, є неконфесійними, загальноосвітніми та світськими, надають базову і професійно-технічну освіту, проте орієнтуються на духовні постулати віри багаї. Програми рівнів багайської релігійної педагогіки мають першочергову конфесійну зорієнтованість і повністю спираються на Священні писання цієї релігійної традиції. Особливістю навчальних програм багайської релігійної педагогіки є можливість їх застосування у вигляді соціальних програм, що оминають

релігійні теми, а це також передбачає залучення до них небагаї. Виключенням є програма дитячих класів, що надають лише релігійні освіти та виховання. Досвід багатьох національних громад багаї світу (США, Індія та ін.) демонструє вплив практики залучення небагаї на збільшення чисельності громади віруючих

5. Досвід віри багаї у галузі освіти та виховання на теренах України цілком відповідає загальносвітовим тенденціям діяльності всесвітньої громади багаї. У результаті дослідження діяльності підліткової програми у межах м. Київ було зафіксовано засвоєння вихованцями духовних принципів віри багаї, але без подальшого їх навернення до цієї релігії. Незважаючи на розгортання освітньої діяльності багаї на теренах України, не відзначено значного приросту нових віруючих, що напряму залежить від часових меж діяльності віри багаї у нашій державі (з початку 1990-х рр.), стану розвитку адміністративних органів віри, кількості людських ресурсів – активних віруючих, пріоритет суспільно-корисної діяльності громади, міцне коріння традиційної релігійності українців.

Результати проведеного дослідження свідчать, що вірою багаї у процесі реалізації власної педагогічної концепції був створений оригінальний тип релігійної освіти, що полягає у безперервному навчанні всіх віруючих за умови відсутності професійної освіти для служителів культу (теологічної).

Комплексний аналіз педагогічної концепції у вірі багаї дозволяє зробити релігієзнавчі висновки щодо загальної характеристики цієї релігії, адже процеси освіти та виховання виконують передусім людинотворчі функції, а також формують загальні ідеологічні, моральні й етичні засади окремої спільноти. Відтак, на основі проведеного дослідження віра багаї може бути визначена як релігія перехідного типу – від статичної до динамічної (за типологією моралі та релігії А. Бергсона): статичність – вчення багаї не передбачає зміни основних релігійних постулатів її засновника; динамічність – визнання можливості розвитку й удосконалення людства на основі Божественного Одкровення багаї як чергового етапу його поступального розвитку. Окреслення особливостей діяльності основних напрямів педагогічного процесу багаї дають змогу охарактеризувати всесвітню громаду багаї як спільноту, що тяжіє до відкритого типу суспільства (за А. Бергсоном), якій притаманне визнання можливості досягнення людством вищої форми соціальності (концепція «Нового світового порядку»).

Міцна прив'язка концепції освіти і виховання до віровчення та Священних писань, характер сформованої на її основі конфесійної системи освіти багаї, що повністю обґрунтовується у її віровченні, дозволяє характеризувати віру багаї як релігію ортодоксального типу (за О. Сарапінім та В. Хромцем), яка стверджує цінності людської особистості й прагне до її удосконалення. Вказана особливість, на думку дисертанта, заперечує характеристику педагогічної активності віри багаї та релігійної громади багаї загалом як деструктивного культу (за С. Хассеном) чи тоталітарної секти (за О. Дворкінім), що за суттю своєї діяльності несуть небезпеку для життя і здоров'я людини, обмежують її права, загрожують цілісності держави та суспільства тощо.

Наукове вивчення концепції освіти й виховання у віри багаї має перспективи подальшого розвитку, адже сучасна парадигма побудови освітньої системи віри багаї знаходиться у стані активного вдосконалення і розвитку, орієнтується на актуальні потреби сучасності. Корисним може стати досвід віри багаї з використання релігійного виховання у світській освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдул-Баха – совершенный пример жизни бахаи [Электронный ресурс] / О Вере Бахаи / История Веры // Община Бахаи Киева : [Официальный сайт киевской общины бахаи]. – Режим доступа : <http://bahai.kiev.ua/ru/o-vere-bahai/history/abdu-l-baha-the-center-of-the-covenant.html> (дата обращения : 13.04.2014).
2. Абдул-Баха. Избранное из Писаний Абдул-Баха / Абдул-Баха // Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб. : Издательский Фонд Бахаи «Единение», 1995 – 302 с.
3. Абдул-Баха. Мысль мира : Речи и наставления Абдул-Баха о новой культуре мира [пер. с нем.] ; [Электронный ресурс] / Абдул-Баха. – М. : Наука, 1992. – 118 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/PeaceThoughts.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
4. Абдул-Баха. Ответы на некоторые вопросы [Электронный ресурс] / Абдул-Баха. – Режим доступа : <http://bahai.cv.ua/downloads/SomeAnsweredQuestions.rar> (дата обращения : 13.04.2014).
5. Абдул-Баха. Парижские беседы : Выступления Абдул-Баха в Париже в 1911 г. [пер. с англ.] / Абдул-Баха. – СПб. : Единение, 1993. – 128 с.
6. Абдул-Баха. Послание Абдул-Баха профессору Форелю [Электронный ресурс] / Абдул-Баха. – Baha'i Publishin Trust, New Delhi, India. – 24 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Forel-r.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
7. Абдул-Баха. Провозглашение всеобщего мира [Электронный ресурс] / Абдул-Баха. – Режим доступа : <http://bahai.cv.ua/downloads/promulgation.rar> (дата обращения : 13.04.2014).
8. Абдул-Баха. Секрет Божественной цивилизации [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Абдул-Баха. – СПб. : Единение, 2002. – 120 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Secret.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
9. Абдул-Баха. Скрижали Божественного Предначертания / Абдул-Баха // Духовное Собрание Бахаи России [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс]. – СПб. : Единение, 1996. – 127 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Divine-Plan.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
10. Айтматов Ч. Беседа с одним бахаи [Электронный ресурс] / Ч. Айтматов // Духовный портал Казахстана. – Режим доступа : <http://bahai.region.kz> (дата обращения : 02.04.2014).
11. Андрущенко В. П. Роздуми про освіту : Статті, нариси, інтерв'ю / В. Андрущенко : [2-ге вид., допов.]. – К. : Знання України, 2008. – 819 с.
12. Аниматоры подростковых групп : Институт Рухи [Электронный ресурс] ; [пер. с англ.]. – Санкт-Петербург, 2002. – Книга 5. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Ruhi1-r.htm> (дата обращения : 25.03.2012).
13. Аршаруни А. М. Бехаизм / А. М. Аршаруни. – М. : Безбожник, 1930.
14. Баб. Избранное из Писаний / Баб ; [пер. с англ.] // Национальное Духовное Собрание Бахаи Украины. – К., 2000.
15. Базиленко И. В. Бахаизм : история вероучения (сер. XIX – нач. XX в.) / И. В. Базиленко. – М. : Восточная литература, 1994. – 181 с.

16. Базиленко И. В. Бахаизм в современной России [Электронный ресурс] / И . В. Базиленко // Христианское чтение. – СПб., 2004. – №23. – Режим доступа : <http://zaistinu.ucoz.ru/news/2009-04-23-732> (дата обращения : 13.04.2014).
17. Бахаулла. Китаб-и-Агдас / Бахаулла. – СПб. : Единение, 1998. – 213 с.
18. Бахаулла. Крупицы из Писаний Бахауллы [Электронный ресурс] / Бахаулла. – СПб. : Единение, 1994. – 212 с. – Режим доступа : <http://www.bahaiarc.narod.ru/books/Gleanings.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
19. Бахаулла. Семь долин и четыре долины [пер.с англ.] ; [Электронный ресурс] / Бахаулла. – СПб. : Единение, 1996. – 59 с. – Режим доступа : <http://www.bahaiarc.narod.ru/books/7Valleys.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
20. Бахаулла. Скрижали, явленные после Китаб-и-Агдас / Бахаулла // Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб. : Единение, 2004.
21. Біблія : Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту. – Ukrainian Bible : United Bible Societies, 1991. – [296] с.
22. Богдановський І. В. Феномен нетрадиційної релігійності : філософський і соціально-психологічний аналіз : автореф. дис. ... д-ра філософ. наук : 09.00.11 / І. В. Богдановський // Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013. – 36 с.
23. Богдановський І. В. Філософський аналіз феномену нетрадиційної релігійності : соціальний і психологічний аспекти [монографія] / І. В. Богдановський. – К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2012. – 368 с.
24. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. А. М. Прохоров ; [Изд. 2-е, перераб. и доп.]. – М. ; СПб., 2000.
25. Бондаренко В. Д. Релігійне життя в сучасній Україні : стан, тенденції та проблеми розвитку / В. Бондаренко // Релігійна свобода : функціонування релігії в умовах свободи її буття [наук. щорічник] / За заг. ред. А. Колодного, М. Бабія. – К., 2004. – С. 43–47.
26. Бондаренко В. Духовно-моральний потенціал Церкви і шляхи його впливу на українське суспільство / В. Бондаренко // Актуальні питання соціально-значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні / Зб. матер. міжнар. науково-практ. конф. [За заг. ред. В. Бондаренка, А. Колодного, М. Новіченка, В. Любчика]. – Київ, 2004. – С. 6–10.
27. Брак и семейная жизнь Бахаи [Электронный ресурс] : Выдержки из Писаний Веры Бахаи ; [пер. с англ.]. – СПб. : Единение, 1995. – Вып. 4. – с. 92. – Режим доступа : http://www.bahai.ru/library/Compilations/Marriage_FamilyLife.htm (дата обращения : 13.04.2014).
28. Века и эпохи в истории Веры Бахаи [Электронный ресурс] / О Вере Бахаи / История Веры // Община Бахаи Киева : [Официальный сайт киевської общины бахаи]. – Режим доступа : <http://bahai.kiev.ua/ru/o-verebahai/history/century-and-the-era-in-the-history-of-the-faith.html> (дата обращения : 13.04.2014).
29. Ветры подтверждения : Материалы подростковых групп ; [пер. с англ.] / Национальное Духовное Собрание Бахаи Украины. – К., 2013. – 56 с.
30. Ветры Подтверждения / Институт Уильяма Мматл Масетлха ; [пер. с англ.]. – Kamal Publishing, Алмата «ExLibris», 2003. – 79 с.
31. Вікова і педагогічна психологія : [Навч. посіб.] / В. О. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – 2-ге вид. – К. : Каравелла, 2008. –

400 с.

32. Вместе идти по пути служения : Институт Рухи. [Электронный ресурс] / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб., 2002. – Книга 7 // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Ruhi1-r.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
33. Вожатые подростковых групп : Институт Рухи [черновой вариант; версия 6.3.1.PP.P; Ноябрь, 2012]. / Духовное Собрание Бахаи Украины. – Киев, 2013. – Книга 5. – 149 с.
34. Воля и Завещание Абдул-Баха [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс]. – СПб. : Единение, 1994. – 30 с. – Режим доступа : http://bahaiarc.narod.ru/books/Will_and_Tustament.htm (дата обращения : 13.04.2014).
35. Воспитание в духе бахаи : Сборник цитат из Писаний Бахауллы, Абдул-Баха, Шоги Эффенди, Дома Справедливости [Электронный ресурс]. / Бахаулла, Абдул-Баха, Шоги Эффенди, Всемирный Дом Справедливости ; [пер. с англ.]. – СПб. : Единение, 1992. – Вып. 2. – 43 с. – Режим доступа : <http://www.bahaiarc.narod.ru/books/Education.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
36. Воспитание в духе бахаи : Сборник цитат из Писаний Бахауллы, Абдул-Баха, Шоги Эффенди, Дома Справедливости / Бахаулла, Абдул-Баха, Шоги Эффенди, Всемирный Дом Справедливости ; [пер. с англ.]. – СПб. : Единение, 1994. – Вып. 3. – 43 с.
37. Всемирный Дом Справедливости. Вопросы, связанные с изучением Веры Бахаи : Письмо от 07 апреля 1999 г. [англ.] / Всемирный Дом Справедливости // Арх. НДС бахаи Украины. – №2062.
38. Всемирный Дом Справедливости. Вопросы, что относятся к изучению Веры Бахаи : Письмо от 14 ноября 2005 г. [пер. с англ.] / Всемирный Дом Справедливости // Арх. НДС бахаи Украины. – № 570.
39. Всемирный Дом Справедливости. Выдержки из послания, излагающего подробности Пятилетнего Плана : Письмо от 9 января 2001 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/1910-9-jan-2001> (дата обращения : 13.04.2014).
40. Всемирный Дом Справедливости. Выдержки из послания, излагающего подробности Пятилетнего Плана : Письмо от 26 декабря 1995 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/1911-26-dec-1995> (дата обращения : 13.04.2014).
41. Всемирный Дом Справедливости. Институт советников / Всемирный Дом Справедливости / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб. : Издательский фонд Бахаи «Единение», 2003. – 56 с.
42. Всемирный Дом Справедливости. Касательно применения календаря Бади : Письмо от 10 июля 2014 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://www.bahaiarc.org/41-uhj/2056-implementation-of-the-bad%C3%AD-calendar> (дата обращения : 13.04.2014).
43. Всемирный Дом Справедливости. Культура ученичества : Письмо от 17 января 2003 г. [пер. с англ.] / Всемирный Дом Справедливости // Арх. НДС бахаи Украины.

44. Всемирный Дом Справедливости. О 95 молодежных конференциях : Письмо от 8 февраля 2013 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/1116-8-feb-2013> (дата обращения : 13.04.2014).
45. Всемирный Дом Справедливости. Объявление 19-ти дополнительных молодежных конференций : Письмо от 1 мая 2013 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/1115-1-may-2013> (дата обращения : 13.04.2014).
46. Всемирный Дом Справедливости. Письмо от 12 декабря 2011 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : [http://www.bahaiwritings.ru/?lang=rus&search=12 декабря 2011&book=true&limit=0,10](http://www.bahaiwritings.ru/?lang=rus&search=12%20декабря%202011&book=true&limit=0,10) (дата обращения : 13.04.2014).
47. Всемирный Дом Справедливости. Подробности следующего Пятилетнего Плана : Письмо от 28 декабря 2010 г. [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/1906-28-dec-2010> (дата обращения : 13.04.2014).
48. Всемирный Дом Справедливости. Подробности следующего Пятилетнего Плана : Письмо от 27 декабря 2005 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : http://universalhouseofjustice.bahai.org/activities-bahai-community/20051227_001 (дата обращения : 13.04.2014).
49. Всемирный Дом Справедливости. Участникам предстоящих 114 молодежных конференций по всему миру : Письмо от 1 июля 2013 г. [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Всемирный Дом Справедливости. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/1117-1-july-2013> (дата обращения : 13.04.2014).
50. Гасяк О. Релігія як невід’ємна компонента гуманізації освіти і виховання інтелектуальної та духовно зрілої особистості / О. Гасяк // Науковий вісник / Чернівецький ун-т. – Чернівці, 2008. – Вип. 389–390 : Філософія. – С. 83–86.
51. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
52. Григорьева Л. И. Социолог религии: органический инсайдер в статусе профессионального аутсайдера. К вопросу о профессиональной компетенции и вероятностной ангажированности / Л. И. Григорьева // Социология религии в обществе Позднего Модерна (памяти Ю. Ю. Синелиной) : материалы Третьей Международной научной конференции. НИУ «БелГУ», 13 сентября 2013 г. / отв. ред. С. Д. Лебедев. – Белгород : ИД «Белгород», 2013. – С. 87–97.
53. Даров И. Бехаизм – новая религия Востока / И. Даров. – Л., 1930.
54. Двойное Богоявление : Институт Рухи [Электронный ресурс] / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб., 2002. – Книга 4 // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Ruhil-r.htm> (дата обращения : 13.04.2014).
55. Детские классы бахаи. Уровень 1 : Институт Рухи [предварительный перевод ; версия 1.2.2.РЕ.ІN ; сентябрь, 2012] / Национальные Духовные Собрания Бахаи Украины. – Книга 3. – Киев, 2013. – 131 с., ил.

56. Дитячі класи по духовному вихованню [Електронний ресурс] / Основні види діяльності / Діяльність // Громада Бахаї Києва : Офіційний сайт київської громади бахаї. – Режим доступу : <http://bahai.kiev.ua/ua/detskie-klassy.html> (дата звернення : 19.04.2014).
57. Дмитренко Л. Духовна освіта : проблеми змісту, форм і структури / Л. Дмитренко // Наукові записки. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія : [Зб. Наук. праць]. – К. : НПУ імені М.П.Драгоманова, 2004. – № 14. – 264 с. – С. 71–81.
58. Дубічинський В. В. Сучасний тлумачний словник української мови. / В. В. Дубічинський. – Х. : ВД «Школа», 2006. – 1008 с.
59. Дудар Н. П., Филипович Л. О. Нові релігійні течії : український контекст (огляд, документи, переклади). – К. : Наук, думка, 2000. – 132 с.
60. Дух Веры : Материалы подростковых групп / Национальные Духовные Собрания Бахаи Украины. – К., 2013. – 37 с.
61. Дух веры [предварительная редакция]. – Улан-Удэ : Издательское агентство «ПринтМастер», 2008. – 44 с.
62. Духовне виховання дітей дошкільного віку / За ред. Туркот Т. І. – Херсон : РІПО, 2011. – 72 с.
63. Духовное образование детей : Институт Рухи [Электронный ресурс] / Духовное Собрание Бахаи России ; [испр. изд.]. – СПб., 2000. – Книга 3 // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Ruhi3-2-r.htm> (дата звернення : 19.04.2014).
64. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України, головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
65. Єленський В. Є. Новітні релігійні рухи в Україні / В. Єленський // Людина і світ. – 1994. – №9. – С. 18–22.
66. Єленський В. Є. Прозелітизм і нові релігійні течії / В. Єленський // Історія релігій в Україні. – Кн. 8 : Нові релігійні течії. – 2010.
67. Єленський В. Є. Релігійне навчання й виховання в законодавствах та освітніх системах західноєвропейських країн / В. Єленський // Православні духовні цінності і сучасність : Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Київ, 21 берез. 2003 р. : [Зб. доп.]. – К., 2003. – С. 77–82.
68. Закович М. Релігійна освіта в Україні та особливості її розвитку / М. Закович // Релігійна свобода : Наук. щоріч. – К., 2003. – №7 : Релігія і Церква в Україні : уроки минулого і проблеми сьогодення. – С. 203–210.
69. Закович М. Релігійна та релігієзнавча освіта в Україні / М. Закович, А. Колодний // Академічне релігієзнавство [Підручник]. – К. : Світ Знань, 2000. – 862 с. – С. 854–858.
70. Идти прямой стезей [пер. с англ.] / Духовное Собрание Бахаи России. – М. : Единение, 2004. – 88 с.
71. Ильхан Сезгин об образовательном процессе в вере бахаи [интервью] ; [Электронный ресурс] / Я. Чорнойван // Релігія в Україні [сайт]. – Режим доступа : <http://www.religion.in.ua/main/interview/26292-ilhan-sezgin-ob-obrazovatelnom-processe-v-vere-bahai.html> (дата обращения : 19.04.2014).
72. Институт «Барли» – заметный социально-экономический проект общины бахаи Индии [Электронный ресурс] / Сообщения Службы новостей мира

- бахаи : Индор, 18 ноября 2002 г. // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/BWNS/2002/news20021118.ht> (Дата звернення : 19.04.2014).
73. Институты по подготовке : Документ, подготовленный для Всемирного Дома Справедливости и одобренный им [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс]. – Апрель, 1998. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/41-uhj/2054-training-institutes> (дата звернення : 19.04.2014).
74. Иоаннесян Ю. А. Вера Бахаи. / А. Ю. Иоаннесян. – СПб. : Азбука-классика; Петербургское Востоковедение, 2003. – 320 с.
75. Иоаннесян Ю. А. Очерки веры Баби и Бахаи : Изучение в свете первичных источников / А. Ю. Иоаннесян. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2003. – 224 с.
76. Исторический поворот для народов мира [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс]. – М. : «Права человека», 1997. – 35 с. – Режим доступа : <http://www.bahaiarc.narod.ru/books/Historyturn-97.htm> (дата обращения : 19.04.2014).
77. История проекта Рухи [Электронный ресурс] / Литература // Община Бахаи г. Черновцы [сайт]. – Режим доступа : <http://bahai.cv.ua/index.html> (дата обращения : 19.04.2014).
78. Інтерв'ю з Барановою Аллою від 20.03.2014, м. Київ. Інтерв'юер: Я. Чорнойван. // Архів автора: неопубліковане. – Тривалість 48 хвилин.
79. Інтерв'ю з Барановою Аллою від 26.02.2013, м. Дніпропетровськ. Інтерв'юер : Я. Чорнойван. // Архів автора : неопубліковане. – Тривалість 26 хвилин.
80. Інтерв'ю з Зимою Оленою від 28.02.2014, м. Київ. Інтерв'юер : Я. Чорнойван // Архів автора : неопубліковане. – Тривалість 47 хвилин.
81. Інтерв'ю з Францкевич Іриною та Газіною Надією від 27.02.2013. Інтерв'юер : Я. Чорнойван. // Архів автора : неопубліковане. – Тривалість 28 хвилин.
82. Каземзаде К. Коротко о вере бахаи / К. Каземзаде. – М., 1990. – 24 с.
83. Качурова С. В. Соціальна адаптація нових релігійних течій (філософський аналіз) : дис... канд. філос. наук : 09.00.11 / С. В. Качурова // Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2002. – 204 арк. – Бібліогр. : арк. 192–204.
84. Киселев О. К вопросу о типологии и классификации Веры Бахаи / О. Киселев / Релігієзнавчі нариси. – 2011. – №2. – С. 31–40.
85. Кислий А. О. Релігійна освіта в Україні як чинник формування суспільної моралі : дис... канд. філос. наук: 09.00.11 / А. О. Кислий // НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – 215 арк. – Бібліогр. : арк. 187–215.
86. Кірушын П. Сучасныя рэлігійныя настроі буржуазіі / П. Кірушын. – Мінск : Інстытут філэзофіі Беларускай Акадэміі Навук, 1931. – С. 75–87.
87. Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь : [Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений] / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.
88. Козырев Ф. Н. Религиозное образование в светской школе. Теория и международный опыт в отечественной перспективе : [Монография] / Ф. Н. Козырев. – СПб. : Апостольский город, 2005. – 636 с.

89. Коран [пер. Б. Я. Шидфар]. – 3-е изд., испр. – М. : УММА, 2006. – 687 с.
90. Коцур Г. Школа і релігійна освіта учнів / Г. Коцур // Школа першого ступеня : теорія і практика [Зб. наук. пр.]. – Переяслав-Хмельницький, 2002. – Вип.3. – С. 235–240.
91. Кришмарел В. Релігійна освіта у державних школах : європейський та український контекст / В. Кришмарел / Релігієзнавчі нариси. – 2011. – №2. – С. 98–107.
92. Кришмарел В. Ю. Релігійна етика чи релігійна освіта? Точки дотику та методологічні проблеми впровадження / В. Кришмарел // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – № 21 (21). – С. 231–239.
93. Кузнецова Н.А. К истории изучения бабизма и бехаизма в России / Н. А. Кузнецова. – М., 1963. – 91 с.
94. Литвинчук В. Г. Введение в бахаиведение: актуальные проблемы и перспективы [Электронный ресурс] / В. Литвинчук. – Режим доступа : <http://relig.info/article/vvedenie-v-bakhaivedenie-aktualnye-problemy-i-perspektivy> (дата обращения : 02.04.2014).
95. Литвинчук В. Г. Вера бахаи : история, вероучение и практика [Учебное пособие для студентов, обучающихся по специальности «Религиоведение»] ; [Рукопись] / В. Г. Литвинчук. – Мн., 2010.
96. Литвинчук В. Г. История бахаиведения на постсоветском пространстве [Электронный ресурс] / В. Г. Литвинчук // Relig.Info : Религии Мира [сайт]. – Режим доступа : <http://relig.info/article/istoriya-bakhaivedeniya-na-postsovetskom-prostranstve> (дата обращения : 02.04.2014).
97. Литвинчук В. Г. Космология Веры Бахаи [Электронный ресурс] / В. Г. Литвинчук // Relig.Info : Религии Мира [сайт]. – Режим доступа : <http://relig.info/article/kosmologiya-veru-bakhai> (дата обращения : 02.04.2014).
98. Литвинчук В. Предисловие / В. Литвинчук // Кірушын П. Сучасныя рэлігійныя настроі буржуазіі [Электронный ресурс] ; [пер. с білорус. В. Г. Литвинука]. – Мінск : Інстытут філэзофіі Беларускай Акадэміі Навук, 1931. – С. 75–87. – Режим доступа : http://litvinchuk.mou.su/load/perevody/p_kirjushin_bakhaizm/2-1-0-1 (дата обращения : 02.04.2014).
99. Лопатина А., Скребцова М. Книга для занятий по духовному воспитанию / А. Лопатина, М. Скребцова. – Книга I. – М. : ИПЦ «Русский Раритет», 1996. – 576 с.
100. Маліборський В. Про деякі проблеми законодавчого забезпечення розвитку духовного і релігійного виховання та освіти / В. Маліборський // Християнство і духовність : Зб. матеріалів другої міжнар. наук. конф. циклу наук. конф. «Християнство: історія і сучасність». – К., 1998. – С. 242–245.
101. Мартин У. Царство культов / У. Мартин. – СПб. : Логос, 1992. – 351 с.
102. Мартиненко А. В. Бахаи и ахмадийат : новые религиозные сообщества в контексте модернизации ислама (сравнительно-исторический анализ) / А. В. Мартыненко. – Ульяновск : Ульяновский Дом печати, 2005. – 400 с.
103. Мартыненко А. В. Бахаизм: философско-исторический анализ: автореф. диссертации на соискание ученой степени кандидата философских наук / А. В. Мартыненко. – Саранск, 1996. – 14 с.

104. Мартыненко А. В. Этнополитические и социокультурные особенности новых религиозных сообществ в контексте модернизации ислама (историко-политический анализ бахаи и ахмадийя) : дис. ... д-ра ист. наук : 23.00.01 / А. В. Мартыненко. – Саранск, 2006. – 376 с.
105. Маценко Ж. М. Духовність : феномен психології та об'єкт виховання / Ж. М. Маценко. – К., Освіта України, 2010. – 100 с.
106. Международный Центр по Обучению. Дальнейшие мысли по поводу Учебных Институтов : [выдержки из писем Всемирного Дома Справедливости] ; [Электронный ресурс] / Международный Центр по Обучению ; [пер. с англ.]. – Режим доступа : <http://bahai-library.com/russian/teach/institut.html> (дата обращения : 13.04.2014).
107. Международный Центр по Обучению. Набирая скорость [Электронный ресурс] / Международный Центр по Обучению. – Режим доступа : <http://www.bahairesearch.com> (дата обращения : 29.06.2014).
108. Мирошникова Е. М. Религиозное образование как социально-политический фактор [Электронный ресурс] / Е. М. Мирошникова // Международная научно-практическая конференция «Религия как социальный институт». – Москва, Узкое, 6 сентября 2011. – Режим доступа : <http://www.religiopolis.org/documents/3297-emmiroshnikova-religioznoe-obrazovanie-kak-sotsialno-politicheskij-faktor-moskva-uzkoe-sentjabr-2011.html> (дата обращения : 29.06.2014).
109. Мозгова Н. Г. Співвідношення світської та духовної освіти : вітчизняний досвід ХІХ століття / Н. Г. Мозгова // Науковий часопис. Національний пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2007. – Вип. 13 (26). – С. 14–20.
110. Мой дом [пер. с англ.] / Европейская рабочая группа по вопросам семьи под руководством Европейской коллегии советников. – М., 2001. – 72 с.
111. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : [Навч. посіб.] / Н. Є. Мойсеюк. – 3-є вид доповнене. – К. : ВАТ «КД НК», 2001. – 608 с.
112. Некоторые термины бахаи и архивоведение [Электронный ресурс] // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.org/2-uncategorised/750-dictionary> (дата обращения : 29.06.2014).
113. Никитченко О. Е. Особливості формування образу новітніх релігій у контексті сучасного розуміння свободи совісті в Україні : автореф. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук спец. 09.00.11 «Релігієзнавство» / О. Е. Никитченко. – Київ, 2009. – 20 с.
114. Новиков А. М. Основания педагогики : [пособие для авторов учебников и преподавателей] ; [Электронный ресурс] / А. М. Новиков. – М. : Издательство «Эгвес», 2010. – 208 с. – Режим доступа : <http://www.anovikov.ru/books/op.pdf> (дата обращения : 01.07.2014).
115. Обещание мира во всем мире [пер. с англ.] / Всемирный Дом Справедливости. – М. : «Права человека». – 24 с.
116. Обучаясь совершенству : Материалы подростковых групп. [предварительный перевод, Development Learning Press ; версия 1.3.1, 2005] / Национальные Духовные Соборы Бахаи Украины. – Киев, 2013. – 59 с.
117. Обучение Божьей Вере : Институт Рухи [Электронный ресурс] / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб., 2002. –

- Книга 6 // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Ruhi1-r.htm> (дата обращения : 01.07.2014).
118. Отдаленная школа бахаи обзаводится двумя новыми классами / Сообщения Службы новостей мира бахаи. – Буниси, Папуа-Новая Гвинея, 31 октября 2007 г. // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/BWNS/2007/news20071031.htm> (дата обращения : 01.07.2014).
119. Отдел Секретариата Всемирного Дома Справедливости. Вопросы, связанные с изучением Веры Бахаи : выдержки из писем, написанных от имени Всемирного Дома Справедливости [компиляция] ; [Электронный ресурс]. // Письмо всем НДС от 07 апреля 1999 г. – Режим доступа : http://bahaiarc.narod.ru/KB/misc/Issues.htm#_ftnref1 (дата обращения : 15.04.2014).
120. Педагогіка у запитаннях і відповідях : [Навч. посіб.] ; [Електронний ресурс] / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко – К., 2006. – 311 с. – Режим доступа : http://libfree.com/125860619-pedagogikapedagogika_u_zapitanniah_i_vidpovidyah_kuzminskiy_ai.html (дата звернення : 15.06.2014).
121. Перкинс М., Хейнсворт Ф. Бахаизм / М. Перкинс, Ф. Хейнсворт ; [пер. с англ.]. – М. : СКТБ-16, 1990. – 63 с.
122. Персидский Байан : Конспект [пер. с англ.]. – Казань : Фолиантъ, 2002. – 120 с.
123. Петрик В. М. Новітні та нетрадиційні релігії, містичні рухи у суспільно-політичній сфері України : [Моногр.] / В. М. Петрик, Є. В. Ліхтенштейн, С. В. Сьомін, В. В. Гринько, В. В. Остроухов; Європ. ун-т. – К., 2002. – 330 с.
124. Петрик В. М. Шляхи та механізми вдосконалення державно-церковних відносин в Україні (на прикладі новітніх релігійних об'єднань) : автореф. дис. ... канд. н. з держ. упр. : 25.00.02 / В. М. Петрик. – Донецьк, 2004. – 24 с.
125. Петрова В. В. Вера Бахаи : основы вероучения, культовая практика : Социально-философский анализ : дисс. ... канд. филос. н. : 09.00.13 / В. В. Петрова. – Москва, 2002. – 156 с. : ил.
126. Підліткові групи [Електронний ресурс] / Основні види діяльності / Діяльність // Громада Бахаї Києва : Офіційний сайт київської громади бахаї. – Режим доступа : <http://bahai.kiev.ua/ua/deyatelnost/podrostkovye-gruppy.html> (дата звернення : 25.03.2014).
127. Подняться на служение : Институт Рухи [Электронный ресурс] / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ., 2-е изд., испр.]. – СПб., 2002. – Книга 2 // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Ruhi2-r.htm> (дата обращения : 25.03.2014).
128. Подольская Е. А. Философия. Учебник [укр.] ; [Электронный ресурс]. – К. : Центр учебной литературы, 2006. – 704 с. – Режим доступа : http://pidruchniki.ws/12380607/filosofiya/filosofiya_-_podolska_yea (дата обращения : 02.04.2014).
129. Проблески надежды : Материалы подростковых групп. [предварительный перевод ; Development Learning Press, 2004] / Сайда Карен Дженсен Полок // Национальные Духовные Собрания Бахаи Украины. – К., 2013. – 32 с.
130. Програма «ЗИПоПо – Заочный институт позитивного поведения» как действенное средство исправления несовершеннолетних правонарушителей [

- Электронный ресурс] / В. К. Филиппов. – Вестник ТИСБИ. – 2003. – №1. – Режим доступа : <http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1217738> (дата обращения : 02.04.2014).
131. Путь к процветанию человечества / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб. : Издательский фонд Бахаи «Единение», 1995. – 64 с.
132. Пушкарева Е. Л. «Свой среди своих» : Проблемы работы этнографов и фольклористов в своей традиционной среде / Е. Л. Пушкарева // Сакральное в традиционной культуре : методология исследования, методы фиксации и обработки полевых, лабораторных, экспериментальных материалов. – М : ИЭА РАН, 2004. – С. 79–85 (ЭИ. Т. 9.4. 1).
133. Размышления о жизни духа / Духовное Собрание Бахаи России ; [пер. с англ.]. – СПб. : Издательский фонд Бахаи «Единение», 1995. – 64 с.
134. Решетников Ю. Релігійна освіта в Україні : проблеми становлення / Ю. Решетников // Актуальні питання соціально-значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні / Зб. матер. міжнар. науково-практ. конф. [За заг. ред. В. Бондаренка, А. Колодного, М. Новіченка, В. Любчика]. – Київ, 2004. – С. 130–139.
135. Савинова М. А. Кришнаизм и вера бахаи в полиэтническом регионе (сравнительно-исторический анализ) : автореф. дис. ... канд. ист. наук ; спец. : 07.00.03 / М. А. Савинова. – Улан-Удэ : [б. и.], 1998. – 24 с.
136. Самая крупная школа в мире строит свою образовательную программу, подпитываясь духом учения бахаи [Электронный ресурс] / Сообщения Службы новостей мира бахаи : Лакнау, Индия, 2 января 2002 г. // Архивы – память общины [сайт]. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/BWNS/2002/news20020102.htm> (дата обращения : 02.04.2014).
137. Санжаревский И. И. Политическая наука : Словарь-справочник [Издание 4-е, испр. и доп.] / И. И. Санжаревский. – Тамбов, 2012.
138. Сила слова : Институт Рухи [пер. с англ. ; 2-е изд., испр.]. – М. : Единение , 2005. – 85 с.
139. Сила слова : Материалы подростковых групп / Национальные Духовные Собрания Бахаи Украины. – К., 2013. – 86 с.
140. Скрипнікова С. В. Образование и воспитание в контексте социальной концепции веры бахаи / С. В. Скрипнікова // Віра багаї : історія, віровчення і практика [Матеріали ІХ Міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи] / Наук. ред. О. В. Мартиненко, В. Г. Литвинчук. – К. : Дух і Літера, 2012 . – 408 с. – С. 278–289.
141. Скрипнікова С. В. Освітньо-виховний аспект соціальної доктрини католицької церкви: структура, зміст, особливості реалізації : автореф. дис. ... канд. філософ. наук : 09.00.11 / С. В. Скрипнікова // НПУ ім. М. П. Драгоманова. – К., 2012. – 16 с.
142. Сорабджи З. Повествование Набиля [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс]. – СПб. : Единение, 1994. – 158 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Nabils.htm> (дата обращения : 02.04.2014).
143. Становление веры бахаи в Украине : 1990-2000 гг. / Национальное Духовное Собрание бахаи Украины. – 2006. – 250 с.

144. Столетие света [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Национальное Духовное Собрание Бахаи России. – М. : Единение, 2004. – 208 с. – Режим доступа : <http://www.bahaiarc.narod.ru/UHJ/CenturyofLight.htm> (дата обращения : 02.04.2014).
145. Сьомін С. Релігійна безпека України : неокульти як складова релігійного життя / С. Сьомін // Людина і політика. – 2000. – № 6. – С. 22–30.
146. Тітова Г. Є. Релігійна освіта в Україні / Г. Є. Тітова // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : Матеріали XIX Міжнар. наук.-практ. конф., 24 трав. 2006 р. – Донецьк, 2006. – С. 258–262.
147. Фарзам Арбаб. Обучаясь росту : История развития Института Рухи и широкомасштабного расширения Веры Бахаи в Колумбии [Электронный ресурс] / Фарзам Арбаб. – Режим доступа : <http://www.chupin.ru/library/Farzam.Arbab/Farzam.Arbab.-.Learning.about.growth.pdf> 20 (дата обращения : 01.07.2014).
148. Филипович Л. О. Неорелігійний процес України як відображення світових закономірностей розвитку релігії / Л. О. Филипович // Релігія-Світ-Україна [Кол. моногр. в 3-х книгах. За наук.ред. А. Колодного і Л. Филипович]. – Кн. II : Міжкофесійні відносини поліконфесійної України // Укр. релігієзнавство. – К., 2011. – Спецвипуск 2011-1. – 371 с. – С. 226–240.
149. Филипович Л. Стан і перспективи альтернативної освіти в Україні / Л. Филипович // Україна і Ватикан у розвитку вищої освіти та духовності [Зб. статей міжнар. Науково-практ. конфер. 31 жовтня 2008 р.]. – Одеса : ХГЕУ, 2008. – С. 26–28.
150. Филькина А. В. Опыт отечественных исследователей новых религиозных движений: проблема формирования исследовательской позиции / А. В. Филькина // Вестник Томского Государственного Университета : Философия. Социология. Политология. – 2010. – №1 (9). – С. 17–28.
151. Філософський енциклопедичний словник // В. І. Шинкарук (голова редколегії) та ін. Наук. ред. Л. В. Озадовська, Н. П. Поліщук. – К. : Абрис, 2002.
152. Фурутан А. А. Детское образование бахаи : пособие для учителей. / А. А. Фурутан. – СПб. : Единение, 2001. – Кн. 1 – 13.
153. Фурутан А. Отцы, матери, дети : Практические советы родителям / А. А. Фурутан ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1992.
154. Харитоновна В. И. Работа с сакральными знаниями и практиками: методико-методологический аспект / В. И. Харитоновна // Этнографическое обозрение. – 2010. – № 3. – С. 7–21.
155. Хромец И. К теологи бахаи [Электронный ресурс] / И. Хромец // Релігія в Україні [сайт]. – Режим доступу : <http://www.religion.in.ua/main/bogoslovyu/24692-k-teologii-bahai.html> (дата обращения : 02.04.2014).
156. Хромец В. Структурна класифікація релігії / В. Хромец // Науковий вісник Чернівецького університету : [Зб. наук. праць]. – Випуск 512-513. – Філософія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – 243 с. – С. 185–191.
157. Хромец В. Теологічне знання та теологічна освіта в контексті освітньої політики України / В. Хромец // Державно-конфесійні відносини в Україні: сучасний стан та тенденції розвитку / За ред. В. Бондаренка та

- I. Мищака. – К. : Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 477–485.
158. Хэтчер У. С., Мартин Дж. Д. Новая мировая религия : Вера бахаи [Электронный ресурс] / Уильям С. Хэтчер, Дж. Дуглас Мартин ; [пер. с англ.]. – СПб. : Единение, 1995. – 337 с. – Режим доступа : http://bahaiarc.narod.ru/books/Emerging_Global_Religion.htm (дата обращения : 02.04.2014).
159. Центры обучения бахаи. Компиляция : Выдержки из Писаний Шоги Эффенди и Всемирного Дома Справедливости [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://bahaiarc.org/images/KB/Compilations/Centres_of_Bahai_learning_print_bookfold.pdf (дата обращения : 02.04.2014).
160. Часто задаваемые вопросы [Электронный ресурс] / В. Чупин // Чупин.ру [сайт]. – Режим доступа : <http://chupin.ru/bahai.ru.library/answers/a136.html> (дата обращения : 02.04.2014).
161. Черникова И. В. Международная деятельность общины бахаи / И. В. Черникова // Культура народов Причерноморья. – 1999. – №8. – С. 112–117.
162. Чернікова І. В. Історична еволюція багаїзму : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / І. В. Чернікова. – Дніпропетровськ, 2001. – 15, [1] с.
163. Чорнойван Я. В. Освітні ініціативи віри Багаї : підліткові групи в розрізі результатів авторського соціологічного дослідження (літо–осінь, 2013 р.) / Я. Чорнойван // «Дні науки філософського факультету – 2014», Міжн. наук. конф. (2014; Київ) : [матеріали доповідей та виступів] / редкол. : А. Є. Конверський [та ін.]. – К., 2014. – Ч. 7. – 203 с.
164. Чорноморець Ю. П. Позитивні тенденції у розвитку українського православ'я сьогодні: нова якість освіти та наукових розвідок конфесійних вчених / Ю. П. Чорноморець // Державно-конфесійні відносини в Україні : сучасний стан та тенденції розвитку [Зб. наук. праць всеукр. науково-практичної конференції]. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2012. – С. 499–515.
165. Шестопалец Д. Объективность и/или конфессиональность? Проблема «инсайдер-аутсайдер» в исследовании религии / Д. Шестопалец // Релігієзнавчі нариси. – 2012. – №3. – С. 47–62.
166. Шеффер У. Вера Бахаи : секта или религия? / У. Шеффер ; [пер. с англ.] // Ассоциация по изучению Веры Бахаи. – СПб. : Единение, 2003. – 48 с.
167. Шкрібляк М. Інкорпорація релігійної компоненти у систему національної освіти: реалії та перспективи / М. Шкрібляк // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф., 16 трав. 2008 р. – Донецьк, 2008. – С. 313–317.
168. Шнурова О. Г. Релігійна освіта як механізм формування смисло-життєвих орієнтацій і поведінкових нормативів / О. Шнурова // Чернівецький ун-т. [Наук. вісник]. – Чернівці, 1999. – Вип.43 : Педагогіка та психологія. – С. 163–167.
169. Шрайнер П. Религиозное образование в европейском контексте / П. Шрайнер // Религиозное образование в школах Европы: Ситуация и тенденции / Э. Куик и др. – К. : Дух і Літера, 2013. – 416 с. – С. 12–29.
170. Эсслемент Дж. Э. Бахаулла и Новая Эра [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Дж. Э. Эсслемент. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1991. – Режим доступа : http://bahaiarc.narod.ru/books/New_Era.htm (дата обращения 22.03.13).

171. Эфенди Ш. Цель Нового Мирового Порядка [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Шоги Эфенди. – Hofheim-Langenhain, 1979. – 37 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/GoalNewOrder.htm> (дата обращения 22.03.13).
172. Эфенди Ш. Законоцарствие Бахауллы [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Шоги Эфенди. – СПб. : Единение, 2004. – 88 с. – Режим доступа : <http://bahaiarc.narod.ru/books/Dispensation.htm> (дата обращения 22.03.13).
173. Эфенди Ш. Мировая религия [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Шоги Эфенди. – 1984. – 9 с. – Режим доступа: http://bahaiarc.narod.ru/books/World_Religion.pdf
174. Эфенди Ш. Настал день обетованный [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Шоги Эфенди. – СПб. : Единение, 1997. – 170 с. – Режим доступа : http://bahaiarc.narod.ru/books/Promised_Day.htm (дата обращения 22.03.13).
175. Эфенди Ш. Призыв к народам [пер. с англ.] ; [Электронный ресурс] / Шоги Эфенди. – СПб. : ИМПАКС, 1993. – 106 с., обл. – Режим доступа : http://bahaiarc.narod.ru/books/Call_to_Nations.htm (дата обращения 22.03.13).
176. Abdu'l-Baha. Paris talks / Abdu'l-Baha. – London : Baha'i Publishing Trust, 1971. – 184 p.
177. Abdu'l-Baha. Selections from the Writings [E-resource] / Abdu'l-Baha. – Haifa : Baha'i World Centre, 1982. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/ab/SAB/> (accessed 13.02.2013).
178. Abdu'l-Baha. Tablets of the Divine Plan : Revealed by Abdul'l-Baha to the North American Baha'is / Abdu'l-Baha. – Wilmette : Baha'i Publishing Trust, 1977. – 54 p.
179. Abdu'l-Baha. The Importance of the Arts in Promoting the Faith / Abdu'l-Baha // Comp. the Research Department of the Universal House of Justice. – Thornhill : Baha'i Canada Publications, 1999. – №23. – P. 10–11.
180. Baha'i Faith : 1844–1963. Information Statistical and Comparative, Including the Achievements of the Ten Year International Baha'i Teaching & Consolidation Plan 1953–1963 [E-resource] // Hands of the Cause Residing in the Holy Land, 1963. – URL : http://bahai-library.com/handscause_statistics_1953-63#13 (accessed 13.02.2013).
181. Baha'i Holy Places in Haifa and the Western Galilee [E-resource] / World Heritage List / Protecting Our Heritage and Fostering Creativity // UNESCO. – URL : <http://whc.unesco.org/en/list/1220> (accessed 13.02.2013).
182. Baha'i World : 1963–1968, compiled by Universal House of Justice [E-resource]. – Vol. 14. – Haifa, Israel : Baha'i World Centre, 1974. – URL : http://bahai-library.com/docs/bw/uhj_bahai_world_14.txt (accessed 13.02.2013).
183. Baha'u'llah. Gleanings from the Writings of Baha'u'llah [E-resource] / Baha'u'llah. – U. S. Edition : 1990. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/b/GWB/> (accessed 13.02.2013).
184. Baha'i Education : A Compilation from Baha'i Writings [E-resource]. – London : Baha'i Publishing Trust, 1976. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/c/BE/> (accessed 13.02.2013).
185. Balyuzi H. M. Baha'u'llah : The King of Glory / H. M. Balyuzi. – Oxford : George Ronald, 1980. – 539 p.

186. Balyuzi H. M. *The Bab* / H. M. Balyuzi. – Oxford : George Ronald, 1973. – 256 p.
187. Browne E. G. *The Study of Babi Religion and Babis of Persia* / E. G. Browne. – Cambridge, 1918.
188. Clarcken R. *Education for a new world* [E-resource] / R. Clarcken // American Educational Research Association. – San Diego, CA, 13–17 April 1998. – URL : <http://www-instruct.nmu.edu/~rclarcken/education/bahaiprinciplesofeducation.doc>.
189. *Coloring sheets* [E-resource] // The Ruhi Institute [website]. – URL : <http://www.ruhi.org/resources/coloring.php> (accessed 13.02.2013).
190. *Core Curriculum For Spiritual Education* [website] ; [E-resource]. – URL : <http://core-curriculum.bahai.us/> (accessed 13.02.2013).
191. *Curriculum development* [E-resource] // The Ruhi Institute [website]. – URL : <http://www.ruhi.org/institute/curriculum.php> (viewed 11 March 2014).
192. Department Of The Secretariat. *Baha’i Tutorial Schools : An Example (Summarized from a report received concerning the functioning of such schools in a particular country)* [E-resource] / *Comments on Aspects of the Seven Year Plan*, 17 April 1981 // *Messages from the Universal House of Justice 1963–86*, compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
193. Department Of The Secretariat. *Comments on Aspects of the Seven Year Plan*, 17 April 1981 [E-resource] // *Messages from the Universal House of Justice 1963–86* , compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
194. Department Of The Secretariat. *Guidelines Concerning the Registration of Children and Youth*, 19 July 1982 : *The National Spiritual Assembly of the Baha’is of the United Kingdom* [E-resource] // *Messages from the Universal House of Justice 1963–86*, compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=6#724 (accessed 13.02.2013).
195. Department Of The Secretariat. *Guidelines for Behavior of Children at Feast*, 14 October 1982 : *The National Spiritual Assembly of the Baha’is of Canada* [E-resource] // *Messages from the Universal House of Justice 1963–86*, compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=6#484 (accessed 13.02.2013).
196. Department of the Secretariat. *Letter The Universal House of Justice*, Transmitted by email 6 June 2013: *Texts, Sacred, Numbers and Classifications of by Universal House of Justice* [E-resource] // *Lights of Irfan*. – Vol. 10. – P. 349–350 Wilmette, IL: Irfan Colloquia, 2002/2013. – URL : http://bahai-library.com/uhj_numbers_sacred_writings (accessed 13.02.2013).
197. Department Of The Secretariat. *Proselytizing, Development, and the Covenant*, 3 January 1982, *To an individual Baha’i* [E-resource]. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=6#513 (accessed 13.02.2013).
198. Department of the Secretariat. *Schools owned by Baha’is and «Baha’i schools»* , 30 March 1994 [E-resource]. – URL : http://bahai-library.com/uhj_bahai_owned_

schools (accessed 13.02.2013).

199. Department Of The Secretariat. Using Wisdom in Teaching the Cause, 30 June 1993 [E-resource] // Messages from the Universal House of Justice, 1986-2001, Bahaitext [website] – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/162/Using_Wisdom_in_Teaching_the_Cause (accessed 13.02.2013).

200. Effendi Sh. God Passes by. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1970. – 412 p.

201. Effendi Sh. Letter on behalf to an individual believer, 11 January 1942 [E-resource] / Shoghi Effendi // Baha’i Education : A Compilation from Baha’i Writings. – London : Baha’i Publishing Trust, 1976. – p. 51. – §128. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/c/BE/be-129.html> (accessed 13.02.2013).

202. Effendi Sh. Letter on behalf to an individual believer, 16 November 1939 [E-resource] / Shoghi Effendi // Baha’i Education : A Compilation from Baha’i Writings. – London : Baha’i Publishing Trust, 1976. – p. 50. – §123. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/c/BE/be-124.html> (accessed 13.02.2013).

203. Effendi Sh. Letter on behalf to an individual believer, 17 July 1938 / Shoghi Effendi // Baha’i Education : A Compilation from Baha’i Writings. – London : Baha’i Publishing Trust, 1976. – p. 48. – §118. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/c/BE/be-119.html> (accessed 13.02.2013).

204. Effendi Sh. Letter on behalf to an individual believer, 26 January 1935 [E-resource] / Shoghi Effendi // Baha’i Education : A Compilation from Baha’i Writings. – London : Baha’i Publishing Trust, 1976. – P. 47–48 – §116. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/c/BE/be-117.html> (accessed 13.02.2013).

205. Effendi Sh. Letter on behalf to an individual believer, 9 July 1939 [E-resource] / Shoghi Effendi // Baha’i Education : A Compilation from Baha’i Writings. – London : Baha’i Publishing Trust, 1976. – P. 49–50 – §122. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/c/BE/be-123.html> (accessed 13.02.2013).

206. Effendi Sh. Messages to the Baha’i World : 1950–1957 [E-resource] / Sh. Effendi. – US Baha’i Publishing Trust, 1971. – P. 175. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/se/MBW/> (accessed 13.02.2013).

207. Effendi Sh. The World Order of Baha’u’llah [E-resource] / Sh. Effendi. – Wilmette, Illinois, USA : Baha’i Publishing Trust, 1991. – P. 206. – URL : <http://reference.bahai.org/en/t/se/WOB/> (accessed 13.02.2013).

208. For the Betterment of the World : The Worldwide Baha’i Community’s Approach to Social and Economic Development [E-resource]. – Copyright 2003, 2008 by the Baha’i International Community Baha’i International Community 866 United Nations Plaza Suite 120 New York, NY 10017, USA. – URL : <http://www.bahai.org/features/sed/betterment.pdf> (accessed 13.02.2013).

209. Furutan A. A. Baha’i Education for Children [E-resource]. Book 1, A Teacher’s Guide For Children from 5 to 6 Years Old, Baha’i Publishing Trust of South Africa, 2004. – URL : <http://juxta.com/wp-content/uploads/education-book1.pdf> (accessed 13.02.2013).

210. Hatcher J. S. Methodology and Baha’i studies : The bridge between realities [E-resource] / John S. Hatcher. – Baha’i Studies Review. – Vol. 10. – London : Association for Baha’i Studies English-Speaking Europe, 2001. – P. 91–102. – URL : http://bahai-library.com/hatcher_methodology_bahai_studies (accessed 13.02.2013).

211. In southeastern Europe, an innovative approach to public dialogue [E-resource] / One Country [the newsletter of the Baha'i International Community]. – Vol. 10, Issue 3. – October-December, 1998. – URL : <http://www.onecountry.org/story/southeastern-europe-innovative-approach-public-dialogue> (accessed 13.02.2013).
212. In Tanzania, a school with a mission : to uplift girls and promote spiritual values [E-resource] / One Country [the newsletter of the Baha'i International Community]. – Volume 12, Issue 3. – October-December, 2000. – URL : http://www.onecountry.org/e123/e12304as_Ruaha_School.htm (accessed 13.02.2013).
213. Kavelin C. J. Towards a Spiritual Methodology of Scholarship [E-resource] / Chris Jones Kavelin // Australian Baha'i Studies. – Volume 4. – Sydney : Association for Baha'i Studies Australia, 2003. – P. 21–44. – URL : http://bahai-library.com/jones_spiritual_methodology_scholarship (accessed 13.02.2013).
214. Lawson T. The Qur'an Commentary of Sayyid Ali Muhammad, the Bab / Todd Lawson // PhD diss, Institute of Islamic Studies. – Montreal : McGill Univ., 1987.
215. Lights of Guidance : A Baha'i Reference File by Baha'u'llah, Abdu'l-Baha, Shoghi Effendi, and Universal House of Justice [compiled by Helen Hornby] ; [E-resource]. – URL : http://bahai-library.com/hornby_lights_guidance_2.html&chapter=4#n2002 (accessed 13.02.2013).
216. List of Associations for Baha'i Studies worldwide [E-resource] / Association for Baha'i Studies // Bahaikipedia [website] – URL : http://bahaikipedia.org/index.php?title=Association_for_Bahá'í_Studies&oldid=32226 (accessed 13.02.2013).
217. MacEoin D. The Sources for Early Babi Doctrine and History / Denis MacEoin . – Leiden : Brill, 1992. – p. 177.
218. Momen M. Insider and Outsider Scholarship in Baha'i Studies [E-resource] / M. Momen // Lights of Irfan. – Vol. 9. – Wilmette, IL : Irfan Colloquia, 2008. – P. 281–286. – URL : http://irfancolloquia.org/u/momen_scholarship (accessed 13.02.2013).
219. Momen M. Methodology in Baha'i studies [E-resource] / M. Momen // Baha'i Studies Review. – Vol. 10. – London : Association for Baha'i Studies English-Speaking Europe, 2001. – P. 75–84. – URL : http://bahai-library.com/momen_methodology_bahai_studies (accessed 13.02.2013).
220. Momen M. The Babi and Baha'i Religions, 1844-1944 / M. Momen. – Oxf. : 1981. – 572 c.
221. Programs and materials [E-resource] / The Ruhi Institute [website]. – URL : <http://www.ruhi.org/materials/list.php> (accessed 13.02.2014).
222. Quinn Sh. A. Historical methodology and the development of Baha'i scholarship : toward dispelling a false dichotomy [E-resource] / Sholeh A. Quinn // Baha'i Studies Review. – Vol. 9. – London : Association for Baha'i Studies English-Speaking Europe, 1999. – URL : http://bahai-library.com/quinn_historical_research (accessed 13.02.2013).
223. Rabbani R. The Ministry of the Custodians 1957–1963 / R. Rabbani. – Baha'i World Centre, 1992. – p. 34.
224. Rodney H. C. Baha'i Principles of Education Categorization of and Commentary on Extracts from Baha'i Education [E-resource] / H. C. Rodney // American Educational Research Association San Diego, CA, April 13–17, 1998. –

- URL : <http://www-instruct.nmu.edu/~rclarken/bahai/principles-of-education.htm> (accessed 13.02.2013).
225. Smith P. *An Introduction to the Baha'i Faith* / Peter Smith. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – P. 63–64.
226. Smith P. *Shoghi Effendi* / Peter Smith // *A concise encyclopedia of the Baha'i Faith*. – Oxford : Oneworld Publications, 2000. – P. 314–317.
227. Smith P. *Universal House of Justice* / Peter Smith // *A concise encyclopedia of the Baha'i Faith*. – Oxford : Oneworld Publications, 2000. – P. 346–350.
228. *Songs for children's classes* [E-resource] / The Ruhi Institute [website]. – URL : <http://www.ruhi.org/resources/songs.php> (accessed 13.02.2014).
229. Taherzadeh A. *The Revelation of Baha'u'llah* / A. Taherzadeh. – Oxford : George Ronald, 1980. – Vol. 1.
230. *The Peace Pack Overview Perth Baha'i Community* [website] ; [E-resource]. – URL : <http://www.perth.wa.bahai.org.au/peacepack/index.php> (accessed 13.02.2013).
231. *Training institutes and systematic growth : A document prepared by the International Teaching Centre, February 2000* [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : <http://www.bci.org/bibap/resourceDocs/feb2000.html> (accessed 13.02.2013).
232. Universal House Of Justice. 26 December 1995 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://universalhouseofjustice.bahai.org/activities-bahai-community/19951226_001 (accessed 13.02.2013).
233. Universal House Of Justice. 27 December 2005 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://universalhouseofjustice.bahai.org/activities-bahai-community/20051227_001 (accessed 13.02.2013).
234. Universal House Of Justice. 28 December 2010 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://universalhouseofjustice.bahai.org/activities-bahai-community/20101228_001 (accessed 13.02.2013).
235. Universal House Of Justice. 9 January 2001 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://universalhouseofjustice.bahai.org/activities-bahai-community/20010109_001 (accessed 13.02.2013).
236. Universal House Of Justice. *Appeal to Increase Teaching Efforts amidst Catastrophic Events of the Day : Letter 16 November 1969* [E-resource] / Universal House of Justice – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1968_1973#n15 (accessed 13.02.2013).
237. Universal House of Justice. *Baha'i Education of Children : Letter 6 June 1987* [E-resource] / Universal House of Justice // *Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001*. – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/28/Bah%C3%A1%E2%80%99%C3%AD_Education_of_Children (accessed 13.02.2013).
238. Universal House Of Justice. *Call for a Vigorous Traveling Teaching Program : Letter 19 December 1976* [E-resource] / Universal House of Justice // *Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette: Baha'i Publishing Trust, 1996*. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
239. Universal House of Justice. *Comments on Aspects of the Seven Year Plan : Letter 17 April 1981* [E-resource] / Universal House of Justice // *Messages from the*

- Universal House of Justice 1963–86 by Universal House of Justice compiled by Geoffrey W. Marks. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=6#484 (accessed 13.02.2013).
240. Universal House Of Justice. Comments on the Baha’i Attitude toward Material Suffering : Letter 19 November 1974 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
241. Universal House Of Justice. Establishment of the International Teaching Center : Letter 5 June 1973 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
242. Universal House Of Justice. Financial Requirements of the Training Institutes : Letter 6 August 1996 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext [website] – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/231/Financial_Requirements_of_the_Training_Institutes (accessed 13.02.2013).
243. Universal House of Justice. Guidelines for the Nine Year Plan : Letter 14 May 1964 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86 by Universal House of Justice compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=3 (accessed 13.02.2013).
244. Universal House of Justice. Institution of the Counsellors : Letter 9 January 2001 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_institution_counsellors_1-9-2001 (accessed 13.02.2013).
245. Universal House of Justice. Intellectual life and the future of Baha’i studies : Letter To the National Spiritual Assembly of the Baha’is of Canada from 24 July 2013 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://www.bahai-studies.ca/files/UHJ_2013-07-24.pdf (accessed 13.02.2013).
246. Universal House of Justice. Message to National Conventions : Letter 7 May 1963 [E-resource] / Universal House of Justice // Wellspring of Guidance : Messages of the Universal House of Justice 1963–68. – Wilmette, IL : Baha’i Publishing Trust, 1969 – URL : http://bahai-library.com/uhj_wellspring_guidance#n10 (accessed 13.02.2013).
247. Universal House Of Justice. Message to the Conference of the Continental Boards of Counselors, 26 December 1995 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext [website] – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/210/Message_to_the_Conference_of_the_Continental_Boards_of_Counselors (accessed 13.02.2013).
248. Universal House of Justice. Message to the International Teaching Conference, Paris, France, August 1976 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=5#336 (accessed 13.02.2013).

249. Universal House of Justice. One and Five Year Plans, 26 November 1999 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext [website] – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/313/One_and_Five_Year_Plans (accessed 13.02.2013).
250. Universal House of Justice. Our Sacred Duty to Teach the Faith and the Role of the Institutions, 22 April 1996 [E-resource] / Universal House of Justice. –// Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext [website] – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/225/Our_Sacred_Duty_to_Teach_the_Faith_and_the_Role_of_the_Institutions (accessed 13.02.2013).
251. Universal House of Justice. Release of a Compilation on the Individual and Teaching, 3 March 1977 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. Marks. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
252. Universal House Of Justice. Revision of the Functions of Continental Pioneer Committees : 22 July 1974 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=all (accessed 13.02.2013).
253. Universal House of Justice. Ridvan, 1964 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_wellspring_guidance#n8 (accessed 13.02.2013).
254. Universal House of Justice. Ridvan, 1966 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_wellspring_guidance#n19 (accessed 13.02.2013).
255. Universal House of Justice. Ridvan, 1966 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahaimedia.org/images/4/42/Ri%E1%B8%8Dv%C3%A1n_1966.pdf (accessed 13.02.2013).
256. Universal House of Justice. Ridvan, 1969 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1968–1973. – Wilmette, IL : Baha’i Publishing Trust, 1976. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1968_1973#n11 (accessed 13.02.2013).
257. Universal House of Justice. Ridvan, 1971 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1968_1973#n33 (accessed 13.02.2013).
258. Universal House of Justice. Ridvan, 1972 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1968_1973#n44 (accessed 13.02.2013).
259. Universal House of Justice. Ridvan, 1973 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1968_1973#n55 (accessed 13.02.2013).
260. Universal House of Justice. Ridvan, 1977 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1977 (accessed 13.02.2013).
261. Universal House of Justice. Ridvan, 1978[E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1978 (accessed 13.02.2013).

262. Universal House Of Justice. Ridvan, 1986 : To the Baha'is of the World [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1963–86, compiled by Geoffrey W. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=6#724 (accessed 13.02.2013).
263. Universal House of Justice. Ridvan, 1987 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1987 (accessed 13.02.2013).
264. Universal House of Justice. Ridvan, 1988 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1988 (accessed 13.02.2013).
265. Universal House of Justice. Ridvan, 1989 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1989 (accessed 13.02.2013).
266. Universal House of Justice. Ridvan, 1992 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1992 (accessed 13.02.2013).
267. Universal House of Justice. Ridvan, 1994 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1994 (accessed 13.02.2013).
268. Universal House of Justice. Ridvan, 1996 (The Four Year Plan) : Message To the Baha'is of the World [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1996 (accessed 13.02.2013).
269. Universal House of Justice. Ridvan, 1996 (The Four Year Plan) : Message to the Conference of the Continental Boards of Counsellors [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1996_counsellors (accessed 13.02.2013).
270. Universal House of Justice. Ridvan, 1999 / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_1999 (accessed 13.02.2013).
271. Universal House of Justice. Ridvan, 2000 / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2000 (accessed 13.02.2013).
272. Universal House of Justice. Ridvan, 2001 / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2001 (accessed 13.02.2013).
273. Universal House of Justice. Ridvan, 2002 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2002 (accessed 13.02.2013).
274. Universal House of Justice. Ridvan, 2004 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2004 (accessed 13.02.2013).
275. Universal House of Justice. Ridvan, 2005 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2005 (accessed 13.02.2013).
276. Universal House of Justice. Ridvan, 2008 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2008 (accessed 13.02.2013).
277. Universal House of Justice. Ridvan, 2010 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : <https://bahaiwritings.files.wordpress.com/2010/10/ridvan-message-2010-for-study.pdf> (accessed 13.02.2013).
278. Universal House of Justice. Ridvan, 2010 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2010 (accessed 13.02.2013).
279. Universal House of Justice. Ridvan, 2011 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2011 (accessed 13.02.2013).
280. Universal House of Justice. Ridvan, 2012 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2012 (accessed 13.02.2013).
281. Universal House of Justice. Ridvan, 2013 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_ridvan_2013 (accessed 13.02.2013).

282. Universal House of Justice. Teaching the Masses : 13 July 1964 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_wellspring_guidance#n8 (accessed 13.02.2013).
283. Universal House Of Justice. The Five Year Plan : Letter 9 January 2001 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/348/The_Five_Year_Plan (accessed 13.02.2013).
284. Universal House Of Justice. The Five Year Plan, 1974–1979 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette: Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=5 (accessed 13.02.2013).
285. Universal House of Justice. The Five Year Plan, 2001–2006 by National Spiritual Assembly of the Baha’is of the United States [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/pdf/u/usnsa_five-year-plan_2001.pdf (accessed 13.02.2013).
286. Universal House of Justice. The Five Year Plan, 2006–2011 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages of the Universal House of Justice. – West Palm Beach, Florida : Palabra Publications, 2006/2011. – URL : [uhj_five-year_plan_2006.pdf](http://bahai-library.com/pdf/uhj_five-year_plan_2006.pdf) (accessed 13.02.2013).
287. Universal House of Justice. The Five Year Plan, 2011–2016 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages of the Universal House of Justice. – West Palm Beach, Florida : Palabra Publications, 2011. – URL : http://bahai-library.com/pdf/uhj/uhj_five-year_plan_2011.pdf (accessed 13.02.2013).
288. Universal House of Justice. The Four-Year Plan, 1995–1999 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages to the Baha’is of the World by Universal House of Justice, 31 December 1995. – URL : http://bahai-library.com/uhj_four-year_plan_messages (accessed 13.02.2013).
289. Universal House of Justice. The Importance of Literacy 10 July 1989 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext [website] – URL : http://en.bahaitext.org/MUHJ86-01/68/The_Importance_of_Literacy (accessed 13.02.2013).
290. Universal House Of Justice. The Nine Year Plan, 1964–1973 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=3 (accessed 13.02.2013).
291. Universal House of Justice. The Paramount Goal of Teaching : 31 October 1967 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_wellspring_guidance#n19 (accessed 13.02.2013).
292. Universal House Of Justice. The Seven Year Plan, 1979–1986 : Launching of the Seven Year Plan [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice 1963–86, compiled by Geoffrey W. – Wilmette : Baha’i Publishing Trust, 1996. – URL : http://bahai-library.com/uhj_messages_1963-86_full&chapter=6 (accessed 13.02.2013).

293. Universal House of Justice. The Six-Year Plan : Letter 25 February 1986 [E-resource] / Universal House of Justice // Messages from the Universal House of Justice, 1986–2001 / Bahaitext – URL : http://bahai-library.com/uhj_six-year_plan_1986#11 (accessed 13.02.2013).
294. Universal House Of Justice. To the participants in the forthcoming 114 youth conferences throughout the world 1 July 2013 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : <http://news.bahai.org/community-news/youth-conferences/documents/1-july-2013.html> (accessed 13.02.2013).
295. Universal House of Justice. Training institutes : Letter from April 1998 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : <http://www.bci.org/bibap/resourceDocs/april1998.html> (accessed 13.02.2013).
296. Universal House of Justice. Unique Opportunity in Human History : Letter to Baha’i Youth in Every Land from 10 June 1966 [E-resource] / Universal House of Justice. – URL : http://bahai-library.com/uhj_wellspring_guidance#n19 (accessed 13.02.2013).

ДОДАТКИ

Додаток А Авторське соціологічне дослідження

А.1 Звіт про проведене соціологічне опитування «Ставлення батьків до літнього відпочинку дітей у таборах релігійної громади багаї»

Місце: с. Плюти, Київська обл., табір Київського національного університету ім. Тараса Шевченка «Мрія».

Дата: 21 липня 2013 р., час: 15:30 год. –17:30 год.

Умови анкетування: батьки приїхали відвідати дітей у таборі та проглянути святковий концерт. Присутні 13 батьків (3 пари, з них заповнили анкети 1 пара, інші – по одному з пари).

Кількість заповнених анкет: 11. Респонденти заповнювали анкети самостійно, час заповнення – до 5 хв., пара батьків заповнювала анкети у різний проміжок часу.

Мета анкетування: визначити мотивацію батьків при виборі літніх таборів, організованих релігійними конфесіями, у даному випадку Київською громадою віри багаї.

Макет анкети:

Просимо надати Вас відповіді на подані нижче запитання:

1. Вкажіть Вашу стать та вік.

2. Чи подобається вам програма та організація табору «Смайлик»?

а) так;

б) ні.

3. Основна причина вибору для своїх дітей літнього табору «Смайлик»?

а) цінова політика;

б) цікава та корисна програма;

в) довіряю організаторам;

г) довіряю вожатим;

д) бажання моєї дитини;

е) інше: _____.

4. Як Ви ставитесь до елементу виховання ціннісних орієнтирів та моральних якостей в літніх таборах для дітей?

а) позитивно, в цій справі не може бути канікул та вихідних днів;

б) позитивно, але це другорядне питання, на першому місці – відпочинок;

в) негативно, це робота школи;

г) негативно, це сімейні справи;

д) байдуже, я не маю особливих вимог.

5. Чи повинна містити програма літнього табору для Вашої дитини релігійну тематику?

- а) так, я бажаю щоб ця тематика була в межах моєї релігійної традиції;
- б) так, але це мають бути загальні поняття без акценту на релігійній традиції;
- в) ні, в таборі діти повинні відпочивати від серйозних тем;
- г) ні, бо я боюсь довіряти таку тему сторонній людині;
- д) байдуже, для мене це не принципово.

6. Вкажіть, хто є організатором табору «Смайлик»:

7. Наступного літа Ви оберете цей табір:

- а) так;
- б) ні;
- в) поки сумніваюсь.

Дякуємо за Вашу щирість! На звороті анкети Ви можете висловити слова вдячності або побажання та пропозиції щодо організації літнього табору «Смайлик».

Опитування проводиться в цілях дисертаційного дослідження аспірантом кафедри культурології НПУ ім. М.П. Драгоманова, є анонімним та дотримується вимог чинного законодавства України.

Чорнойван Я.В. chornoivan4ik@gmail.com, м.т. 093 586 58 80

Результати. На основі проведеного анкетування отримано наступні відповіді:

1. Стать опитаних батьків – 9 жінок і 2 чоловіки. Вік опитаних батьків – від 35 до 45 років. Більшість батьків представляє вік від 40 до 45 років, а саме: 35 – 1 (ж.), 38 – 1 (ч.), 40 – 1(ж.), 42 – 2 (ж.), 43 – 3(ж.), 44 – 1 (ж.), 45 – 1 (ч.), вік не зазначено – 1 (ж.)

2. 100% опитаних батьків задоволені програмою та організацією літнього підліткового табору «Смайлик».

3. Основною причиною вибору даного літнього табору слугує довіра організаторам – 9 (82%), 2 (18%) респондентів вказали лише цей пункт, тоді як інші 8 (73%) вказували по декілька пунктів. Наступною в рейтингу вибору табору стала цікава та корисна програма – 8 (73%), 1 (9%) з батьків вказав лише цей пункт. Середній рівень довіри вожатим – 6 (55%). Цінова політика на фоні інших пунктів видається неприциповою – 4 (36%). На останньому місці виявилось бажання дитини – 3 (27%), що може свідчити про уважність батьків, їх обережність та серйозне ставлення до вибору літнього відпочинку власних дітей, а з іншого боку – про авторитарний стиль спілкування з дітьми.

4. 100% з опитаних позитивно ставляться до виховання моральних якостей дітей у літніх таборах.

5. Запитання про наявність релігійної тематики у програмі літнього табору для дітей розділило переконання батьків. Усі опитані відповідали на це запитання однозначно, лише один респондент вагався між двома відповідями, що по суті заперечують одна одну (а+б). Більшість батьків згідні з

використанням релігійної тематики, проте це мають бути загальні поняття, без акценту на конкретну релігійну традицію – 5 (45%). 2 (18%) опитаних вважають, що діти влітку мають відпочивати від серйозних тем, 2 (18%) – бояться довіряти подібну тематику сторонній людині, 1 (9%) – бажає, щоб ця тематика була висвітлена лише в межах його релігійної традиції, 1 (9%) – байдуже, не вважає це питання принциповим. 1 (9%) респондент вагається між тематикою власної релігійної традиції та загальними поняттями без акценту на релігійній традиції.

6. Запитання на визначення інформованості батьків про організаторів табору було відкритим. Воно показало, що більшість батьків свідомо відпустили дітей до табору, що був організований як соціальна ініціатива релігійної громади віри багаї, що в свою чергу співвідноситься з рівнем довіри організаторам табору (див. п. 2) як критерієм для вибору даного табору – 5 (45%) осіб. 3 (27%) з опитаних зазначило як організатора відповідальну контактну особу табору, що є членом МДЗ багаї м. Києва.

Очевидним зв'язок контактної особи з громадою віри багаї є лише у відповіді 1 (9%) респондента. Зі спостереження дитина даного респондента відвідує підліткову групу, не виключена приналежність респондента до віросповідної традиції віри багаї. Інші 2 (18%) відповіді не дають чіткого уявлення, чи мають респонденти інформацію про відношення контактної відповідальної особи до громади віри багаї. Проте згідно спостереження один з респондентів має двох дітей, що не один рік є учасниками освітніх проєктів громади багаї м. Києва в одному із сусідств.

Залишені незаповненими поля для відповіді – 2 (18%) анкети, прочерк – 1 (9%) анкета, а також конкретна відповідь «не знаю» – 1 (9%) анкета – дає причини для висновку непоінформованості батьків з цього питання. Проте згідно спостереження для батьків перед початком роботи літнього табору було організовано батьківські збори, де батькам було надано вичерпну інформацію про мету, цілі і завдання проведення табору, а також про наповнення освітніх матеріалів для вивчення під час занять в таборі. Зробити висновок, чи були присутніми саме ці батьки на зборах, чи мали вони інші причини для того, щоб залишити це запитання без відповіді, ми не маємо змоги, так як анкетування було анонімним.

7. 9 (82%) батьків однозначно відповіли, про вибір даного табору наступного літа, 2 (18%) виказали сумнів, з них 1 (9%) однозначно обрав відповідь поки сумніваюсь, та 1 (9%) дописав навпроти відповіді «так» – «імовірно».

Аналіз відповідей у взаємозв'язку. 2 респонденти, що обрали табір з причини довіри організаторам, 1 – має інформацію про організаторів табору конкретно громаду віри багаї, 1 – організатором табору зазначає особисто контактну відповідальну особу, 1 – проти використання релігійної тематики в літніх таборах, так як вважає їх занадто серйозними; 1 – вважає доцільним використання загальних релігійних понять без акценту на віросповідну традицію (2 дитини даного респондента відвідують підліткову групу); 2 – в наступному році планують обрати саме цей табір.

1 респондент, що обрав табір з причини цікавої та корисної програми, проти релігійної тематики у літніх таборах як серйозної та обтяжливої для дітей на відпочинку, даний респондент не знає або не хоче називати організаторів табору, так як на відповідне запитання залишив прочерк, в наступному році планує обрати саме цей табір.

3 респонденти, що обрали табір за умови наявності корисної та цікавої програми, довіри організаторам та вожатим, 2 – не проти релігійної тематики у загальному вигляді без акценту на віросповідній традиції, з них 1 має інформацію про організаторів як громаду віри багаї, 1 – не знає, хто організатор табору; 1 – висловив байдуже ставлення до наявності релігійної тематики у навчальній програмі літнього табору, також в питанні про організаторів табору не надав відповіді, а про бажання наступного року взяти участь у роботі табору навпроти так дописав «імовірно», тоді як інші респонденти планують відправити свою дитину до даного табору.

1 респондент, що причиною вибору табору зазначив цікаву та корисну програму, довіру організаторам та вожатим, а також бажання власної дитини, завагався у відповіді на питання про релігійну тематику у літньому таборі – надав відповіді, що виключають одна одну: тематика власної релігійної традиції та загальні поняття без акценту на релігійній традиції. на пит. Саме цей респондент повністю проінформований про організаторів літнього підліткового табору, так як на відповідне питання відповів вичерпно, вказавши контактну особу у взаємозв'язку з підлітковою ініціативою громади віри багаї, за спостереженнями 1 дитина даного респондента відвідує підліткову групу, не виключена приналежність респондента віросповідної традиції багаї, що пояснює вагання у відповіді про релігійну тематику у літньому таборі. Наступного року планує участь дитини у даному таборі.

1 респондент, що причиною вибору табору зазначив цінову політику, цікаву та корисну програму, довіру організаторам та вожатим, а також бажання власної дитини, бажає щоб його дитина вивчала релігійну тематику у літньому таборі в межах власної релігійної традиції, має коректну інформацію про організаторів літнього табору саме як про релігійну громаду віри багаї, наступного літа планує участь власної дитини в даному таборі.

1 респондент, що причиною вибору табору зазначив цінову політику, цікаву та корисну програму, довіру організаторам, бажання власної дитини, не довіряє вожатим, боїться довіряти релігійну тематику стороннім людям, має інформацію про організаторів табору як про «організація Бахаї», причому за спостереженням дитина цього респондента час від часу відвідує підліткову групу, має бажання в наступному році обрати саме цей табір.

1 респондент, що обрав табір за ціною політикою, довіряє організаторам та вожатим, також у причинах вказав від себе «оказія», що може свідчити про випадковий характер вибору літнього відпочинку дитини, проте інформація про контактну відповідальну особу як організатора табору нашттовхує на думку про особисте знайомство з вказаною особою, не проти релігійної тематики, але без акценту на релігійній традиції, наступного року обере саме цей табір.

1 респондент, що у виборі табору керувався ціновою політикою та змістом програми табору, боїться довіряти релігійну тематику сторонній людині, скоріше всього не має інформації про організаторів даного табору, адже залишив поле відповідного питання незаповненим, сумнівається у виборі даного табору наступного року, чим показав ймовірну недовіру організаторам та вожатим табору або небажання дитини (за спостереженням дитина даного респондента попросила забрати його додому на день раніше та відмовився заповнювати анкету для дітей-учасників табору).

1 пара батьків 2х дітей виявляли особливе зацікавлення умовами занять дітей, а також до самого анкетування. Пізніше супроводжували дітей на інших зустрічах після закінчення табору. На питання про організаторів табору зазначили громаду віри багаї із уточненням «Київська», що показує серйозне та відповідальне ставлення не лише до вибору літнього відпочинку власних дітей, а й до їх повсякденних зацікавлень. Про вибір даного табору наступного року відповіли ствердно.

Батьки дітей (3 батьків), що проходять підліткові групи (4 дітей), які були присутні, – на питання про організаторів літнього підліткового табору відповіли: 3 – громада віри багаї, з них 1 – додав і особисто контактна відповідальна особа, 1 – особисто контактна відповідальна особа.

Висновки. Отже, на основі результатів деталізованого аналізу анкет та особистого спостереження дисертанта, можемо зробити наступні висновки:

1) з огляду на те, що більшість дітей, що взяли участь в роботі літнього підліткового еко-табору «Смайлик», організованого Київською громадою бахаї за сприяння МДЗ бахаї міста Києва та НДЗ віри бахаї України, не декларують себе як багаї та не мали досвіду участі в багайських освітніх ініціативах (дитячі класи, підліткові групи), більшість батьків не мають відношення до віросповідної традиції багаї;

2) при виборі відпочинку для дітей більша частина опитаних батьків показали свідому позицію стосовно інформованості щодо організаторів літнього табору – 72%, з огляду на те, що з них у 38% діти мають відношення до підліткових груп багаї, що й стало причиною високої довіри організаторам – 82%;

3) на другому місці – 73% – в мотивації батьків щодо вибору літнього підліткового еко-табору, організованого громадою віри багаї, стала справді цікава та корисна екологічна тематика, також у програмі табору була запланована специфічна тематична лінія, пов'язана з релігійною традицією багаї та водночас нейтрального духовно-морального змісту (дана лінія не була реалізована), що не стала відлякуючим моментом, адже більшість опитаних батьків не проти використання релігійної тематики у програмі літнього табору – 55%, щоправда з різними пріоритетами.

А.2 Звіт про проведене соціологічне опитування «Освіта та виховання у таборах релігійної громади багаї: визначення впливу на світогляд вихованців (літо, 2013 р.)»

Місце: с. Плюти, Київська обл., табір Київського національного університету ім. Тараса Шевченка «Мрія».

Дата: 21 липня 2013 р., час: 13:30 год. – 14:00 год. (дописували після обіду та наступного дня).

Умови анкетування: респонденти заповнювали анкети самостійно, час заповнення – до 15 хв., анкетування проводилося після 30 хв. заняття на екологічну тему, в останній день занять, що тривали з 17 липня 2013 р. по 21 липня 2013 р. включно.

Кількість дітей у таборі – 40, з них анкетовані – 28, з них відвідували підліткові групи – 6; кількість анкет, що не заповнені повністю – 7, к-сть анкет, що заповнені повністю – 21, з них 15 – діти, що не відвідували освітніх проєктів багаї, 6 – діти, що навчалися в підліткових групах.

Мета анкетування: виявити, чи засвоїли діти під час перебування в таборі екологічні знання та багайські цінності на основі навчальних матеріалів, що запропоновані програмою літнього підліткового табору.

Макет анкети:

<i>Анкета учасника літнього табору «Смайлик» 😊</i>
1. Вкажи скільки тобі років: _____ років;
2. Постав галочку навпроти свої статі: Х. __, Д. __
3. Вкажи в якій місцевості ти проживаєш:
а) місто;
б) село.
Зазнач назву свого регіону (область):
4. Чим ти займаєшся у вільний час в період шкільного навчання?
а) читаю книги;
б) граю в комп'ютерні ігри, спілкуюсь в соц. мережах;
в) займаюсь домашнім господарством;
г) відвідую гуртки;
д) шукаю пригод на вулицях міста (села);
е) дивлюсь телевізор;
є) я не маю вільного часу
ж) свій варіант:
5. Гуртки якого спрямування ти відвідуєш?
а) спортивні;
б) мистецькі;
в) рукоділля;
г) інтелектуальні;
д) духовні.

Які саме (наприклад, волейбольна секція, крою і шиття, театральний, недільна школа, підліткова група та інші – назви свій)?

6. Як ти зазвичай проводиш літні канікули?

- а) допомагаю дорослим в саду і на городі;
- б) відпочиваю, спілкуюсь з друзями;
- в) нудькую;
- г) свій варіант:

7. Як ти думаєш, що означає слово ЕКОЛОГІЧНИЙ?

8. Скажи, чи обов'язково кожному піклуватись про природу?

- а) так, це має робити кожен самостійно;
- б) так, але мені потрібна для цього допомога;
- в) ні, для цього є спеціальні люди;
- г) ні, це повинні робити лише дорослі;
- д) мені байдуже до природи, в мене є інші турботи;
- е) природі не потрібний нагляд людини, вона сама відновить свої ресурси.

9. Що ти робиш для збереження природи?:

- удома:
- на природі:
- у таборі «Смайлик» ☺:

10. Давай уявимо таку ситуацію:

До твого класу прийшов новий учень з Індії, але деякі однокласники одразу почали виявляти зневажливе та вороже ставлення, кепкують і насміхаються з нього через те, що він відрізняється від учнів твого класу кольором шкіри, рідною мовою, стилем одягу, а також релігійними переконаннями. Який шлях ти обереш:

- а) приєднаєшся до друзів, адже не хочеш сприймати чужого, не такого як ти;
- б) станеш на захист нового товариша, бо хоч ви і різні, але є жителями одного дому – однієї планети, всі люди світу рівні, бо належать до єдиного роду.

11. У чому може проявлятися ЄДНІСТЬ (рос. «единство»)?

12. Що таке ПРОЕКТИ ДОБРИХ СПРАВ? Для чого вони потрібні?

13. Як ти розумієш слово СПІВПРАЦЯ (рос. «сотрудничество»)? Де її можна застосувати?

14. Що на твою думку означає слово ДОСКОНАЛІСТЬ (рос. «совершенство»)?

15. Що має робити людина, щоб досягнути ДОСКОНАЛОСТІ?

16. Чи знаєш ти приклади видатних або знайомих тобі людей, які на твою думку досягли ДОСКОНАЛОСТІ? Назви їх.

17. Ти вперше в цьому таборі?

- а) так;
- б) ні.

18. Ти знайшов нових друзів у літньому таборі «Смайлик»?

- а) так;
- б) ні.

19. Тобі сподобалась програма табору?

а) так;

б) ні.

Поясни свою відповідь. Що саме потрібно змінити в програмі та організації табору? А що тобі найбільше сподобалось або найкраще запам'яталось?

20. Чи хотів би ти знову повернутися до табору наступного літа?

а) так;

б) ні;

в) вагаюсь.

21. Запропонуй тематику табору для наступного року:

22. Скоро закриття літнього табору «Смайлик» 😊 Що на прощання ти б хотів сказати організаторам та вожатим? Маєш нагоду 😊:

Дякуємо за твої щирі відповіді! Гарного літа! 😊

Спостереження. Основою літнього підліткового еко-табору «Смайлик» стала справді цікава та корисна екологічна тематика, яка була презентована навчальними матеріалами, що були представлені у вигляді робочих зошитів. Робочі зошити учасників містили добірку текстів на екологічну тематику, розподілені на 4 заняття та сесії – «вранішня» та «вечірня». А саме були запропоновані наступні заняття:

- Перше заняття, вечірня сесія: «Енергія»;
- Урок 2, вранішня сесія: «Вода»;
- Заняття 3, вранішня сесія: «Біо-розвиток»;
- Заняття 4, вранішня та вечірня сесія: «Повітря».

У кінці кожного заняття розміщені завдання на закріплення матеріалу та досліди або творчі завдання. Заняття проходили за тією ж схемою, що й заняття в освітній системі віри багаї: кожен учасник читає матеріали по абзацу, завдання виконуються аналогічно – кожен по черзі читає запитання і відповідає на нього, опираючись на попередньо прочитаний текст, також можливе висловлювання власної думки за правилом «піднятої руки», що завжди використовується під час проведення будь-яких заходів у громаді багаї.

Також у програмі табору була запланована специфічна тематична лінія, пов'язана з релігійною традицією багаї та водночас нейтрального духовно-морального змісту – вивчення матеріалів підліткової групи, а саме книги «Навчаючись досконалості» (матеріали представлені на російській мові). Проте з причини умовного дотримання робочого розпорядку роботи літнього табору на виконання цієї проектної лінії елементарно забракло часу. Умовне дотримання робочого розпорядку літнього табору виникло на основі ліберальної моделі взаємовідносин між вожатими та дітьми, що уникали примусу і прислухалися до побажання дітей, зокрема збільшити час на спортивні ігри та вільний час за рахунок зменшення навчального часу.

Для дослідження цей момент мав негативні наслідки, адже попередньо підготоване опитування містило прямі відсилки до книги «Навчаючись досконалості», а саме запитання №10, 11, 12, 13, 14, 15, 16. Так у результаті діти мали змогу відповісти лише на запитання на екологічну тему, а запитання

на засвоєння багайських цінностей стали проблемою, виявилися занадто складними – на них більшість дітей не змогла дати відповідь, що в підсумку залишили 7 анкет не заповненими до кінця. Деякі діти все ж спробували дати відповідь на серйозні запитання з огляду на власний життєвий досвід, що в більшості випадків показало нерозуміння ними таких загальних понять як «єдність», «співпраця», «досконалість», а також специфічно багайського поняття – «проекти добрих справ».

Літній підлітковий еко-табір «Смайлик» був організований для підлітків (багаї та небагаї), проте за бажанням батьків до табору було набрано також молодших та старших дітей. Вік підлітків віра багаї визначає від 11 до 15 років. У таборі були присутні діти 7, 8, 9, 10 років, а також 18 та 19 років. У перший день діти були розподілені на 3 загони за віковими групами: молодший загін (7–10 років, діти), середній загін (11–16 років, власне підлітки), старший загін (17–19 років, молодь). На третій день занять за бажанням дітей 3 загони було переформовано в два: молодший (діти та підлітки до 14 років, що не проходили підліткових груп, або пройшли лише частково) і старший (молодь, підлітки від 14 років, що проходять старші рівні підліткових груп, та підлітки від 14 років, що не брали участі в підліткових групах).

У зв'язку з вище згаданими особливостями, отримані результати анкетування маємо потребу розділити на 2 рівні:

- 1) анкети дітей, що не брали участі в багайських освітньо-виховних рівнях (дитячі класи, підліткові групи, курси Інституту Рухі) – 15;
- 2) анкети підлітків, що брали участь в підліткових групах – 6.

Результати.

Рівень 1. На основі проведеного анкетування, маємо наступні результати:

1. Більшість опитаних дітей підліткового віку (11–16 років) – 73%, діти молодше підліткового віку (до 11 років) – 20%, старше – 7%, з них:
  2. 19 років – 1 (7%),
  3. 15 років – 1 (7%),
  4. 14 років – 1 (7%),
  5. 13 років – 6 (40%),
  6. 12 років – 2 (13%),
  7. 11 років – 1 (7%),
  8. 9 років – 1 (7%),
  9. 7 років – 2 (13%).
10. Дівчата – 9 (60%), хлопчики – 6 (40%).
11. Представники міського населення – 11 (73%), сільського населення – 4 (27%).

12. Більшість дітей у вільний час в період шкільного навчання читають книги – 8 (53%), відвідують гуртки – 7 (47%), грають в комп'ютерні ігри та спілкуються в соціальних мережах – 6 (40%), стільки ж обрали свій варіант: «займаюсь спортом, рукоділля», «ходжу в ліс і збираю сміття», «допомагаю родичам», «граю в футбол», «граю з друзями»; займаються домашнім господарством та дивляться телевізор – порівно по 4 (27%), лише 2 (13%) – шукає пригод на вулицях міста (села). Однозначно на дане запитання відповіли

6 (40%) респондентів, а саме такі варіанти відповідей: 2 (13%) – шукає пригод на вулицях міста (села), 1 (7%) – відвідує гуртки, 1 (7%) – читає книги, 2 (13%) – обрали свій варіант, за яким діти проводять вільний час в розвагах.

13. Гуртки спортивного спрямування відвідують – 10 (67%), мистецькі – 7 (47%), інтелектуальні – 3 (20%), рукоділля і духовні – по 1 (7%).

14. Більшість дітей обирала по кілька видів гуртків, однозначно відповіло 8 (53%) респондентів.

15. Літні канікули респонденти в основному проводять відпочиваючи, у спілкуванні з друзями – 10 (67%), допомагають дорослим в саду і на городі – 5 (33%), свій варіант – 1 (7%).

16. Термін «екологічний» більшість респондентів пов'язує з поняттям «чистий» – 9 (60%), з них «чистий» пов'язують з навколишнім середовищем, природою – 4 (27%), з них «чистий» пов'язують з безпекою природи, довкілля – 1 (7%). Термін «екологічний» респонденти трактують як «безпечний», «той, що не шкодить» «не забруднює», «зберігає» – 5 (33%), з них пов'язують його з природою (використовують слово «природній», «природа», «довкілля», «навколишнє середовище», «натуральний», «зелений») – 5 (33%), пов'язують його з людиною та її здоров'ям – 2 (13%). Анкетовані респонденти термін «екологічний» ототожнюють з природою (використовують слово «природній», «природа», «довкілля», «навколишнє середовище», «натуральний», «зелений») – 9 (60%). У трактуванні поняття «екологічний» опитані респонденти використовують наступні поєднання: «природа» + «чистота» + «безпека» + «людина» – 0, «чистота» + «природа» – 4 (27%), «чистота» + «природа» + «безпека» – 1 (7%), «природа» + «безпека» – 2 (13%), «природа» + «безпека» + «людина» – 2 (13%), «чистота» – 3 (20%). Не знає значення терміну (в анкеті «?» – 1 (7%), пов'язує значення терміну з заняттями, що вивчав у літньому таборі «Смайлик» («заняття») – 1 (7%).

17. 11 (73%) опитаних респондентів вважають, що кожен повинен самостійно піклуватись про природу, 7 (47%) – готові піклуватись про природу, але потребують допомоги в цій справі, 1 (7%) – вважає, що він не зобов'язаний прикладати зусиль для опіки над природою, бо для цього є спеціальні люди. У силу свого віку, респонденти дещо вагалися між відповідями: вони переконані, що мають прикладати зусилля до охорони природи, проте скоріше всього не впевнені, що зможуть зробити це самостійно. Тому 3 (20%) опитаних дітей відповіли двозначно, обравши відповіді «так, це має робити кожен самостійно» і «так, але мені потрібна для цього допомога».

18. На запитання «Що ти робиш для збереження природи?» маємо наступні результати: удома 7 (47%) опитаних вказали раціональні та елементарні способи охорони навколишнього середовища (раціональне використання води та електроенергії), 2 (13%) – вказали способи пов'язані безпосередньо з живою природою (полив квітів та посадка дерев), 2 (13%) – вважають власним внеском у збереження природи боротьбу зі сміттям, 1 (13%) – з допомогою батькам по господарству, 3 (20%) – не дали відповіді на запитання (1 (7%) – «не знаю»); на природі 11 (73%) – для збереження природи прибирають сміття і гасять вогнище, з них 2 (13%) – піклування про природу

також пов'язують з турботою про дерева (полив, посадка), ці ж заходи зазначають ще 2 (13%) респонденти, 1 (7%) – не дав відповіді; у таборі «Смайлик» опитані діти збирають сміття – 8 (53%), з них вбачають внесок у збереження природи у власні й допомозі старшим – 3 (20%), лише в допомозі старшим бачать свій внесок ще 2 (13%), не знають – 3 (20%), 3 (20%) – вважають збереженням природи другорядні справи.

19. Програш життєвої ситуації на виявлення толерантного виховання та можливого застосування багайських етичних принципів з використанням прямої цитати з Священних Писань виявився на наш погляд не показовим, адже було надано два варіанти відповідей – так і ні, тому було отримано ствердних відповідей – 13 (87%), 1 (7%) – пропуск відповіді, 1 (7%) – допис «нейтрально».

20. У чому може проявлятися єдність: діти вбачають її у об'єднанні разом в активній взаємодії без конкретизації заради чого («за щось» «робити щось», «спільні справи») – 5 (33%), з них у допомозі – 2 (13%), 1 (7%) – у справі, 2 (13%) – у комунікації («спілкування»), інші 6 (40%) – не надали відповіді.

21. Проекти добрих справ визнають корисною активною взаємодією – 11 (73%) опитаних, з них 8 (53%) – зазначають конкретні види діяльності («для допомоги природі», «для дружби», «для збереження природи», «для збереження екології», «...для того, щоб зробити світ кращим», «...робити на користь людям, Землі, природі, повітрю», «...на допомогу природі»), 3 (20%) – показують близьке до багайського бачення цього терміну («якщо немає добрих справ, немає планети», «для того, щоб зробити світ кращим», «Вони потрібні для нашої Землі. Проекти добрих справ – це робити на користь людям, Землі, природі, повітрю»).

22. Термін «співпраця» діти розуміють як об'єднання зусиль заради однієї справи, але без конкретизації заради чого («Робити щось разом») – 6 (40%), з них прив'язують «допомогу» до даного поняття – 2 (13%), трактують його лише як «допомога» – 1 (7%), 1 (13%) – застосовує цей термін до будь-якої праці, 2 (13%) – дають віддалену від суті відповідь («у таборі Смайллик», «не перебивати інших» – скоріше всього пов'язують «співпрацю» лише з табором), взагалі не дали відповіді – 5 (33%).

23. Термін «досконалість» пов'язують з ідеалом, завершеністю – 5 (33%), прив'язують до покращення певного стану – 2 (13%), заперечують існування досконалості – 1 (7%), застосовують термін до міжособистісних стосунків – 1 (7%), не надали відповіді – 6 (40%).

24. Для досягнення досконалості пропонують застосувати працю – 3 (20%), досягнення поставлених цілей – 3 (20%), інше («вчитися», «посміхатися», «слухати вожатих», «допомагати») – 4 (27%), не дали відповіді – 5 (33%).

25. Приклади відомих людей, що досягли досконалості, – 3 (20%), знайомих людей – 4 (27%), з них 3 (20%) вказали друзів з табору, 1 (7%) – близьких рідних («мама»), заперечили існування досконалих людей – 2 (13%), вважає реальним існування таких людей, але в меншості – 1 (7%), не надали відповіді – 6 (40%).

26. Уперше учасниками даного табору стало 12 (80%) опитаних, інші 3 (20%) – не вперше.

27. 100% знайшли в таборі нових друзів.

28. 100% задоволені програмою табору.

29. Наступного літа мають бажання взяти участь у роботі табору – 13 (87%), 1 (7%) – вагається, 1 (7%) – не дав відповіді.

Інші запитання не є предметом дослідження і були введені в анкету як елемент зацікавлення.

Рівень 2. На основі проведеного анкетування серед дітей, що відвідували підліткові групи, маємо наступні результати:

1. Усі опитані діти є підліткового віку (11–15 років) – 100%, з них:
2. 15 років – 1 (17%),
3. 14 років – 2 (33%),
4. 13 років – 1 (17%),
5. 11 років – 2 (33%).
6. Дівчата – 5 (83%), хлопчики – 1 (17%).
7. Представники міського населення – 6 (100%).
8. Вільний від шкільних занять час 4 (67%) опитаних проводять у іграх з друзями і на свіжому повітрі, з них 2 (33%) – проводять час спілкуючись у соціальних мережах, ще 1 (17%) читає книги, 1 (17%) – допомагає батькам по господарству. У вільний час читають книги ще 2 (33%) з опитаних, з них 1 (17%) шукає пригод на вулицях міста, ще 1 (17%) додатково проводить час за комп'ютером у розвагах, займається домашнім господарством, відвідує гуртки та шукає пригод на вулицях міста. Отже, в підсумку маємо таку картину: у вільний час читає книги – 3 (50%), грає в комп'ютерні ігри та спілкується в соціальних мережах – 3 (50%), 1 (17%) – займається домашнім господарством, 2 (33%) – шукає пригод на вулицях міста, 4 (67%) – проводять час у компанії з друзями у розвагах.

9. Гуртки спортивного спрямування відвідують – 4 (67%), мистецькі – 3 (50%), інтелектуальні – 2 (33%), рукоділля – 1 (17%), духовні – 5 (83%).

10. Більшість дітей обирала по кілька видів гуртків, однозначно відповів 1 (17%) респондент – спортивні, проте не позначив духовного спрямування, хоча за спостереженням саме цей підліток відвідує підліткову групу.

11. Літні канікули респонденти в основному проводять відпочиваючи, у спілкуванні з друзями – 6 (100%), з них допомагають дорослим в саду і на городі – 2 (33%) та 2 (33%) – обрали свій варіант («відпочиваю від школи», «подорожую»).

12. Термін «екологічний» трактують як активну дію – 2 (33%), визначають як ознаку в пасивному значенні – 4 (67%). Пов'язують значення терміну з природою та навколишнім середовищем – 6 (100%), додають означення «чистий» та «чистота» – 2 (33%), «не шкідливий» – 4 (67%).

13. Обов'язок піклуватися про природу визнають всі опитані – 100%, самостійно готові це робити – 4 (67%), потребують допомоги – 2 (33%).

14. Дії для збереження природи опитаних дітей удома, на природі та у таборі «Смайлик» особливо не відрізняються один від одного. Отже, удома способи збереження природи обмежуються лише боротьбою зі сміттям – 2 (33%), з них 1 (17%) займається садівництвом дерев, ще 4 (67%) – використовують елементарні способи економії природних ресурсів; на природі опитані підлітки прибирають сміття і гасять вогнище – 6 (100%), з них 2 (33%) – додатково піклуються про рослини та тварин; у таборі «Смайлик» 4 (67%) – пов'язують збереження природи з власною допомогою з прибирання території, з них 2 (33%) – збереження природи прив'язують до вивчення еко-матеріалів у таборі, ще 1 (17%) – вважає, що береже природу, через особисте розуміння впливу хімікатів на навколишнє середовище, 1 (17%) – не розводить способів збереження природи з тими, що використовує на природі.

15. Програш життєвої ситуації на виявлення толерантного виховання та можливого застосування багайських етичних принципів з використанням прямої цитати з Священних Писань отримав 6 (100%) ствердних відповідей.

16. Єдність може проявлятися, з погляду респондентів, у допомозі людям – 2 (33%), з них 1 (17%) – додатково в допомозі екології, 1 (17%) – у дружбі, 1 (17%) – не відповів на запитання, 3 (50%) – виявили у відповідях засвоєння багайських цінностей: у рівності людей – 2 (33%), 1 (17%) – «зробити щось краще для світу групами людей».

17. «Проекти добрих справ» (далі – ПДС): 2 (33%) респондентів не пояснюють значення терміну, а лише вказують сферу його застосування: 1 (17%) – для збереження екології, 1 (17%) – у дружбі; 4 (67%) дають більш-менш чітке роз'яснення значення терміну та його призначення, де й виявляють вплив вивчення підліткових освітніх матеріалів: 3 (50%) призначення ПДС вбачають у покращенні світу, з них 1 (17%) – конкретно підкреслює роль підлітків у реалізації ПДС, 1 (17%) – описує ПДС як колективне рішення та колективну допомога, 2 (33%) – вказують сферу застосування ПДС в допомозі людям та природі.

18. Слово «співпраця» опитані підлітки розуміють як «допомога» – 2 (33%), 3 (40%) – описали цей термін як роботу в команді заради спільної справи, 1 (17%) – не надав розшифровки терміну, вказавши на широке коло її застосування, проте без конкретизації («будь-де»).

19. Слово «досконалість» респонденти пояснюють як ідеал – 3 (50%), 2 (33%) – вказують на зв'язок з рисами характеру та найкращими ознаками певної речі, проте з них 1 (17%) – заперечує існування ідеального, ще 1 (17%) – також заперечує його існування.

20. Що має робити людина для досягнення досконалості: 3 (50%) – заперечують можливість людини досягти досконалості, з них 1 (17%) все ж пропонує розвивати хороші якості і прагнути бути як можна краще, 3 (50%) – пропонує шляхи морально-етичного вдосконалення («не грішити, все робити», «Вона має притримуватися елементарних правил поведінки, етики та поважати свою гідність...», «Вона має співпрацювати, йти по своєму шляху та ніколи не підводить своїх друзів»).

21. Приклади видатних і знайомих людей, що на думку респондентів досягли досконалості, наступні: 1 (17%) – відома людина (хоча за спостереженням в попередньому питанні респондент заперечив людську досконалість), 3 (50%) – близькі люди («сестра», «тато», «моя родина», за спостереженням: з них 2 (33%) є представниками сімей-багаї), 2 (33%) – заперечили людську досконалість, з них 1 (17%) вказує на досконалість лише Бога.

22. Уперше в даному таборі – 1 (17%) респондент, не вперше – 5 (83%).

23. 100% опитаних знайшли в таборі нових друзів.

24. 100% опитаних висловили задоволення від програми табору.

25. Наступного літа планують повернутись до табору – 3 (50%), вагаються – 3 (50%), з них 1 (17%) також позначив відповідь «так», 1 (17%) – не має бажання знову стати учасником табору.

Інші запитання не є предметом дослідження і були введені в анкету як елемент зацікавлення.

Висновки. Отже, на основі проведеного дослідження можемо зробити наступні висновки:

Факт, що всі респонденти Рівня 1 і Рівня 2 відзначили види відвідуваних гуртків, але не всі позначили гуртки, як місця, які відвідують у вільний від навчання час, може значити те, що діти не сприймають гуртки як відпочинок та розвагу, а скоріше як елемент навчання. Ця ж ситуація відноситься і до гуртків духовного спрямування, а саме підліткових груп, що в певній мірі відображає мету діяльності цього освітнього рівня віри багаї.

Респонденти Рівня 1, що вперше в таборі, організованому Київською громадою бахаї, – 80%: не відповіли або відповіли не на всі специфічні запитання, що пов'язані з реалізацією релігійного вчення віри багаї у освітньо-виховній сфері (запитання №11–16) – 33%, спробували дати відповіді з огляду на власний життєвий досвід – 47%. Учасники табору, що вже мають досвід з попередніх років, – 20% – з них лише 13% повністю розкрили зміст спеціальних запитань, 7% – оперував поняттями близькими багайського світогляду. На нашу думку, цей факт може свідчити про незначний вплив ціннісних орієнтирів віри багаї на слухачів його освітніх рівнів з поправкою на вік та інтенсивність занять. У даному випадку спостерігаємо низьку інтенсивність, так як період занять проходив у межах 1 тижня, має епізодичний характер, а також вожаті табору за спостереженням у більшій мірі керувались загальнолюдськими ціннісними та етичними нормами та принципами, не використовували елементів релігійного навчання (молитви читали поза межами табору та без участі дітей, не згадували специфічно багайських термінів та релігійних приписів), не використали запланованих матеріалів підліткових класів (книга «Навчаючись досконалості») і ставили акцент на екологічне виховання. Аналіз показників у відповідях респондентів на питання еко-блоку свідчить про засвоєння ними екологічних знань на достатньому рівні.

Аналіз анкет Рівня 2 у порівнянні з анкетами Рівня 1 показав, що періодичні та інтенсивні заняття дітей у підліткових групах на основі морально-етичних принципів соціального вчення віри багаї, що викладені в матеріалах даного освітньо-виховного рівня, сформували у дітей широкий

світогляд, показують засвоєння базових духовних принципів віри багаї, проте без акценту на релігійні постулати. Так у питанні №16, де респонденти мали надати приклади людей, що досягли досконалості, автор сподівався отримати у відповіді приклад Абдул-Бага, який у віросповідній традиції віри багаї має статус втілення досконалості, чого ми не спостерігаємо у відповідях навіть тих підлітків, котрі за спостереженням є представниками сімей-багаї.

Отже, під час перебування в літньому підлітковому еко-таборі «Смайлик» , який організований зусиллями Київської громади віри багаї, діти на основі навчальних матеріалів, що запропоновані програмою табору, засвоїли екологічні знання, проте не виявлено засвоєння специфічних віросповідних принципів, на противагу підліткам, що попередньо проходили рівні освітньо-виховної системи віри багаї.

А.3 Звіт про проведенне соціологічне опитування «Освіта та виховання у таборах релігійної громади багаї: визначення впливу на світогляд вихованців. Осінній підлітковий табір»

Місце: м. Київ, приміщення дитячого центру «Веснушки».

Дата: 27 жовтня 2013 р., час: 12:30 год. – 13:00 год.

Умови анкетування: респонденти заповнювали анкети самостійно, час заповнення – до 15 хв., анкетування проводилося після години заняття за книгою «Навчаючись досконалості» (2-й урок), в останній день занять, що тривали з 16 жовтня 2013 р. по 27 жовтня 2013 р. включно.

Кількість дітей в таборі – 7, з них анкетовані – 7, з них 5 – діти, що не відвідували освітніх проектів багаї, 2 – діти, що навчалися в підліткових групах.

Мета анкетування: перевірити збереження дітьми знань, здобутих під час перебування в еко-таборі «Смайлик» 16-22 липня 2013 р., а саме: екологічні знання; а також засвоєння багаїських цінностей на основі матеріалів підліткових груп – книги «Навчаючись досконалості».

Макет анкети

Анкета

учасника осіннього підліткового табору «Смайлик» 😊

Друзе!

Просимо Тебе заповнити запропоновану анкету для допомоги у науковому дослідженні освітньо-виховних проектів. Для нас важлива Твоя думка з приводу запропонованих запитань. Просимо обирати лише одну відповідь, яка найбільше підходить саме для Тебе (обведи ручкою відповідну букву); лише у запитанні №10 потрібно обрати три відповіді.

23. Яким заняттям ти приділяєш найбільше вільного часу в період шкільного навчання?

- а) читаю книги;
- б) проводжу час перед комп'ютером;
- в) займаюсь домашнім господарством;
- г) відвідую гуртки;
- д) шукаю пригод на вулицях міста (села);
- е) дивлюсь телевізор;
- є) я не маю вільного часу;
- ж) спілкуюсь з друзями;
- з) свій варіант:

24. Гуртки якого спрямування ти відвідуєш?

- а) спортивні;
- б) мистецькі;
- в) рукоділля;

- г) інтелектуальні;
- д) духовні;
- е) я не ходжу на гуртки.

Які саме (наприклад, волейбольна секція, крою і шиття, театральний, недільна школа, підліткова група та інші – назви свій)? _____

25. Як ти зазвичай проводиш осінні канікули?

- а) допомагаю дорослим в саду і на городі;
  - б) відпочиваю, спілкуюсь з друзями;
  - в) нудьгую;
  - г) займаюсь підготовкою домашніх навчальних завдань;
  - г) свій варіант:
-

26. Джерелом духовного розвитку людини є:

- а) наука;
  - б) релігія;
  - в) соціальне життя;
  - г) свій варіант:
-

27. Головною умовою успіху в будь-якій справі, на твою думку, є:

- а) ізолюваність;
- б) співробітництво;
- в) суперництво;
- г) лідерські якості.

28. Як ти вважаєш, людина може досягнути досконалості (рос. «совершенства»)?

- а) так; б) ні.

29. Гідна поведінка, цнотливе життя, свобода від забобонів – це умови:

- а) досягнення досконалості;
  - б) входження до певної релігійної групи;
  - в) досягнення успіху;
  - г) свій варіант:
-

30. Як ти думаєш, що означає слово «екологічний»?

- а) біологічний, пов'язаний з природою;
  - б) чистий;
  - в) не шкідливий;
  - г) свій варіант:
-

31. Як ти думаєш, хто має займатися охороною природи ?

- а) це обов'язок кожної людини, не залежно від віку і соціального стану;
- в) спеціальні люди, що мають відповідну професію;
- г) це повинні робити лише дорослі;
- д) мені байдуже до природи, в мене є інші турботи;
- е) природі не потрібний нагляд людини, вона сама відновить свої ресурси.

32. Що ти робиш для збереження природи? (обери, будь ласка, три способи, що ти використовуєш найчастіше):

- а) Максимально використовую природне світло з вікон або/та узимку утеплюю двері та вікна в квартирі (домі);
- б) Мию посуд в раковині з пробкою або/та використовую посудомийну машину ;
- в) Здаю макулатуру або/та використовую папір повторно;
- г) Замість целофанових пакетів використовую еко-торбинку;
- д) Намагаюсь купувати продукти без фосфатів та фреонів;
- е) Саджу дерева або/та квіти на клумбах;
- є) Намагаюсь розділяти сміття або/та викидаю його у спеціальні місця;
- ж) Я не користуюся жодним із запропонованих способів;
- з) свій варіант:

33. Ти вперше в цьому таборі?

- а) так; б) ні.

34. Причина вибору табору «Смайлик»:

- а) вибір батьків;
- б) порадили друзі (знайомі);
- в) я ходжу на підліткові групи;
- г) свій варіант: _____

35. Ти знайшов нових друзів у осінньому таборі «Смайлик»?

- а) так; б) ні.

36. Тобі сподобалась програма табору?

- а) так; б) ні.

37. Ти обереш підлітковий табір «Смайлик» знову?

- а) так; б) ні; в) вагаюсь.

38. Повідом, будь ласка, дещо про тебе:

Твій вік:

Постав галочку навпроти свої статі:

Х. ____ Д. ____

Вкажи в якій місцевості ти проживаєш:

- а) місто;
- б) село;
- в) районний центр (смі).

Дякуємо за твої щирі відповіді! ☺

Спостереження. Основою осіннього підліткового табору «Смайлик» стала підбірка текстів з матеріалів розроблених для підліткових груп віри багаї – книги «Навчаючись досконалості», які були представлені у вигляді робочих зошитів. За два дні роботи підліткового табору учасниками було вивчено два тексти та опрацьовано два набори практичних завдань, розміщених в кінці кожного тексту. Дана книга підготована на основі досвіду роботи з підлітками в Китаї та містить 7 уроків, які викладені у формі коротких розповідей про життя підлітків з Китаю.

Прочитуючи тексти підлітки проживають разом зі своїми однолітками ті ж щоденні переживання та розмірковують над тими ж важливими питаннями, що турбують кожного підлітка: питаннями відносин між людьми, питання моральної чистоти та досконалості, розмірковують над значенням для особистого життя таких понять, як любов, ревності і заздрість, прагнення до досконалості, співробітництво і суперництво, відповідальність за свої вчинки і моральний вибір, умови досягнення досконалості. Розробники книги «Навчаючись досконалості» її цілями називають наступні:

- допомогти підліткам у формуванні міцної моральної структури;
- допомогти підліткам навчитися аналізувати, приймати рішення і діяти у відповідності з цими рішеннями;
- допомогти підліткам навчитися робити моральний вибір, що стосується відносин у суспільстві.

Перший урок, опрацьований підлітками під час перебування в таборі 26 жовтня 2013 р., присвячений питанням любові та дружби. Другий урок, що був проведений за участі автора даного дослідження у ролі вожатого групи 27 жовтня 2013 р., відкрив перед підлітками іншу сторону людських взаємовідносин – питання ревності та заздрості.

У кінці кожного тексту діти мали змогу опрацювати до п'яти завдань, де потрібно застосувати щойно здобуті знання або/та особистий життєвий досвід. Перед завданнями підліткам вміщені уривки зі Священних писань віри багаї, проте без прямого посилання на джерело. Після виконання всіх завдань дітям пропонується вивчити напам'ять представлені уривки з Писань.

Заняття проходить за звичайною схемою, прийнятою для освітніх проектів віри багаї: у групі є вожатий, що слідкує за проведенням заняття, а також бере в ньому участь як рівноцінний учасник; кожен з учасників читає по одному абзацу тексту, у тому числі і завдання, на які по черзі дають відповіді.

Під час другого уроку учасникам було запропоновано обговорити, які цілі кожен хоче досягнути від часу, поведеного в таборі. Ось які відповіді було отримано:

- 1) «Подружитися зі всіма і навчитися дружити».

- 2) «Знати про те, що в матеріалах».
- 3) «Дізнатися нове».
- 4) «Все подобається, грати».
- 5) «Наповнити серце радістю».
- 6) «Навчитися любити, дружити, терпіти».
- 7) «Ніколи не сваритись».

Після проведення другого уроку для учасників табору «Смайлик» автором дослідження було запропоновано заповнити анкети. Так як підлітків у таборі було всього сім, заповнити анкети було запропоновано й вожатим. З шести вожатих, що заповнили анкети, чотири були вожатими також у літньому підлітковому еко-таборі «Смайлик» (16–21 липня 2013 р.). За спостереженням всі вожаті є віруючими багаї та представляють молодь. Дослідник вважає цікавими відповіді самих віруючих багаї стосовно основних цінностей віри.

Результати. У ході дослідження було отримано наступні відповіді.

Діти. Найбільше вільного часу в період шкільного навчання діти приділяють комп'ютеру – 4 відповіді, менше читають книги – 3 відповіді. У запитанні про гуртки всі діти вказали їх спрямування, а це означає, що діти їх відвідують, проте у попередньому запитанні ні один з опитаних не вказав гуртки, як місце якому діти присвячують свій вільний час. Ця обставина повторює попереднє дослідження і доводить, що діти відвідування гуртків вважають продовженням навчального часу, а не елементом дозвілля, в тому числі й духовні гуртки, під якими в дослідженні розуміються підліткові групи та інші навчальні проекти віри багаї. Лише один з опитаних вказав духовні гуртки, проте інший респондент, вказавши мистецькі гуртки, розшифрував їх як підліткова група і поставив в один ряд з танцювальним гуртком.

Зазвичай діти проводять осінні канікули відпочиваючи та спілкуючись з друзями, лише один займається підготовкою домашніх навчальних завдань (за спостереженням даний респондент – наймолодший з учасників і ще не є підлітком).

Джерелом духовного розвитку людини за відповідями маємо порівню у релігії та соціального життя, лише один вказав науку.

Головною умовою успіху в будь-якій справі більшість дітей вважають співробітництво (6 дітей), один – суперництво (за спостереженням – це відповідь наймолодшого учасника, що є представником багатодітної сім'ї).

Більшість опитаних вважають можливим досягнення людиною досконалості (4 дітей), 3 дітей заперечили таку можливість.

Гідна поведінка, цнотливе життя, свобода від забобонів – це умови входження до певної релігійної групи (3 дітей) та досягнення успіху (3 дітей). Відповідь на це запитання у специфічно багайському дусі надав лише один респондент – досягнення досконалості.

Блок запитань на перевірку екологічних знань, отриманих у літньому еко-таборі «Смайлик», а зокрема запитання №8, був сформований на основі результатів відповідей попереднього дослідження шляхом їх узагальнення. Цього разу маємо наступні результати: більшість опитаних термін «екологічний» трактують як не шкідливий (3 дітей), порівню отримали варіанти біологічний та чистий (по 2 дітей).

Всі діти впевнені, що природа потребує охорони, проте готові самостійно виконувати цю роботу не всі – 2 дітей вважають цю справу обов'язком людей відповідної професії.

Для збереження природи із запропонованих способів найбільше голосів отримав варіант «Намагаюся розділяти сміття або/та викидаю його у спеціальні місця» (4 відповіді), порівну (по 3 відповіді) отримали «Саджу дерева або/та квіти на клумбах», «Намагаюся купувати продукти без фосфатів та фреонів», «Замість целофанових пакетів використовую еко-торбинку», «Здаю макулатуру або/та використовую папір повторно», а також ще менше голосів (по 2 відповіді) у варіантів «Мию посуд в раковині з пробкою або/та використовую посудомийну машину», «Максимально використовую природне світло з вікон або/та узимку утеплюю двері та вікна в квартирі (домі)». Проте один з респондентів обов'язковим третім варіантом вказав відповідь, що перекреслює дві його попередні «Я не користуюся жодним із запропонованих способів».

Вперше в цьому таборі лише двоє з семи опитаних дітей. Причиною вибору даного табору більшість вказала пораду друзів (знайомих) (3 дітей), порівно (по 2 дітей) вказали на вибір батьків та на своє відношення до підліткової групи. Всі діти переконані, що знайшли в таборі нових друзів. Програма табору сподобалась не всім – 2 дітей вказало на своє незадоволення. Свій намір знову обрати даний табір підтвердила більшість учасників опитування. Лише один респондент заперечив своє бажання повернутися до табору (за спостереженням – це наймолодший учасник, що є зрозуміли з огляду на вікову різницю дітей). Більшість дітей в таборі представляють підліткову вікову групу (від 10 до 16 років): 16 років – 1, 12 років – 2, 11 років – 1, 10 років – 2. Лише один респондент представляє дитячий вік – 6 років. Більшість учасників табору – дівчата (5 дітей), проте в анкеті 2 з них не вказали своєї статі. Чоловічу стать представили 2 дітей. Всі опитані діти є представниками міського населення.

Молодь. Запитання анкети розраховані на школярів, тому вважаємо запитання №1 – «вільний від навчання час» та запитання №3 – «осінні канікули» як вільний час або дозвілля молодих людей. Обрані респондентами заняття у вільний час вказують на соціальну активність віруючих, а саме запитання №1 має відповіді наступні: 3 – спілкуються з друзями, 2 – читає книги, 2 – проводить час за комп'ютером; запитання №3: 3 – спілкуються з друзями, 3 – обрали свій варіант, з яких 1 вказав на проведення таборів. Більшість опитаних відвідують духовні гуртки – 4, з яких 1 уточнив – «Рухі».

Джерелом духовного розвитку людини 5 респондентів визнало релігію, з яких 1 – додатково вказує на соціальне життя, та ще 1 – вказує науку, релігію та соціум. 1 респондент духовний розвиток вбачає тільки у суспільному житті.

Головною умовою успіху в будь-якій справі усі опитані визнають співробітництво.

У запитанні про можливість досягнення людиною досконалості думки респондентів розділились: 3 – так, 3 – ні. Ствердно за спостереженням відповіли віруючі з більшим досвідом.

Гідна поведінка, цнотливе життя, свобода від забобонів – це умови досягнення досконалості відповіло 4 з опитаних, що вказує на систему

цінностей респондентів у відповідності з духовними принципами багаї. Інші відповіді, що увійшли в категорію «свій варіант» теж вказують на багайський спосіб мислення: 1 – соціальне життя, 1 – духовний розвиток людини.

Запитання на перевірку екологічних знань показало серйозне ставлення віруючих багаї до проблем екології. Маємо наступні результати: більшість опитаних термін «екологічний» трактують як нешкідливий – 3, 1 відповідь – біологічний, 1 – чистий, 1 – свій варіант, а саме «гармонічний, підтримка балансу». Усі 6 респондентів впевнені, що охорони природи – це обов'язок кожної людини. Відповіді стосовно засобів збереження природи не залишили байдужими респондентів, котрі обирали більше трьох із запропонованих методів.

Блок соціометричних запитань у даному випадку для дослідження особливого значення не має, особливо з огляду на вікову категорію їх спрямування. Єдиними вартими уваги показниками вважаємо вік опитаних вожатих від 19 до 30 років, 1 респондент не вказав свій вік. Стать: чоловіки – 4, жінки – 2. Всі опитані є представниками міського населення.

Висновки. Екологічні знання, отримані під час перебування в літньому підлітковому еко-таборі (16–22 липня 2013 р.), у порівнянні з результатами соціологічного дослідження під час осіннього підліткового табору (26–28 жовтня 2013 р.) [див.: Додаток А.2.] залишаються на достатньому рівні.

Про засвоєння підлітками специфічно багайських цінностей на основі вивчення книги «Навчаючись досконалості» говорити важко, з огляду на короткий термін роботи дітей з матеріалами (два уроки тривалістю по 60 хв.), також результати практично виявилися непоказовими, адже на анкетуванні були присутні лише 7 учасників осіннього табору «Смайлик» з 20 попередньо заявлених (причиною малої кількості учасників стали як особисті, так і неточності в календарному плані початку осінніх канікул).

Проте з подальшого спостереження було виявлено, що всі учасники даного табору після закінчення його роботи добровільно та із зацікавленням продовжили своє ознайомлення з матеріалами підліткових курсів і сьогодні є учасниками програми Наділення підлітків духовною силою Київської громади багаї.

Відповіді вожатих відповідають планованим очікуванням дисертанта: питання еко-блоку вказують на високий рівень їхньої екологічної свідомості, а ціннісний блок виявив включення багайських духовних принципів до світосприйняття та соціального життя респондентів.

Додаток Б Розшифровка авторського інтерв'ю

Б.1 Інтерв'ю №1 (російською мовою)

Дата: 27 січня 2013 р. Тривалість: 00:49:01 год.

Учасники: доктор Ільхан Сезгін (Турція) – член Континентальної колегії радників, у минулому – офіційним представником Всесвітнього Дому Справедливості; Людмила Зайченко – перекладач (англійська мова), член Дніпропетровської громади бахаї.

В вере бахаи существуют три стадии образовательного процесса: учебные кружки, детские классы, подростковые группы. Можем ли мы сказать, что эти стадии выработаны в соответствии с возрастом «студентов»?

В первую очередь это связано с возрастом. Потому что любой возраст имеет разные степени понимания предмета, разные степени восприятия. Это точно так же, как новорожденному ребенку дают молоко, которое потом уже не будет ему нужно. Точно так же определенная степень понимания каких-то абстрактных вещей – она меняется в зависимости от возраста.

Например, для детского образования бахаи сегодня есть 3 книги, но вообще это последовательность из 6 курсов. Вскоре появится еще 3 новых курсов – над ними ведется работа. То же самое касается подросткового образования: общее количество курсов – 18, на сегодняшний день выходит 9-й.

Такая же ситуация с учебными кружками: сейчас задействовано 8 курсов, планируется выход курса для семьи и курса на социальные действия, которые еще в разработке.

Какие цели обучения бахаи?

Во-первых, мы говорим о том, что это образование не только для бахаи, но и для всего человечества. Не имеет разницы, к какой религии мы принадлежим. Важно то, чего мы пытаемся достичь. Поскольку мы знаем, что у каждого человека есть душа, которая нуждается в преобразовании, постольку мы можем изменить общество в целом. Для строения нового мирового порядка, о котором мы говорим (глобальная цель учения Бахауллы, основателя веры бахаи – Ч. Я.), необходима новая раса людей. И эта новая раса людей подразумевает не новый цвет кожи человека или какие-то другие физиологические данные – тела остаются неизменными. Речь идет о новом понимании, которое люди приобретают в процессе образования.

Благодаря процессу образования меняется наше восприятие, меняется наш язык – он становится более возвышенным, более обогащенным. Концепции, которые мы на сегодняшний день иногда не понимаем или они находятся в состоянии разрушения, приобретут новое глубокое понимание, они станут более ценными, важными. Также изменятся сердца людей. Появится новое отношение к управлению, к руководству и лидерству. Все это приводит к строению нового мирового порядка.

Т. е. в контексте образования бахаи мы можем говорить об образовании как инструменте для распространения принципов веры бахаи в мире?

Не просто к расширению веры бахаи, а также и строительства новой системы.

Существуют термины «религиозное образование» и «теологическое образование». Для бахаи актуально только религиозное образование?

В образовании бахаи на самом деле используется новый подход к образованию. Оно включает в себя как религиозное образование, так и образование научное, а также и определенные новые теологические идеи. Люди, которые проходят подготовку на образовательных уровнях бахаи, говорят о том, что на курсах рассматриваются научные моменты, которые подаются в материалах очень просто.

Другие «студенты» наоборот говорят, что в материалах образовательных курсов бахаи очень много религиозности. Это некий новый подход к образованию, которое включает в себя синтез разных подходов, которые основаны на религиозных идеях. Также здесь много концепций духовного, которые помогают пониманию концепции души наделенной разумом.

В образовании бахаи духовность и наука, знания соединяются вместе, как единое целое. Само название – вера бахаи (мы не говорим – «религия бахаи») говорит о том, что это вера в то, что все знания, которые отправляет Бахаулла, – это духовные, религиозные знания. Но при этом любой ученый, который с ними знакомится, всегда приходит к выводу, что они имеют научную основу.

Если вернуться к теологическому образованию в более узком понимании – это образование для служителей культа. Но у бахаи нет служителей культа. Есть ли альтернативы такого образования: например, специальное образование для координаторов?

В вере бахаи одно крыло человечества – это религия, другое крыло – это наука. Человечество не может лететь только на одном крыле: оно либо попадает в трясину материализма, либо в другую крайность, религиозную. И поэтому подходы, которые используются в вере бахаи к образованию, включают некую теологическую основу, которая использует научные подходы.

У нас нет священнослужителей, нет людей, которые получают зарплату за выполнение своей работы. При этом члены общины выполняют служение. Мы служим как внутри самой общины, так и за ее пределами. Мы не получаем за наше служение заработной платы, у бахаи нет таких постов, которые после их получения сохраняются до конца жизни. Каждый год другие люди могут выполнять разные виды служения. Каждому дается возможность служения как привилегия служить, а не возможность зарабатывать деньги.

Есть ли другие специальные виды обучения для бахаи?

Например, любое образование, которое появляется в общине бахаи, касается абсолютно всех членов общины. Однако, если некоторые члены общины будут заниматься, к примеру, координацией определенного вида деятельности – мы хотим от них, что бы они понимали некоторые вещи лучше или более глубоко. Например, письмо от Всемирного Дома Справедливости, которое мы изучали во время Зимней школы (февраль 2013г.), адресовано для всех членов общины без исключения.

Но для тех людей, которые занимаются координацией этих видов деятельности, проводятся дополнительные встречи, на которых они глубоко

изучают то же самое письмо. Но не существует какого-то разделения, какие материалы будет изучать один или другой член общины.

В письмах ВДС описан момент экспериментов с разными типами систем преподавания на начальных стадиях: курсы в центре города, система преподавания на расстоянии, выездные курсы, институтские кампании, учебные кружки. Почему бахаи используют столько способов обучения?

Эти разные виды преподавания разрабатывались для того, что бы дать большему количеству людей пройти это образование. Т.е. образовательные материалы одинаковые, однако есть области, которые удалены и там немного бахаи, в сравнении с центрами, где очень крепкие общины и работа ведется прямо на месте. Это стратегия предоставления возможности людям получить образование.

Почему в Украине Днепрпетровск выбран площадкой накопления опыта для подросткового движения?

Система образования бахаи такова, что площадка по накоплению опытом может возникнуть в любой местности. Главное это те обстоятельства, которые окружают эту программу, или отклик, который эта программа получает в данной местности. Например, начинает действовать образовательная программа для подростков и именно в этом городе обнаруживается много людей, подростков которые откликаются на эту программу.

Так в Днепрпетровске есть три района, на которые мы обращаем основное свое внимание. Один из них Приднепровск. Там множество молодежи, которая просто горит желанием, чтобы ими занимались. Там много подростков, которые хотели бы сами участвовать в этой программе. В определенных местностях ярко расцветает такая необходимость – проведение занятий. С другой стороны, когда появляется спрос, тогда вырастает предложение, начинают концентрироваться кадровые возможности. Это естественный процесс, когда с одной стороны готовы ресурсы, чтобы делать, с другой стороны есть отклик местности. Этот процесс может возникнуть в любом другом городе, где тоже может быть создана площадка.

Что означает термин «децентрализация образования», о котором говорится в текущем пятилетнем плане Всемирного Дома Справедливости?

Площадка, на которой приобретается опыт, появляются ресурсные люди – т. е. люди, которые работают с образовательными курсами. Затем такие ресурсные люди разъезжаются на периферии и начинают работать там. Цель – возвращать местные ресурсы, потому что управление из большого центра не столь эффективно в сравнении с тем, когда местные люди занимаются изменением своей собственной жизни. Из центра по-прежнему будут приезжать и помогать при необходимости.

Почему произошло разрушение многих старых политических или административных систем в мире? Причиной этому ситуация, когда управление направлялось с единого центра, где не доверяли людям проявлять свои собственные таланты. Бахаи говорят наоборот: мы должны дать возможность получить образование всем. Для этого предназначены дистанционные курсы, с помощью которых люди будут сами менять свою собственную жизнь. Никто не должен это делать вместо них.

То же самое касается и экономики: когда есть общее управление сверху, тогда появляется прослойка богатых людей, а все остальные остаются за пределами богатства. Когда же людям дается возможность творчески думать и созидать, они начинают развивать свои способности, в том числе развиваться экономически.

В образовательной системе бахаи особым образом выделяется Институт Рухи, но существуют ли другие похожие образовательные программы для бахаи?

Если описать картину вобщем: у нас есть Институт Рухи, который проходят все. Но есть ответвления от основной программы Института Рухи. Например, подростковые группы, социальные действия, детские классы. Эти ответвления могут использовать другие материалы, которые не созданы Институтом Рухи. К примеру, автором таких материалов может быть Институт глобального процветания. В этом случае программа будет похожей, но в любом случае будут использованы другие подходы.

Нет ли взаимозаменяемых курсов обучения для бахаи? Например, одна из общин не хочет проводить курсы Института Рухи и хочет его заменить таким же, но другим курсом.

Существует две стратегии развития образовательного процесса в общинах. С одной стороны это программы Института Рухи, через который будут проходить все желающие, а с другой – это та группа населения, которая не имеет желания изучать материалы Рухи. Тогда для них мы используем другие материалы.

Например, мы будем изучать книги бахаи, будем изучать вместе Писания, будем проводить для них углубления и разрабатывать другие материалы, основываясь на Писаниях. Использовать можно и другие подходы: домашние и молитвенные встречи. Вовсе не обязательно следовать только материалам Института Рухи.

Какое обоснование последовательности курсов Института Рухи?

Причина общепринятой последовательности курсов Института Рухи она основана на опыте, которому более 30 лет. Это построение понимания процессов шаг за шагом. Мы начинаем с простого уровня. С каждым следующим уровнем знания, которые приобретают участники, усложняются.

Эти материалы находятся постоянно в процессе разработки. Даже в самих печатных материалах всегда написано «Материал в стадии разработки». Существует международная коллегия, которая собирает информацию, опыт, вопросы, которые возникают при работе с материалами Рухи. Затем происходит обсуждение, после которых выдаются определенные руководства к содержанию курсов.

Институт Рухи – это не фундаментальная структура, которую невозможно изменить. В зависимости от того, как будет развиваться человечество в целом, эта структура может изменяться: одни курсы могут добавляться, другие – убираться, направлять в другую сторону и т.д.

Существует мнение, что в 2044 году, когда бахаи будут праздновать 200-летие декларации Баба, может быть уже так много бахаи, что не нужны будут курсы начального понимания, потому что у людей уже появится это понимание

. Будут другие нужды. Естественно, появятся и другие образовательные материалы.

Т.е. образование бахаи будет постепенно меняться с развитием времени, истории человечества?

Совершенно верно. Шоги Еффенди – Хранитель веры – говорил в своих документах о том, что в 2044 году вера бахаи выкристаллизуется в глазах общества. Она станет сиять в глазах общества.

Б.2 Интерв'ю №2 (російською мовою)

Дата: 27 січня 2013 р. Тривалість: 00:28:28 год.

Учасники: Ірина Францкевич – ресурсна людина на майданчику з обміну досвідом роботи за підлітковою програмою, до 2013 р. – національний координатор Інституту з підготовки; *Надія Газіна – кластерний координатор підліткових груп м. Дніпропетровськ.*

Что включает в себя понятие «площадка»? Ведь в других религиях такого понятия нет.

Собственно говоря, впервые с понятием «площадка по накоплению опытом» мы столкнулись в 2010 году. В Послании Ризван 2010 года от Всемирного Дома Справедливости впервые мы услышали о таком понятии как «площадка». А это предполагает следующее: в каком-то из мест накоплен определенный опыт (в данном случае по развитию подростковых программ); из других мест потенциальные координаторы приезжают в место, где накоплен опыт (на площадку). Там они проходят обучение, изучают материалы, берут участие в практике. Например, как это было у нас: мы освежили книгу «Вожатые подростковых групп» – это пятая книга Института Рухи. Мы изучили специальные материалы, которые так и называются «Материалы для координаторов подростковых программ». Изучили две книжки для подростков. Также у нас была практика: посещение встреч подростковых групп, посещение родителей, посещение подростков, приглашали вожатых. Т. е. все то, с чем сталкивается в своей работе координатор. Такие семинары обычно проходят раз в полгода: координаторы приехали, изучили материалы, составили планы на полгода, уехали и приобрели опыт. В течение 6 месяцев они по этим планам активно действуют, приезжают уже с новым опытом – своим практическим. Снова это обсуждается, уже будут какие-то другие материалы – материалы, которые уже больше отвечают на их новые потребности, и они снова проходят практику. Т. е. каждый из координаторов, приезжая, вносит какую-то часть своего опыта в общую копилку опыта. Мы обогащаемся, уезжаем с новым опытом и снова возвращаемся. Это своего рода творческая лаборатория по накоплению опыта.

Днепропетровск – это площадка для Украины, я правильно понимаю ?

Пока для Украины.

Ее назначил Всемирный Дом Справедливости или Национальное Духовное Собрание бахаи Украины?

Нет. Это новая континентальная структура, которая не подчиняется Национальному Духовному Собранию, она подчиняется Офису социального развития на Святой земле, у которого еще есть несколько таких континентальных подразделений. Днепропетровская площадка подчиняется европейскому подразделению, входит в число площадок, которые координирует один континентальный координатор (Кишинев, Худжанд (Таджикистан), Баку (Айзербиджан), Алма-Аты как совсем новая площадка, и город в Монголии).

Эта площадка была назначена документально – в Днепропетровскую общину пришло письмо или другим способом?

Нам пришло приглашение на семинар для ресурсных людей, который состоялся в ноябре 2011 года в Худжанде. Посетив этот семинар, мы узнали, что теперь Днепропетровск будет работать как площадка по обмену опытом. Был подготовительный период с ноября 2011 года по январь 2013 года. Вначале мы думали, что в течение полугода мы уже будем готовы, чтобы проводить первый семинар, но оказалось – все не так просто, и дело не в готовности лично нас – общины Днепропетровска. Площадка работает с рядом кластеров. И эти кластера тоже должны быть готовы, чтобы приезжать. Т. е. у них должен быть накоплен определенный опыт. На данный момент Днепропетровск работает с такими кластерами: Киев, Днепропетровск, Запорожье, Луганск, Илчечевск и неожиданно возник Житомир. Оказалось, что сейчас в Житомире начались активные процессы по развитию подростковых групп. В общем, для того, чтобы кластер смог участвовать в площадке, необходимым условием наличие опыта проведения групп как минимум в течение 2 месяцев и наличие человека, который готов быть координатором или рассматривается как потенциальный координатор. Только при наличии таких условий начинается первый семинар на площадке. Собственно Днепропетровская площадка создавалась для продвижения развития программ в Украине. Но вполне возможно, что близлежащие страны, например Беларусь, тоже когда-нибудь будет присоединена к нашей площадке.

Какое мероприятие было первым на Днепропетровской площадке по подростковой программе?

Первый семинар проходил с 02 по 10 января 2013 года, второй семинар будет вначале июля 2013 года. В первом семинаре участвовали друзья из названных кластеров – 15 человек, 4 члена вспомогательных коллегий (двое из них живут в Днепропетровске), участвовал советник, координатор Украины из всемирного центра. Также координаторы из кластеров и национальный координатор Алла Баранова.

До того, как Днепропетровск стал площадкой по обмену опытом, работа с подростками уже велась?

Да.

Расскажите об истории подросткового движения в Днепропетровске?

Это началось еще в 2006 году. Первые попытки создать подростковую группу в Днепропетровске были в то время, когда я участвовала в семинаре по 5-й книге (это была еще старая редакция этой книги) в Москве – семинар для русскоязычной части бывшего Советского Союза. Мы получили хороший опыт, осознали потенциал, а когда приехали – в городах Украины начались занятия, в т.ч. и в Днепропетровске. Но мы, к сожалению, не поняли одну важную вещь: для занятий по программе очень важно, что бы была группа подростков. У нас в этот момент был один подросток – одна девочка, с которой мы занимались где-то полгода. И только через полгода нам удалось расширить группу. Это время сыграло свою роль, потому что девочка стала возражать против того, чтобы другие дети приходили в группу. Потому что ей не хватало внимания,

это чувство, что вожатый принадлежит только ей, мешало пониманию того, что должно быть больше подростков. К сожалению, этот опыт у нас был не очень успешным.

Потом еще был небольшой опыт. Систематическая работа началась в 2009 году, когда мы услышали о практике Казани, потом подключился Кишинев. Мы с Надей Газиной съездили в Кишинев, прошли там еще раз 5-ю книгу, но уже в новой редакции. А до этого к нам приезжали друзья из Кишинева, рассказали о программах, помогли сформировать группу в школе. Первую группу вожатых к нам пригласили с университета. С тех пор у нас началась систематическая работа: сначала у нас было две группы в школе, потом еще две группы в школе на следующий год, потом на следующий год еще две группы.

В общей сложности было в школе шесть групп через два года работы. Потом появились наши местные ребята из группы «Мустанг» – это дети, которые занимались еще в детских классах по религиозным программам. Они подросли до подросткового возраста – мы их перевели в подростковую программу. А параллельно искали вожатых. В этом направлении был получен разный опыт: от первой группы в университете до сотрудничества с общественными организациями (искали там вожатых), а также из широкого круга. Например, Мира. Мы с ней познакомились в прошлом году в парке. И с тех пор она служит вожатой подростковых групп, мы вместе это делаем. Настя – студентка факультета психологии. Ее привела девочка, которая была у нас в самой первой группе вожатых. Мы тогда их подготовили, они прошли первую книгу «Размышление о жизни духа» и книгу «Вожатые подростковых групп», но, к сожалению, нам не удалось их вовлечь в процесс, не удалось создать для них группы.

Причины этому разные: у нас не было навыков, также мы им не смогли объяснить, что важно не только в детском доме работать; может, концепцию не полностью смогли передать. Этот опыт для нас был хорошим, но группу создать мы не смогли. Потом через два года, когда вернулись к этому вопросу, мы подумали о создании группы в Приднепровске. Вспомнили, что одна из девочек из Приднепровска, обратилась с Надей к ней. И она сказала: «Я сама думала, что бы начать что-то делать». Поддержала ее подруга – Настя. В конце концов, Настя осталась вожатой.

Сколько детей приходит на подростковые группы?

На самом деле группа «Мустанг» у нас очень интересная, так как ее состав постоянно менялся. Стабильно было два человека – Лиза и Данил. Они как изначально с детского класса перешли, так и ходят. Когда они пришли вдвоем, мы думали о том, что бы эту группу расширить. Расширили. Оказалось, что эти ребята из Приднепровска, им неудобно сюда приезжать, поэтому мы создали группу там. Опять стало два человека в Днепропетровской группе. Мы снова стали думать, как расширить. Приехала семья с Америки. Там пятеро детей, из них трое подросткового возраста. Плюс еще одна семья приехала – группа стала семь человек. Опять переезды, группа уменьшилась: сейчас их трое в «Мустанге». Хотя в общей сложности у нас больше 140 подростков, которые вовлечены в подростковые программы.

Все эти подростки являются детьми членов общины бахаи?

У нас только один подросток из семьи бахаи. Точнее два. Например, Илья полностью из семьи бахаи. И еще один мальчик – у него мама бахаи.

Они пока не окончили полный курс обучения?

Нет. Эта группа будет особенная. Они идут по религиозной программе. У нас ведь есть еще и социальная программа для ребят, которые закончили детские классы, где мы начинаем с молитвы. Дети привыкли начинать с молитвы, и поэтому мы начинаем с молитвы.

Например, в школьной группе и в Приднепровске мы молитвы не читаем, потому что это социальный проект. Т. е. группа «Мустанг» прошла две книги, и школьная группа тоже уже закончила вторую книгу. Но в школе мы, конечно, будем не все книги изучать. В школьных группах мы изучили «Ветры подтверждения», а потом приступаем к книге «Размышление о числах». В религиозной программе перед изучением книги «Размышления о числах» мы должны были бы пройти такие книги, как «Проблески надежды», «Дух веры», «Идти прямой стезей», «Обучаюсь совершенству». И только потом «Размышление о числах».

Материалы подростковых книг как в Институте Рухи или в детских классах идут постепенно по степени возрастания, физического и духовного роста детей?

Да.

Можно ли говорить, что кто-то из деток станет последователем веры бахаи? Или это не главная цель программы?

Нет. Мы не ставим перед собой цель, что бы они все стали бахаи. Конечно, мы будем очень рады и отговаривать не будем. Но, тем не менее, это не является нашей главной целью. Самое главное, что мы хотели бы видеть, как все они стали активными созидателями новой цивилизации. К примеру, то, что подростки из «Мустанга» сами предложили ходить на занятия к детям в больницу, уже говорит об их активной позиции, о том, что они хотят не просто получать, но и отдавать. Это для нас было очень радостным фактом.

Также одна группа из Приднепровска выразила инициативу: есть реабилитационный центр для детей (разные формы заболеваний, коррекции), подростки тоже предложили сходить подарить им открытки к Новому году. После этого у них возникла идея приходить и проводить там занятия. Мы верим, что это очень хороший показатель того, что ребята настроены. Т. е. они настроены на действие. Вот это самое главное.

Как родители относятся, что дети небахаи приходят в общину и занимаются по религиозной программе?

С этими родителями у нас особые отношения. Мы с ними 5-6 лет общаемся. То, например, одна из мам приходила первый год, когда ее дочь ходила в детский класс. Мама приходила на каждое занятие и сидела от начала до конца. Это было год или чуть больше. Потом она сказала: «Я полностью Вам доверяю».

Такая же ситуация была с одним из мальчиков, когда бабушка приходила год или два на занятия постоянно. Также мы встречаемся с ней и в не занятий,

ходим иногда в гости. У нас с этими родителями очень теплые отношения. Они не возражают против того, что бы дети читали молитвы. Мы об этом тоже говорили. В местах, где мы проводим социальные проекты, естественно, не читаются молитвы. Но, тем не менее, стараемся встретиться с родителями сразу, что бы рассказать чем мы занимаемся.

Из родителей кто-то приходил в общину, чтобы пройти курсы Института Рухи?

Одна женщина сначала ходила на файерсайды (беседы на духовные темы). Потом она взяла участие в подростковой программе. Мы сейчас выходим на новый уровень в общении с родителями: мы предлагаем им другие виды деятельности, если видим их готовность познакомиться с общиной. К примеру, мы уже чувствуем, что одной маме мы можем предложить уже вместе читать молитвы. Или другой маме, которая декларировала себя бахаи, но очень редко бывает в общине, мы предложили организовать молитвенную встречу. А потом, может быть, естественным образом у нее появится необходимость проходить Рухи.

Был один год, когда в Днепрпетровске было меньше подростковых групп, тогда ежемесячно проводились семинары для родителей. Материалы этих семинаров готовили на основе тех же книг Рухи, других цитат из писаний.

Как относится школьная администрация к занятиям в школьной группе?

В школе мы работаем как общественная организация. Первый контакт со школой у нас был где-то в 2009 году. Одна бахаи работает учителем в школе. Она нас познакомила с психологом, который к нам приходил на одно детское мероприятие. Ей очень понравилось. В итоге, когда мы предложили вместе с психологом проводить в школе систематические занятия, они откликнулись, согласились. Нас познакомили с директором, после чего мы сделали презентацию программ на педсовете. Позже выступили еще раз на педсовете, когда имели небольшой опыт. И через пару лет (или через год) уже мы стали более официальными. Пришли в школу как зарегистрированная общественная организация, а именно «Неурядова обласна організація Центр розвиваючого навчання “Школа радості”». Благодаря этому мы имеем право на законодательном уровне там работаем. Но не факт, что завтра ситуация не изменится.

В документах ВДС планировалось сотрудничество с близкими по духу организациями вне веры в сфере нравственного воспитания?

У нас есть партнерская организация – Благотворительный центр «Твори добро», где наша команда делала презентацию программ своей организации. Несколько человек откликнулось. Они работают с многодетными и малообеспеченными семьями. Пока трудно сказать, будут ли они работать по подростковым программам, но у нас есть опыт проведения нескольких совместных акций. Например, мы проводили совместный семинар для наших родителей и родителей, подопечных Центру. Также мы участвовали в их проекте – благотворительная акция «Миколай про тебе не забуде!». Наши подростки тоже в этом поучаствовали.

Есть перспективы сотрудничества с другими общественными организациями?

У нас в 2012 году был шанс. Но, наверное, было недостаточно ресурсов для этого. Мы открыты для общественных организаций.

Б.3 Интерв'ю №3 (російською мовою)

Дата: 28 лютого 2014 р. Тривалість: 00:47:21 год.

Учасники: Олена Зима – член МДЗ бахаї м. Києва та НДЗ бахаї України, кластерний координатор підліткових груп у м. Київ, наставник підліткових груп.

28 февраля 2014 года. Беседа с Еленой Зимой. Во-первых, хочу сказать спасибо за Вашу помощь. На мой взгляд, Ваш опыт как практика, который не первый год занимается подростковыми группами, как члена Национального Духовного Собрании бахаи Украины и Местного Духовного Собрании бахаи города Киева, и как просто верующего человека, который интересуется будущим подростков, будет очень интересен.

Первый вопрос. Расскажите, что это такое – подростковое движение и подростковые группы?

Я очень рада, что могу дать это маленькое интервью, и надеюсь, оно поможет для того, чтобы больше людей узнало о подростковой программе. Подростковое движение не так давно организовалось в мире. Украина пока немного отстает в этом процессе, хотя мы пытаемся исправить такую ситуацию

Подростковое движение связано с тем, что подростковый возраст – это особенный период. Это возраст, который характеризует ребят в возрасте от 12 до 15 лет. Он характерен тем, что подростки уже не дети, но еще не стали взрослыми. У них совершенно по-особому сформирован интеллект, совершенно по-особому сформировано отношение к жизни. У них сильно развито чувство справедливости, даже обостренно развито. В этом возрасте меняется физиология. Подростки очень чувствуют эти изменения, чувствуют внешнее влияние, которое на них оказывает социум: их окружение, родные и близкие, родители, друзья, взрослые и учителя.

Подростковая программа наделяет их силой, которая помогает им справляться со сложностями этого возраста. В программе есть материалы специально подготовленные, разработанные для подростковых групп. У нас есть сама группа, есть вожатый – это друг этих ребят, друг подростков, который пытается помочь провести их через сложности этого возраста. Хотя, в принципе, как таковых сложностей и проблем нет. Есть просто особенное состояние человека в этом возрасте. Потому, если понимать это обстоятельство, то получается, что и трудностей нет.

Очень часто все трудности, которые, связывают с подростковым возрастом, связаны с тем, что этих ребят не правильно воспринимают. Жаль, но в нашем обществе в основном не правильно воспринимают подростков.

То есть подростковая группа - это группа подростков, которая собирается...

...регулярно на встречи, на занятия, которые проходят каждую неделю, и эти встречи организуют вожатые. Если таких групп в городе несколько, то есть координатор, который помогает координировать всех вожатых, помогает им в каких-то таких неординарных ситуациях, помогает с материалами.

Материалы – это особо разработанные книги для подростков. У нас таких книг, переведенных на русский и украинский языки, есть сейчас порядка восьми. Эти книги все посвящены разным темам, разным концепциям. Вот наша подростковая группа «Смайлик» в данный момент проходит книгу, которая называется «Проблески надежды».

Все книги очень интересно подготовлены – они не привязаны к подросткам определенной местности, а обращаются к подросткам как к гражданам мира. Потому что они рассказывают о разных национальностях, о разных народностях, о разных культурах. Но подростки узнают себя в этих книгах, потому что особенности возраста характерны для подростков всего мира, а не только для украинских подростков или для африканских.

Интересно. Тогда какие же цели подростковых групп, задачи этих сборов подростков?

Цели подростковых групп очень интересны. Центральная цель – это совершенствование себя и трансформация общества, в котором живет подросток. Она достигается тем, что подростки учатся дружить, учатся что-то делать вместе, они избавляются от себялюбия путем проектов служения, которые они вместе организуют и участвуют в них.

В подростковом движении есть еще такое понятие, как подростковые лагеря, в которых мы с подростками проводим время в течение недели или, если каникулы маленькие, в течении трех дней. Но эти три дня помогают им трансформироваться, измениться, преобразовать себя.

Вся суть программы, вся ее задача сводится к улучшению характера подростка, наделению его божественной духовной нравственной силой. Также развитие его речи, развитие таких способностей, как умение красиво мыслить, передать свое мнение, умение уступить, прощать и, конечно же, любить. Развиваем в подростках щедрость, милосердие. То есть все качества, которые необходимы, что бы быть человеком.

А какими способами? Когда у нас есть задачи, тогда у нас должны быть инструменты, как это делать. Какие виды занятий проводятся, какие формы применяются для работы с подростками?

Я могу рассказать, как проходят занятия в группе. Занятия в группе это обычно два – два с половиною часа встречи. Например, в нашей группе в Киеве на ВДНХ уже ребята 3 года занимаются. Есть выпускники, пришли новые ребята. У нас всегда, как часть занятия, это прохождение материала, изучение книг, которые мы проходим вместе. Это тоже не просто так: лектор читает, а ребята пересказывают.

На подростковых группах мы все вместе изучаем материал. Вожатые тоже из них черпают много полезного для себя. Ребята учатся слушать друг друга, и не просто слушать, а с особым уважением относиться к тому, что высказывает каждый. Можно сказать, они изучают жизнь по этим книгам, прислушиваются к советам, делают выводы, изучают, как связаны, например хорошие и плохие поступки с тем, что этому предшествовало. И поэтому эти книги занимают особое место в нашей программе.

Еще очень важно у нас занятие творчеством или спортом. Это очень важная часть нашей подростковой программы, потому что подростковая

энергия очень бурная, и эту энергию можно сравнить с весенними потоками, когда потоки все устремляются. Поэтому в этом возрасте очень важно направить эту энергию.

Мы стараемся направить ее в творчество, в спорт. Сейчас мы арендуем помещение, где они могут заниматься акробатикой, подвигаться, поиграть в игры вместе. Игры у нас направлены не на конкуренцию, а на сотрудничество. Мы стараемся не развивать в подростках зависть, ревность, а развивать чувство любви и взаимоподдержки. Даже в творчестве такого нет, что одного выделяют, а других унижают – это недопустимо. На занятиях работаем все вместе, а если у кого-то чуть-чуть не получается, тогда другие помогают. Сейчас мы занимаемся декупажем. Его ребята освоили очень профессионально, делают профессиональные вещи. Мы хотим им давать хотя бы маленькие виды ремесел, чтобы их руки развивались, и развивался вместе с ними их интеллект и воображение. А это очень важно для ребят.

Еще как часть подростковой программы выступают проекты служения. Проекты служения не всегда можно организовать в будний день. Например, мы чаще всего их организовываем, конечно, в лагерях. Хотя мы участвуем в проектах служения и в обыкновенные наши встречи группы.

У нас есть своя клумба, которую мы с ребятами стараемся поддерживать. Также мы имеем возможность заниматься уборкой территорий, так как у нас есть знакомые в Голосеевском парке им. М. Т. Рыльского, где мы сотрудничаем с ребятами-экологами. Там мы постоянно делаем уборки территории. В эти весенние каникулы мы планируем сделать маленький проект по уборке.

У нас есть еще интересные проекты. Например, в зимнем лагере мы делали проект под названием «Подари радость прохожему»: ребята те игрушки, которые делали своими руками, дарили детям на улице, с разрешения родителей, конечно. Мы к этому подходим очень серьезно.

Считаем, что обязательно должен быть контакт с родителями. У нас много проектов накопилось. Но самый удачный проект – это подростковые лагеря, конечно. Эти проекты с лагерями долговременные. Стараемся проводить их постоянно. В этом году планируем однодневный весенний лагерь в селе Глеваха, а также планируем летний лагерь.

Расскажите кратко историю о том, как развивалось подростковое движение в Украине или в Киеве. Как Вам удобно.

Мне, наверное, удобнее говорить о Киеве. Так как подростковое движение на Украине, наверное, развивалось, когда я еще не подключилась. Поэтому мне сложно говорить. Но у нас есть такие инициативные люди, которые занимаются этим уже давно.

В вере бахаи получилось так, что учебный процесс начинается тогда, когда ребята, чуть ли не маленькие, посещают детские классы. Потом, после детских классов, они плавно, по желанию родителей, переходят в подростковые группы. Потом, по желанию, они могут продолжить обучение в учебных кружках. Эта плавность привела в Киеве к тому, что две многодетные семьи, родители которых были в учебных кружках, имели пятеро деток.

Получилось так, что они сказали: «Давайте, организуем детские классы». И они организовали детские классы в семье. Потом эти родители пригласили

детей друзей, и с разрешения родителей они начали заниматься в детских классах. Потом эти дети, когда подросли до подросткового возраста, стали основой для подростковых групп.

Сначала было сложно. Скорее всего, потому что для понимания концепции подростковых групп, надо пройти подготовительные материалы. У нас есть учебные кружки, и именно один из этих курсов посвящен подготовке вожатых подростковых групп.

У меня еще не было тогда этих знаний и навыков. Мне было очень сложно, потому что я не понимала, в чем разница детских классов и подростковых групп. Но когда прошла подготовку по этим материалам, мне стало очень понятно. Особенности возраста стали узнаваться. Также стало понятно, что в этом возрасте есть очень опасный момент, который может произойти на подростковой группе, если нет правильного понимания концепции.

В этом возрасте можно взвинтить самолюбие подростка, и это будет уже непоправимо. Если развить себялюбие у подростка, оно закрепится на долгие годы и перейдет во взрослый возраст. И потом его очень сложно исправить. И концепция подростковых групп позволяет это сделать, потому что все принципы в подходах к подростку, особенно проекты служения, когда мы предлагаем подросткам делать что-то хорошее для других, которые помогают освободиться от себялюбия подростку. Хотя, конечно, у всех людей это качество есть, но просто это зависит от того, стимулировать его развитие или нет.

И вот так наша группа стала развиваться. Сейчас мы называемся «Смайлик». Группа продвигается. У нас уже есть выпускники группы, они сейчас в учебных кружках и помогают как вожатые. Очень любят общаться с нами. И хоть мы уже сейчас с ними на равных, но они по-прежнему еще относятся к нам как вожатым, любят поговорить с нами о подростковой программы.

Сколько уже лет подростковому движению?

О подростковом движении в Киеве мне сложно сказать. Могу рассказать о группе в нашем Районе, как мы говорим соседстве. Нашей подростковой группе три года. А если учитывать первые попытки создать группу, тогда получается шесть лет. Сейчас те ребята, которые стали выпускниками, говорят, что им стало понятно, в чем суть подростковой программы. Тогда у нас это было больше похоже на детские классы. И теперь они понимают, как это должно быть.

Сегодня они сами пытаются помогать, чтобы это было так, как надо. Потому что очень важны проекты служения, развитие, творчество, спорт. Это очень важно. Тогда у нас был акцент на прохождение книг. Мы думали, что в этом суть программы. Но сейчас, когда к нам пришло понимание, мы стали совсем по-другому относиться к подростковым группам. И теперь они другого качества.

А сколько сейчас подростковых групп в Киеве?

На данный момент в Киеве три группы, которые работают постоянно.

Была проблема во время недавних событий в Киеве. Родители попросили нас не собирать в это время ребят. Мы прислушиваемся к просьбам родителей, относимся к ребятам очень трепетно и никогда не занимаемся произволом. Никогда не действуем напрямую через подростков. Мы не фанаты, не идем «по головам». Это не наш метод. Относимся очень трепетно к ребятам, с безусловной любовью и пониманием. И, конечно, советуемся с родителями. Это для нас очень важно.

А как родители относятся к тому, что их дети посещают подростковые группы?

Родители с нами очень дружат. Особенно теплые отношения появляются после того, как ребята ездят с нами в лагеря. Они до этого, может быть, немножко настороженно относятся к посещению ребятами групп, потому что они вдохновлены религиозным учением. Но потом, когда родители понимают, что религия – это то, что помогает нам, как водителям, в отношении к их детям. Видят, что религия – это та любовь, которую мы дарим детям, та безусловная любовь. Видят то отношение к ребятам, как к друзьям, что у нас нет того отношения, что бывает в социуме – «я начальник - ты подчиненный». У нас такого нет никогда, мы на равных всегда с ними. И для родителей это очень дорого. Поэтому им даже потом нравится, что мы верующие, это то, что их притягивает к нам.

У нас очень открытые отношения с родителями. Просто мы ставим себе цель, стараться чаще общаться с родителями. Мы приходим в гости, знакомимся, общаемся. Наши отношения с родителями классные, открытые, душевные. Есть даже взаимопомощь и взаимоподдержка от родителей подростковой группы. Например, есть подростки с не совсем благополучных семей, которым родители других подростков предлагали помощь. Эти отношения дороги для нас.

В основном в группы приходят дети-небахаи. Откуда они узнают о группах, как вы их собираете?

Сейчас к нам в основном приходят дети – друзья тех подростков, которые уже в наших группах. Начиналось это все с подростков семей бахаи. Второй путь расширения группы – это лагеря. Мы проводим лагеря, ребята приезжают, им нравится. Особенно те лагеря, которые мы проводим за городом. Тогда родители уже полностью нам доверяют. Они тогда сами спрашивают: «Кто вы? И как с вами можно дальше продолжить общение». И потом это общение продолжается: ребята приходят к нам в группу. А они уже приводят к нам своих друзей. Родители тоже рассказывают о наших группах. Еще у нас есть сайт, но пока мы не имеем «плодов» сайта. На это нужно время.

Сколько детей в каждой группе сегодня собрано?

В нашей группе «Смайлик» – одиннадцать подростков. Но с учетом, что у нас есть там еще и дети. Это такая сборная группа. В группе на Нивках – пока трое ребят. В группе на Оболоне – семь ребят. Для Киева, как большого города, мегаполиса, это, конечно, еще мало. Мы только начинаем. У бахаи Украины есть, например, такой большой опыт в городе Днепропетровске, там есть школьные группы. Хотя они показали немножко свою, может быть, слабинку в том, что в школьных группах тяжелее организовать проекты добрых дел,

труднее контакт с родителями, тяжелее организовать взаимоотношение «вожатый-подросток».

Причина – чувство патернализма, которое всегда будет потому, что всегда на задней парте есть учитель. Учитель контролирует ситуацию, а потому не получается открытости отношений вожатых и подростков.

Хорошо. Относительно материалов подростковых групп. Как мы видим, они очень часто добавляются в последнее время. Как вообще происходит процесс формирования содержания этих материалов, средств и форм работы в подростковых группах? Что это за команда координаторов? Кто их назначает?

Я думаю, что это интересный вопрос. Спасибо за него! Материалы вообще были разработаны изначально в Колумбии. Они на первых этапах касались только учебного процесса, Института Рухи.

Материалы были разработаны только для детских классов, которые были разделены на три уровня. И подростковый возраст (до 13 лет) был третьим уровнем детских классов.

Разработаны курсы были изначально для детей бахаи в Колумбии. После детских классов ребята переходили в учебные кружки, это Рухи-1. Потом, когда пришло понимание, что эти материалы хорошо работают не только для бахаи Колумбии, Всемирный Дом Справедливости решил применять их по всему миру. И их стали переводить на разные языки мира.

Сейчас есть сайт Института Рухи, где есть все книги учебной программы, материалы, касающиеся детского и подросткового образования. Но на данный момент большая просьба к тем, кто работает с этими материалами, не распространять их в социуме вне учебного процесса бахаи. Материалами могут пользоваться те люди, которые занимаются в учебных кружках по этим материалам с подготовленными людьми. Потому, что эти материалы еще не универсальны для использования их везде.

Например, если наши подростковые книги возьмет учитель в школе, и он не будет использовать ту концепцию, которую предлагают бахаи, у него не получится работа с подростками на нужном уровне.

Главное – это не просто механически пройти материалы, а отношение и взаимоподдержка подростков. Не должно быть патернализма по отношению к подросткам, не должно быть никакой тирании. Боже упаси, что бы это был учительский тон. С подростком нужно общаться на равных, - «вожатый-друг».

Материалов учебного курса подростковых групп много, но они все на английском языке. На русском языке пока только восемь книг. Восьмая книга уже почти готова – это «Храм человеческий». Я сама еще не проходила подготовку.

Мы планируем пройти подготовку по этой книге в мае. Сделаем приглашение для всех, кто захочет. Эта книга очень интересная. Почему? Тематика этой книги – связь между духовным и физическим мирами: духовное зрение – физического зрение, духовный слух – физический слух, духовное воображение – физическое воображение. Интересно подготовлена книга, и она будет полезна для наших подростков. Наша группа «Смайлик» еще не проходила этой книги.

Как происходит координация. У нас есть международный отдел, который находится в Хайфе при Институте обучения во Всемирном центре при ВДС. Он называется Отдел OSED – социально-экономического развития. При нем находится подростковая программа, разрабатываются все материалы и проводится вся координация. Украину координирует от ВДС, от OSED Алёна Рухани. Она живет на святой земле, но находится в тесной связи с нашим координатором в Украине.

Подготовку наши координаторы по Украине проходят на международном уровне. Наш координатор – Ирина Францкевич – проходила такую подготовку в Молдове, где собирались координаторы с разных стран. На такую подготовку обязательно приглашают тех, у кого очень хорошо проходит подростковое движение, у кого очень хороший опыт и хорошие навыки. Также приглашали ребят-вожатых.

Подростковых вожатых не обязательно представляет молодежь. Хотя сейчас мы больше приглашаем молодежь, потому что к ним подростки очень восприимчивы. Они с ними очень быстро выстраивают дружеские отношения. Взрослые тоже могут быть вожатыми, их много.

В основном взрослые становятся координаторами. Я сейчас пытаюсь попробовать себя как координатор. В принципе, координатором никто никого не назначает. У нас были такие попытки, но это не увенчалось успехом. Надо находить тех людей, у которых есть навыки. Этот процесс должен быть органичным.

Людей, которые и так это делают?

Да. Тех, которые и так это делают. Их приглашают. Есть такое понятие, как площадка – площадка научения, именно по подростковой программе. Такие площадки есть у бахаи. Одна из таких площадок, это Божественное благословление нашей Украины, есть в Днепропетровске.

Этой зимой у меня получилось там присутствовать. И чем интересна эта площадка? Там изучаются интересные материалы по координированию, которые мне сейчас очень помогают в Киеве. В Киевской общине, до моей поездки на площадку, была только одна подростковая группа, а сейчас уже три группы.

Так вот за зиму?

Да. За зиму получилось организовать все три. Мы находимся в постоянной связи с Ириной, у нас часто происходят международные Скайп-конференции, когда мы подключаем друзей из Беларуси, Украины, всех тех, кто служит вожатыми или координаторами подростковых групп и общаемся, обмениваемся опытом. И это очень важно, потому что опыт каждого уникален.

Ирина приезжает в Киев, помогает с проведением наших новых групп. Но координатор не вмешивается, а может только помогать, особенно на первых этапах. Например, когда нужна еще активная помощь, то необходимо часто посещать группы и интересоваться «Чем вам помочь?». И человек, который взялся уже отвечать за группу, сам просит: «Вот мне бы помочь организовать место, где это будет проходить. Помоги мне, пожалуйста, пригласить ребят, потому что у меня еще не получается». Но если ты уже чувствуешь, что вожатый сам может приглашать и проводить группу, тогда уже необходимо

помочь ему это делать самостоятельно.

А Всемирный Дом Справедливости своими документами только направляет бахаи в учебном процессе?

Только направляет. Например, если разобраться, то наше участие в учебном процессе происходит как личная инициатива. Это наши личные желания и ответственность. Потому что любой человек может быть вожатым, если он почувствует, что хочет взять ответственность за подростков, к примеру, которые живут в его соседстве.

Например, он видит, что есть подростки, у которых есть свободное время. Хочется сразу подружиться с ними и пригласить в группу. Но все это только через родителей, так напрямую с подростками мы стараемся не сильно общаться. Потому что они все в подростковую группу, но надо необходимо еще рассказать о подростковых группах родителям.

Мы коснулись с Вами темы молодежи. Этим летом проходила в Днепрпетровске Международная молодежная конференция бахаи. Сколько их в мире проводилось?

114.

Как они связаны с подростковым движением? Или же у них связи нет?

Связь есть, и очень сильная. Потому что эти конференции в основном и проходили в тех местах, где или есть площадки, или есть много молодежи, которые берут участие с подростковым движением. В некоторых странах проходило по несколько конференций. Есть такие страны, в которых очень развито подростковое движение. Там практически за счет этого возник некий портал для входа общины бахаи в социум этих городов.

Есть сегодня города на планете, где община бахаи полностью взяла ответственность за духовное и социальное преобразование общества. Вплоть до того, что община бахаи помогает поддерживать здравоохранение, образовательные программы, муниципальные службы в плане экологии, уборок, налаживания взаимоотношений другими органами. Это, Боже упаси, не политика, а это та работа, которую делают бахаи. Количество таких городов на планете увеличивается.

Именно в таких странах было по несколько конференций. В Украине была одна конференция. На этой конференции собиралось порядка 170 человек. Конечно, это не очень много. Мы бы хотели пригласить больше, но этого тоже достаточно для того, что бы вместе проанализировать активность молодежи, вместе построить планы на будущее. С Киева было тоже много ребят. Многие из этих ребят – участники наших подростковых лагерей. Они там служат как вожатые или были участниками лагеря.

Очень понравились материалы этой конференции. ВДС подготовил специальные материалы. Первый раздел материалов конференции обращался к возрасту молодежи и ее ответственности, к их призыву к служению, а второй раздел – ранней юности, подростковому возрасту. Там было много приглашений к молодежи помогать подросткам, как друзьям, пройти этот особенный подростковый период. Молодежные конференции были замечательно подготовлены.

Материалы остались, их можно проходить даже сейчас. Даже когда конференции уже прошли, материалы еще работают. Мы стараемся сейчас поддерживать ту молодежь, которая была на конференции. Это один из наших сегодняшних подходов – координировать, помогать молодежи найти для себя возможность служения. Многие из этих молодых ребят, которые были на конференции, сейчас в подростковых группах. А некоторые из них в учебных кружках. И почти все каким-то образом помогают в подростковых лагерях. Кто-то уже и присоединился, хочет приступить помогать с подростковыми группами, как вожатый.

Наверное, это такой медленный планомерный процесс, он должен быть органичным. Мы не можем настаивать. Должна быть их инициатива. У нас сейчас много молодежи, которые с нами дружат после конференции.

Хотелось бы обратиться к интересному отношению «бахай–небахай»: в группы приходит много небахай, но есть ли среди них такие, что после прохождения учебной программы захотели декларировать себя как бахай. Хотя, по Вашим словам, имеете еще маленький опыт, но все же: были такие случаи?

У нас таких случаев пока не было. Но это просто пока. Потому, что прошло мало времени, как наши группы работают. Но у нас есть такие подростки, которым, например, сейчас исполнилось по 15 лет, и им надо подтвердить, что они бахай. Они были в списках бахай, из семей бахай. И они пока не отказываются. Это считается как декларация. В принципе, для того, чтобы сказать, что ты бахай, должен просто желать участвовать в улучшении мира вместе с другими.

Даже не декларируя себя?

Да. Многие, просто это делают так, как бы уже на автомате.

А можно ли сказать, что цель подростковой группы – небахай стать бахай? Или же есть совсем другие цели?

Мы не ставим такой цели, потому что мир очень разнообразен. Конечно, очень хотелось бы, чтобы большее количество людей поддерживало, желало участвовать в улучшении мира, в преобразовании нашего общества, социума, чтобы действительно исчезли конфликты, чтобы не было предрассудков у людей. Чем больше будет таких людей, тем лучше. Но это не цель программы. Больше, можно сказать, это следствие программы. Но если так получается, то это замечательно.

Часто встречается в документах ВДС момент, который говорит о планируемом сотрудничестве с близкими по духу организациями вне веры в области нравственного воспитания. Сегодня Киевская община проводит такие сотрудничества?

Да, у нас много таких проектов. Одно сотрудничество происходит с религиоведами с НПУ им. М.П. Драгоманова. Там очень тесное сотрудничество. Хотелось бы, чтоб оно было более тесным, например, в виде круглых столов по образованию. Я думаю, что у нас есть, что сказать другим, а у других есть, что сказать нам. Это было бы очень интересно.

У нас есть сейчас еще много друзей экологов, с которыми у нас общее видение по улучшению экологического состояния Киева. Они нас приглашают

на встречи, а также участвуют в наших проектах.

У нас сейчас есть возможность общаться с молодыми учеными, с аспирантами, студентами университета. Еще пытаемся выйти на волонтеров. Но связи с волонтерами пока еще как единичные случаи, не с обществом, а с отдельными людьми, которые служили волонтерами.

Это то, что я знаю на сегодня. Мало контактов, но они устойчивые. Время покажет. Я думаю, таких контактов прибавится.

Со школами пока нет таких контактов? В Днепропетровске община еще сотрудничает со школами?

Школы в Днепропетровске там очень открыты были потому, что там работала психологом одна из членов общины бахаи. И это открыло ворота для подростковой программы. Но сейчас они потихоньку закрываются. В Киеве есть единственный контакт с лицеем физмата, но он довольно закрытая организация, туда не сильно пускают. У нас было сотрудничество почти полгода. Нас пригласили, так как там была очень сложная психологическая ситуация, много ребят находилось в состоянии стресса. Нас просили, чтобы мы с ними проходили по специальным материалам, которые нам давали местные педагоги. Но мы еще там с ними играли в игры на сотрудничество. Творчества не было.

Все-таки в школах сейчас тяжело, не так просто попасть в школу. Они еще закрыты, они еще ограничены, не дают возможность там работать. Одна из проблем, с которой мы встречаемся постоянно, - это то, что у нас нет разрешения Министерства образования Украины, нет печати на наших материалах. Потому школы пока еще не очень открыты для нас. Эти материалы самим учителям, которым мы их показываем, очень нравится. И они говорят: «Боже! Замечательные материалы!» Они их используют на классных часах, и в то же время не могут создать подростковую группу.

Официально?

Да. У нас сейчас есть опыт дружбы с учителем украинского языка из села Глевахи, которая была с нами неоднократно в лагерях. Она использует наши книги на классных часах, но она не может официально сказать, что это материалы бахаи.

Находясь в этой образовательной системе, я чувствую, что она может стать основой какой-то, может быть, будущей системы образования, которая со временем придет на смену той, что есть сейчас.

Как человек, который работает в классической системе образования (потому что я работаю в вузе), я уже вижу, что на данный момент приходят студенты, в школу приходят ученики, которые уже и так много имеют знаний, потенциально у них заложено очень много знаний. И эти знания, эти таланты надо только открывать.

Учитель будущего, преподаватель будущего – это должен быть тот наставник, который просто помогает с любовью открывать те таланты и способности, которые есть в учениках постоянно. Если это поменяется в сознании наших учителей, и отношение бахаи возьмется за основу, тогда, может быть, на основе этих наработок и концепций можно будет выстроить очень красивую систему современного образования.

На данный момент это материалы, которые связаны скорее с духовными вопросами. Они напрямую связаны с нравственными и моральными аспектами. Когда мы проводим, например, свои лагеря, обычно делаем их по научным темам. Например, в прошлом году мы проводили экологический лагерь. Брали научные наработки и т.н. «Зеленый пакет», с которым нам помогали друзья-экологи. Брали оттуда научные наработки, но вплетали в них и духовные знания, без которых просто нельзя быть человеком с экологическим подходом.

То же самое, когда мы проводили год назад лагерь, посвященный научным знаниям (в основе физика, химия, биология). К примеру, там мы говорили по биологии о взаимодействии и единстве биологических объектов: связи в экосистеме приравнивали к связям в нашем социуме, в мире природы многое перекликается с духовным миром.

Когда мы такие концепции даем ребятам, они по-другому смотрят на некоторые вещи. Например, когда вожатые с ними говорили о природе, о магните, обращали их внимание на то, что магнит так притягивает к себе металлическую стружку, как одно сердце притягивает другое. Тогда у них уже появились другие понятия, возникло другое понимание. Но это, ни в коей мере, не является каким-то нашим научным подходом. Это просто как возможность, которую мы можем использовать.

Относительно конкретной системы образования бахаи – она есть. Я знаю, что в мире существует много школ, которые открыли бахаи. Эти школы считаются элитными, они не дешевые и частные. В Канаде и Чехии есть такие школы. Там дают ребятам очень хорошие знания. И это еще подкрепляет поведенческой основой, нравственной. Они построены на принципах бахаи: против всех предрассудков, дети разных рас могут быть в одном классе. Нет никаких ограничений в плане развития. Там очень строгая дисциплина, без всяких наказаний, без физических наказаний: Боже упаси, нельзя повышать голос на детей. Все принципы бахаи в этой школе используются. И эта школа очень и очень считается престижной.

Вопрос по материалам. Раньше было только три книги, да? И группы были рассчитаны только на три года. Сейчас восемь книг: как они разделяются по годам?

Этот вопрос в моей группе вызвал сложности тем, что есть книги, которые нельзя проходить, если ребенку 11 лет. Нереально пройти эти книги в таком случае, так как они рассчитаны на ребенка 15 лет. Поэтому нам приходится некоторые книги по второму кругу, потому что в группе есть ребята по 11 лет. Ребята это делают с удовольствием.

Сейчас мы по второму разу проходим «Проблески надежды». Мы уже ее проходили в одном из лагерей в прошлом году. Сейчас подростки проходят ее опять с удовольствием. Потому что книга написана, как история о мальчике. Приходится поступать немножко не по программе.

Если бы мы начинали занятия с 12 лет, то эти все 8 книг ложатся по две – по три книги за год очень просто. Можем даже пройти и 4 книги.

По ситуации ориентируетесь?

Да, по ситуации. Мы можем на занятиях проходить пол-урока по книге, потому что мы знаем, что если мы опять пройдем быстро, то нам будет трудно

проходить второй раз.

Просто хочется давать им разнообразие. Книги очень разные, материал разный. Например, есть книга, которая развивает речь, есть книга, которая по математике. Она очень интересно построена: математика с точки зрения щедрости и справедливости. Очень красиво собран материал, очень интересные задачи.

Такие задачи, что даже взрослые, мне кажется, задумаются. Например, там есть задача о фермере – это кульминация этой книги: расписана задача так, вроде бы это просто арифметика, но там фермер должен разделить зарплату справедливо. Взрослые так ломают голову, когда проходят эту книгу. Когда видят акцент на слове «справедливо», то начинают понимать, как нужно поступить.

А есть у Вас опыт других стран, как у них сейчас проходят эти книги?

Опыт других стран? У нас есть обмен. Это возможно посмотреть. У бахаи есть обмен информацией на сайте Международной общины бахаи, где можно найти видеосюжеты, как проходят группы после конференции, как молодежь поднялась на служение. Есть видеосюжеты, как проходят эти занятия в других странах. У меня лично такой опыт есть только от моих друзей.

Я знаю, что почти все, кто проходит эти книги с ребятами, говорят, что это очень увлекательно, нет таких подростков, которые не хотели проходить подростковые материалы. Есть единицы, которые может быть, не до конца прочувствовали их суть, может там с родителями нет того понимания, что они не так регулярно посещают эти группы. То, что я знаю, например, от друзей, от родителей: ребята очень рады, что они в подростковой группе, для них это просто счастье.

Мои ребята говорят: «Как мы раньше так жили без нашей подростковой группы! Мы не понимаем». Так говорят, потому что для них это такое открытие. Но материалы соответственно во всех странах проходят, в принципе, одинаково. Нет такого, что в какой-то стране как-то по-особенному занимаются с подростками.

Единственный момент в материалах, из-за того, что они универсальные – они написаны как для востока, так и для запада – восточной культуре свойственно неравенство между мужчинами и женщинами.

В книгах есть об этом вопросы. У наших ребят всегда возникают вопросы: они не понимают, зачем этот здесь, все и так понятно. Такие нюансы важны для тех стран, где с этим есть проблема. Например, та же Индия или тот же Бангладеш. Для них это очень тонкий вопрос.

А для наших ребят, как они говорят: «Это само собой!» Но материалы подростковых групп универсальны. Тогда вожатому нужно рассказывать: «Есть страны, где это не само собой. Там, например, мужчины и женщины едят в разных комнатах» и другое. Тогда подростки начинают понимать разнообразность культур, задумываются о предрасудках.

А принципы проведения занятий одинаковы для всех общин бахаи в мире? Только, наверное, с учетом каких-то ...

...нюансов культурных. Я знаю, что в странах, где жарко, в африканских странах, группы в основном проходят на воздухе. Там группы очень большие.

Мы видели эти видеосюжеты, где собирается по 40 подростков. Они много играют и поют. У них специфика такая.

Наши группы, наши ребята больше любят рассуждать, они любят очень читать, руками что-то делать, но тоже любят и попеть, и поиграть. Хотя это не самая большая часть занятия. Есть такие страны, где много уделяются внимания самой культуре: как одеты на занятие приходят, как именно проходит само занятие. В общем, это специфика стран, специфика культуры.

Большое спасибо Вам! Желаю успехов! Будем рады помогать Вам в таких благородных начинаниях, как работа ради будущего наших детей!